

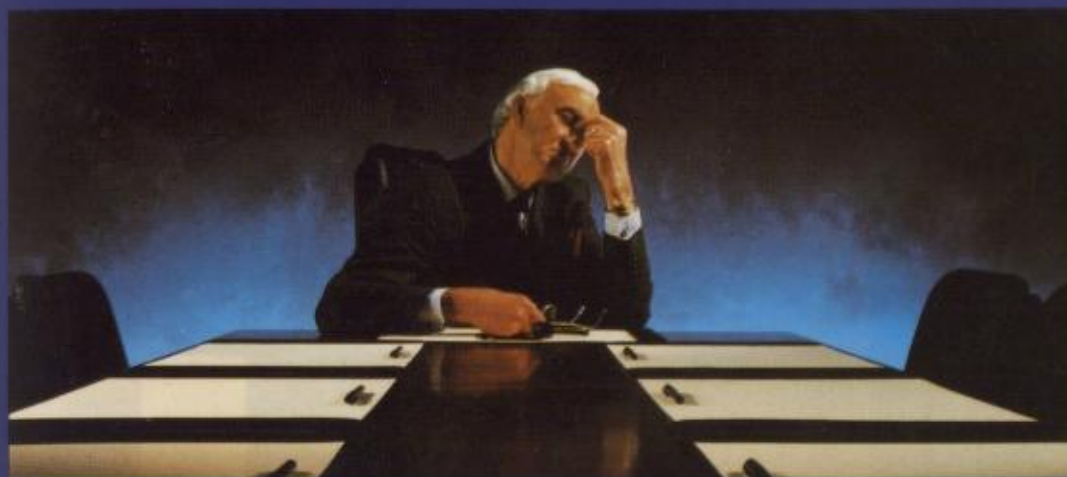
ISSN 0332-5792

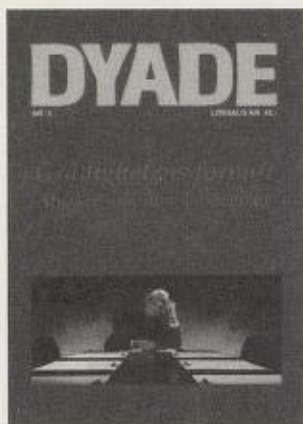
DYADE

NR. 3 1991

LØSSALG KR. 45,-

Grådighetens fornuft *Markedsøkonomien overtar*

Grådighetens fornuft Markedsøkonomien overtar

Tor Hersoug: Fra allmakt til marked	3
Thor Udenæs: «Madness of the crowd»	13
Egil Bakke: Det åpne marked og det liberalistiske samfunn	30
Kåre Clemmesen: Frit marked - naturen til salg?	59

DYADE - tidsskrift for kultur, filosofi, psykologi, samfunn

Redaktør: Turid Berg-Nielsen, Tom Eide, Halvor Eifring, Carl Henrik Grøndahl, Eirik Jensen (ansv.), Per Slaastuen.

Redaksjonsråd: Rolf Brandrud, Ole Gjems-Onstad, Torbjørn Hobbøl, Are Holen, Anders Lindseth.

Administrasjon: Inger Lise Nesvold. Dyade drives på idealistisk basis. Ingen mottar økonomisk godtgjørelse for bidrag. Eventuelt overskudd går til organisasjonen. Acems arbeide for menneskelig vekst.

Dyade utkommer med fire nummer i året. Abonnement for 1991 koster kr. 140,- og løper til skriftlig oppsigelse. Ettertrykk bare etter avtale med redaksjonen.

Besøksadresse: Huitfeldts gt. 49
0203 Oslo
Postadresse: Postboks 2559 Solli
0203 Oslo
Telefon: (02) 83 04 83
Telefax: (02) 83 18 31
Postgiro: 0805 2 09 42 33

Dyade er trykket hos:
Allkopi, Oslo

Grådighetens fornuft

I øst råder for tiden kaos - i planøkonomiens gamle templer. Kommandoøkonomi, kaller vi det nå, og hva var det egentlig som var så forskjellig i vår ungdom, når så mange av oss foraktet alternativet: det frie marked? Nå må selv SV akseptere at en økonomi ikke fungerer uten en passe dose marked - som tran nødvendig, selv om det smaker ille.

Ett er å akseptere at gamle Adam Smiths innsikt fortsatt har gyldighet: at selv om hver enkelt blir ledet av egeninteressen, vil resultatet gavne oss alle. Slik sett kan det være fornuftig å gi grådigheten friere armslag. Men vi kaller det fortsatt **grådighetens** fornuft - noe vi nærmest av tvang må innlate oss på, fordi menneskenaturen dessverre ikke er bedre.

Hva ligger i et ord? Ordet grådighet leder tanken mot noe driftsstyrt, og derfor forbundet med skam. Slik sett kan den sammenlignes med seksualiteten: grådigheten er i vår tid kanskje vel så skambelagt som kjønnsdriften, men samtidig trolig like nødvendig for å drive verden videre. Ja, gamle Freud gikk enda lenger, og hevdet at lyst på penger var egentlig fordreiet seksualdrift.

Det hører til Freuds innsats å foreslå at den skamfølelse vi knytter til seksualiteten ikke nødvendigvis er rasjonell. Det er likevel et stykke igjen før vi kan arbeide med analogien: Kanskje er heller ikke den skamfølelsen bare rasjonell, som er knyttet til vår lyst på penger? Kanskje man burde undersøke implikasjonene av et slikt perspektiv, uten å være forpliktet til å mene at alt det som er motivert ut fra det enkelte betegner som grådighet nødvendigvis er sympatisk.

Så langt er vi ennå ikke kommet, heller ikke i Dyade. Men sikkert er det iallefall at økonomi er et felt hvor både rasjonalitet og irrasjonalitet spiller seg ut i rikt mon. Dette er tema for dette nummer. Sjeføkonom Tor Hersoug beretter om hvordan sosialøkonomene etterhvert har måttet innse at de neppe er i stand til å skape det perfekte økonomiske system. Askjeanalytiker Thor Udenæs viser hvordan svingninger i aksjemarkedet kan være resultat av en slags kollektiv galskap. Prisdirektør Egil Bakke forklarer hvorfor liberalistiske tanker igjen er på fremmarsj. Og økonom og biokjemiker Kåre Clemmesen drøfter i hvilken utstrekning markedsmekanismen kan ivareta miljøvern. Måtte lesningen være til berikelse!

«Kjærligheten til penger er roten til alt ondt.»
Timoteus 6:10.

«De lavere deler av middelklassen... alle disse synker gradvis ned i proletariatet... Den moderne arbeider, på den annen side, istedet for å heve seg ettersom industrien går fremover, synker dypere og dypere under eksistensbetingelsene til hans egen klasse.»

Marx og Engels. Det Kommunistiske Manifest.

«Hver og en har eiendomsrett til sin egen person: den har ingen rett til uten han selv. Kroppens arbeid og hendenes verk er med rette hans. Alt hva han derfor rykker ut av den tilstand det var i fra naturens hånd, har han blandet med sitt eget arbeid og tilført noe av seg selv; derved har han gjort det til sin egen eiendom.»
John Locke, Two Treatises on Government.

«Kapitalismen lever og har fortsatt sin skaperkraft. Men samtidig er den dømt og dødssjuk. Sykdommen viser seg blant annet i at hver ny seier kapitalismen vinner, samtidig blir en ny og farligere trusel mot den, et nytt og verre nederlag.»

Trond Øgrim, Marxisme, vitenskap eller åpenbaringsreligion?

Vi var de første til å innse at jo mer komplisert sivilisasjonen ble, desto mer måtte den personlige frihet innskrenkes.»

Benito Mussolini.

«Jeg tror at en katastrofe av samme omfang, om ikke enda større, som den store depresjonen som rammet verden i 1929 og varte i mer enn åtte år, allerede er i ferd med å bygge seg opp. Den vil komme i 1990 og herje i vår verden til 1996 eller enda lenger.»

Dr. Ravi Batra, 1987.

«If everybody minded their own business,» the Duchess said in a hoarse growl, «the world would go around a lot faster than it does.»

Lewis Carroll, Alice's Adventures in Wonderland.

Tor Hersoug:

*Fra
allmakt
til
marked*

*60-tallets sosialøkonomer
følte seg allmektige.
Nå har de fått virkeligheten
i ansiktet.*

Tilstanden i norsk økonomi er ikke særlig lystelig for tiden. Arbeidsløsheten er på sitt høyeste siden krigen og viser heller ingen fallende tendens. Konkursstatistikken oppviser stadig nye rekorder. Eieningsmarkedet er ytterst labert, både for boliger og næringsbygg. Banknæringen er inne i sin alvorligste krise på svært mange år. Investeringsaktiviteten er lav.

Politikerne kan ikke love noen snarlig bedring. Heller ikke deres rådgivere i samfunnsøkonomiske spørsmål, sosialøkonomene, kan anviser noen snarlig løsning på problemene. Tvertimot, mange av dem sier at oppgaven med å gjøre Norges økonomi mer uavhengig av oljen og gjenreise den internasjonale konkurransevne i norsk industri og annen landbasert næringsvirksomhet, tar mange år, og at vi vil slite med relativt høy arbeidsledighet i lang tid fremover. Økonomene er heller

ikke enige om hva som vil være riktig økonomisk politikk på kort sikt.

Økonomer kan nok ha synspunkter på hva slags tiltak som er fornuftige på lengre sikt, men knapt noen tør «garantere» hvor sterk effekt på totaløkonomien ulike tiltak vil ha. Synspunktene kan også sprike. Vil f.eks. sterkt sentraliserte lønnsoppgjør gjøre det lettere å oppnå «ansvarlige» lønnsavtaler som sikrer langsommere lønnsvekst hos oss enn hos våre handelspartnere, slik at konkurransevnen bedres? Eller bør man heller gå i motsatt retning, med bare lokale forhandlinger? Kanskje vil det bidra til at lønnsveksten tar mer hensyn til lønnsevnen i bedriftene. Lønnsforskjellene vil dermed kanskje bli større, men til gjengjeld bedre tilpasset mulighetene i de ulike delene av næringslivet. Slike spørsmål er sammenvevet med politiske verdistandpunkter, men heller

ikke det mer faglige spørsmål om resultatene av slike tiltak, hvis de hadde vært mulige å gjennomføre, er det enighet om.

Hva de langsiktige effekter blir av å bruke mer oljeformue nå, dvs. bruke opp landets oljeformue i raskere tempo, og hvor mye mer man eventuelt bør bruke av hensyn til balanse mellom kortsiktige og langsiktige virkninger, er også spørsmål hvor det ikke er noen bred faglig konsensus.

Norge er ikke alene om å ha stor arbeidsledighet. I mange andre industriland har man vært vant til høyere arbeidsledighet i mange år allerede.

Dette er en situasjon som ikke bare er vanskelig økonomisk, men også for økonomene. De må leve med at de ikke er i stand til å gi noen klar anbefaling til politikere og samfunn om hvordan problemene kan løses rimelig raskt og sikkert.

60-tallets allmektighet

Dette står i sterk kontrast til hvordan økonomer flest oppfattet sine styringsevner tidligere. 60-tallet synes å representere høydepunktet i så henseende. Ikke det at økonomene satt konkret med makten og styrte, men det store flertall mente at de makroøkonomiske styringsproblemer langt på vei var løst. Hvis bare politikerne ville lytte tilstrekkelig til deres råd, ville man ikke behøve å ha problemer med arbeidsledighet. Konjunktursvingninger kunne høre fortiden til. Man snakket om «fine tuning» av den økonomiske politikk, dvs. finregulering av den samlede etterspørsel i økonomien til enhver tid nøyaktig til det som gav full sysselsetting uten å skape unødig prisstigning.

Allerede i 50-60-årene fantes det fagøkonomer som utviklet divergerende syn på disse spørsmål, men de ble i stor grad betraktet som mindre aktuelle. Man må kunne si at det store flertall så meget optimistisk på økonomenes evne til å løse problemene i den økonomiske politikk. Og det er vel riktig å si at fagmiljøet i Norge var

sterkt påvirket av den faglige almektighetsfølelse.

Det privatkapitalistiske system «reddet»

Ulike hovedstrømninger har preget økonomenes syn på makroøkonomisk styring, dvs. den overordnede økonomiske styring av samfunnet som helhet. Den mest dominerende har sitt utspring i den britiske økonomen John Maynard Keynes (1883-1946). Han var opptatt av mellomkrigstidens arbeidsløshets- og depresjonsproblemer og mente å finne botemidlet. Enkelt sagt lå løsningen i samfunnets samlede etterspørsel etter varer og tjenester. I økonomiske krisetider var etterspørselen for lav og dermed fikk produsentene ikke avsett sine varer og ville følgelig heller ikke sysselsette mange nok personer til at det ble full sysselsetting. Keynes' synspunkt - og det var nytt dengang - var at økonomien ikke ville finne tilbake til likevekt igjen av seg selv. Men myndighetene kunne styre den samlede etterspørsel ved hjelp av skatter og offentlige utgifter. Lavere skatter ville stimulere privat etterspørsel etter konsum. Offentlig forbruk av varer og tjenester ville sysselsette flere personer direkte og dessuten bidra til større etterspørsel etter varer.

Keynes' standpunkt representerte et paradigmeskifte. Keynes er av mange blitt betraktet som den som reddet privatkapitalismen, idet den nye økonomiske forståelse kunne frigjøre land med markedsøkonomiske systemer og privat eiendomsrett fra de dype konjunkturbunner som ellers ville tære på systemets politiske overlevelsessevne.

Hans teorier fikk enorm innflytelse over den økonomiske fagprofesjons senere utvikling, og etterhvert også stor innflytelse over den økonomiske politikk som ble ført i mange vestlige land. Mer eller mindre forenkla utgaver av Keynes' teorier var å finne i nær sagt enhver elementær lærebok i makroøkonomi.

Privatkapitalismens redningsmann - eller undergraver? John Maynard Keynes, i midten, sammen med vennene Bertrand Russell og Lytton Strachey.

Makroøkonomisk planlegging

En annen hovedstrømning hadde mer omfattende mål for den makroøkonomiske styring. En av grunnleggerne av den moderne, matematisk orienterte sosialøkonomi var en nordmann, Ragnar Frisch (1895-1973). Han var meget kjent og anerkjent i sosialøkonomenes universitetsmiljøer verden over. Ragnar Frisch fikk Nobel-prisen i økonomi i 1969, sammen med nederlandereren Jan Tinbergen. Det var første gang prisen ble delt ut i økonomi. De to fikk Nobel-prisen for sine bidrag til makroøkonomisk planlegging. En av Ragnar Frisch sine elever var Leif Johansen (1930-83), som selv oppnådde sterk internasjonal anerkjennelse for sin faglige dyktighet. Han etablerte makroøkonomisk planlegging som egen faggren her i Norge.

Ifølge denne retning blant sosialøko-

nomene består økonomenes oppgave i planleggingen i å utrede de resultater i økonomien som er mulig å oppnå. Politikerne, de bestemmende myndigheter, antas å kunne rankere de ulike, mulige resultater etter deres preferanser for hva som er gode og mindre gode resultater. I teorien regner man med at de bestemmende myndigheters preferanser i prinsippet kan representeres ved en matematisk formulert velferdsfunksjon. Problemstillingen for økonomene blir da å finne det resultat blant de oppnåelige som gir størst verdi på velferdsfunksjonen, og gi en oppskrift til politikerne på hvordan dette best mulige resultat kan realiseres.

Frisch gikk endog så langt at han syslet med å utarbeide spørreskjemaer til styrende politikere for nøyaktig å kunne tallfeste deres preferansefunksjon og dermed finne det best oppnåelige resultat i økonomien. Dette prosjektet kom aldri så langt at det

kunne utprøves i praksis og Frisch oppgav det. Ingen andre har tatt opp den tråden. Et slikt prosjekt forutsetter at de politikere som sitter med makten, er enige seg imellom, har konsistente og rasjonelle preferanser og er villige til å avsløre sin egentlige preferanser også når det kan være politisk belastende.

Ideer om det beste økonomiske system

De fleste økonomer i Vesten tok det vestlige økonomiske system som gitt, og var opptatt av hvilken politikk som ville gi best resultater innenfor dette system. Motivasjonen for dette utgangspunkt kunne være at man verdsatte de verdier de vestlige lands styringssystemer bygget på, at man oppfattet det vestlige økonomiske system som mer effektivt, eller at man anså det for urealistisk eller uaktuell politikk at de vestlige land skulle skifte regime. Men ikke alle hadde slike holdninger.

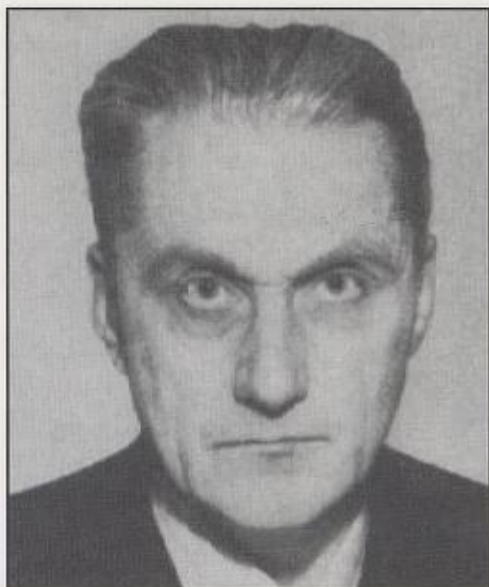
Hos Tinbergen og Frisch var landets økonomiske system ikke noe man uten videre tok for gitt. Tinbergen var opptatt av de kvantitative mål, dvs. hvor store varemengder som kunne produseres for konsum, hvor store mengder innsatsfaktorer som måtte brukes, hvor mange sysselsatte det ville bli osv. Hvilket økonomisk system som ble brukt for å skape dette resultatet, var av underordnet betydning. Grensene for statlig styring blir altså underordnet de kvantitative mål. Han kunne da formulere teorier om det optimale økonomiske system, altså hvilket økonomisk system som var best i den forstand at det gav størst mengder av varer og tjenester, sysselsetting osv. I denne analysen blir det ikke plass til at et trekk ved systemet, f.eks.

frihet eller privat eiendomsrett, kan ha en egenverdi utover dets evne til å produsere varer og tjenester. Om det f.eks. bør være privat eiendomsrett, eller om priser og lønninger bør bli bestemt i frie markeder eller fastsatt av regjeringen, underordnes spørsmålet om hva som gir størst mulig mengde goder. Det blir heller ikke gitt rom for at ulike styringsregimer i seg selv kan gi økonomiske resultater gjennom påvirkning f.eks. på individenes kreativitet og innsatsvilje.

Frisch hadde lignende ideer som Tinbergen. Bindinger på politikernes handlefrihet som ligger i at man holder seg til visse økonomiske systemer, er menneskelaget og ikke noe naturnødvendig. Derimot er antall arbeidsføre individer, maskiner, fabrikkbygninger, naturressurser osv. som man har på et gitt tidspunkt, noe som setter begrensninger man ikke kommer utenom på kort sikt. Med en preferansefunksjon som bare inneholder målbare størrelser, kunne man sammenligne det best oppnåelige resultat fra ulike økonomiske systemer. En slik sammenligning ville ifølge Frisch «gi et fornuftig stykke informasjon» som ville «synliggjøre den straff vi må betale for å begrense listen av politisk tillatte virkemidler» (artikkelforfatters oversettelse). Ordbruken her synes å vidne om liten sans for at det kan ligge positive egenverdier i de bindinger som f.eks. privat eiendomsrett og fri markedsadgang gir, og at større frihet også kan påvirke individenes økonomiske produktivitet.

På 60-tallet var det mange i Vesten som ikke hadde et realistisk bilde av hva som foregikk i Sovjet og Øst-Europa. Mange økonomer hadde ennå i liten grad forståelse for hva ulike systemer og ulik grad av personlig frihet hadde å si for individers

«Det som alltid har gjort samfunnet til et helvete på jorden, er at menneskeheten alltid har prøvd å gjøre det til sin himmel.» F. Hølderlin

innsats, virkestrang, kreativitet osv. En utbredt oppfatning hertilands var at i en sentraldirigert økonomi av øst-europeisk type hadde man flere politiske virkemidler til rådighet. Ved planlegging og gjennomføring av den økonomiske politikk hadde man således i et slikt system færre bindinger å forholde seg til, og man kunne da styre mer som man ønsket. Følgelig skulle det gi langt større muligheter til bedre ressursutnyttelse, raskere økonomisk vekst og større rettferdighet i fordeling av økonomiske goder. På denne tiden var det derfor flere økonomer som kunne anta at Sovjet i løpet av ikke så mange år ville overgå Vesten i økonomisk henseende.

Innflytelse på norsk politikk

Frisch og andre på Sosialøkonomisk Institutt ved Universitetet i Oslo hadde meget

Ragnar Frisch - Norsk Nobelprisvinner i økonomi - formulerte teorier om "det optimale økonomiske system".

stor innflytelse på norske politikere og embedsmenn. En av de mest markante politikere som stod for en relativt stram reguleringspolitikk, var økonomen Erik Brofoss, som var hhv. finansminister, handelsminister og formann i Norges Banks direksjon i perioden 1945-70.

Norge utmerker seg i internasjonal sammenheng ved å ha vært tidlig ute med matematiske planleggingsmodeller, og samtidig ved at disse modellene har vært meget detaljerte. De skulle kunne gi tall for utviklingen i økonomien oppdelt på et meget stort antall næringer og bransjer.

Vi har i etterkrigstiden f.eks. hatt omfattende statlige industrirensningsprogrammer, en omfattende prisreguleringslov og mye detaljregulering av næringslivets virksomhet. Også andre vest-europeiske land i etterkrigstiden hadde relativt omfattende økonomiske reguleringer, f.eks. Storbritannia. Vest-Tyskland, deri-

«Arbeidet utvider seg til å fylle den tid som er til rådighet. At folk har det travelt er intet bevis på at de gjør noe nyttig.» C. Northcote Parkinson

På 60-tallet trodde mange sosialøkonomer at Sovjet snart ville overgå vesten. Moskva, september 1990.

mot, var kanskje det land som raskest liberaliserte sin økonomi etter krigen, hvilket synes å ha bidratt vesentlig til den raske økonomiske vekst landet har nydt godt av, til tross for at det var nærmest fullstendig ødelagt etter 1945.

Tro på ufeilbarlige myndigheter

Leif Johansen problematiserte den makroøkonomiske planlegging i mange retninger, men på ett felt var det overhodet ingen problematisering. I ettertid kan det synes oppsiktsvekkende. Hans lærebøker i makroøkonomisk planlegging ble utarbeidet rundt midten av 70-tallet. Det blir i disse bøker aldri stilt spørsmålstegn ved de implisitte forutsetninger: om Sentralmyndighetens rasjonalitet, dens gode vilje og hensikter, og om planleggingsbyråkatiets lojale og selvutslettende vilje til å forberede og sette de riktige tiltak ut i livet til befolkningens beste. Myndighetene var uten egeninteresse.

I årtier hadde man gjennomanalysert svakhetene ved markedøkonomien. Man var klar over den uregulerte markedøkonomiens utilstrekkelighet når det gjaldt å skaffe tilveie passende mengder offentlige goder, som politi og rettsvesen, forsvar, undervisningsvesen, kommunikasjoner osv. (Som et apropos til dette viste årets vinner av Nobelprisen i økonomi, Ronald Coase, i en artikkel fra 1960 at private aktører i økonomien gjennom forhandlinger vil finne frem til en produksjon også av offentlige goder som representerer en effektiv bruk av ressursene, uten medvirkning fra staten, og uavhengig av hvordan eiendomsretten er fordelt.) Videre har en uregulert markedøkonomi uheldige aspekter når det gjelder produksjon med såkalte eksterne effekter, f.eks. når produksjonen skaper forurensning. Da gir ikke markedøkonomien den riktige produksjonsmengde av denne typer goder i forhold til forurensningsulempene uten at man griper inn med avgifter, konsesjonsbetingelser eller på andre måter. Derimot hadde man ikke

rettet oppmerksomheten mot svakheter ved systemet for offentlige reguleringer og beslutninger, svakheter som taler imot å overlate for mye til offentlige sektor.

Allerede tidlig på 70-tallet begynte det å utvikle seg en faglitteratur i USA om det offentlige byråkratiets egeninteresser og hvordan dette påvirket politikken og resultatene i økonomien. Det tok imidlertid endel år før denne debatt fikk noen oppmerksomhet i Norge.

Egeninteressen nyttig for alle

Den økonomiske selvinteresse har helt siden Adam Smiths dager på 1700-tallet vært endel av det økonomiske teorigrunnlag. F.eks. forutsetter man svært ofte at produsentene i økonomien forsøker å tilpasse seg slik at de maksimerer fortjeningen, og at forbrukerne forsøker å tilpasse seg slik at de maksimerer sin «nytte». Det var Adam Smiths innsats å vise at selv om markedsdeltagerne forfølger sine egeninteresser, blir resultatet best mulig også for fellesskapet. Men å anta at de mennesker som er de styrende myndigheter, og at de mennesker som utgjør det offentlige byråkrati, også har egeninteresser, gjorde man altså ikke. Implisitt forutsatte man egentlig at de var av en annen og edlere rase som på selvutslettende vis utelukkende arbeidet for andres beste.

Fra 1970-tallet og utover har man i fagkretser fokusert mer på disse problemstillinger. Det offentlige byråkrati kan f.eks. påvirke politikernes vedtak om bevilgninger ved at byråkratiet sitter med mest informasjon og kan styre fremstillingen av de faktiske forhold ut fra sine interesser. Byråkratene kan være interessert i størst mulig vekst innenfor sine områder,

noe som gir større prestisje, mer ekspansive yrkeskarrieremuligheter, mer romslige arbeidsbetingelser osv. De ansatte har dessuten lett for å identifisere seg med byråkratiet - de tror på betydningen av virksomheten og på at den bør vokse.

Man er også blitt mer oppmerksom på myndighetenes svakhet mot gruppepress. Politikerne er opptatt av gjenvalg og kan vanskelig si nei til grupper som greier å skape mye omtale og sympati for sin sak i media. Politikerne betraktes ofte å være opptatt av kortsiktige hensyn og uten særlig evne til å se forbi nærmeste valg. Man har derfor drøftet tiltak som skal binde politikerne.

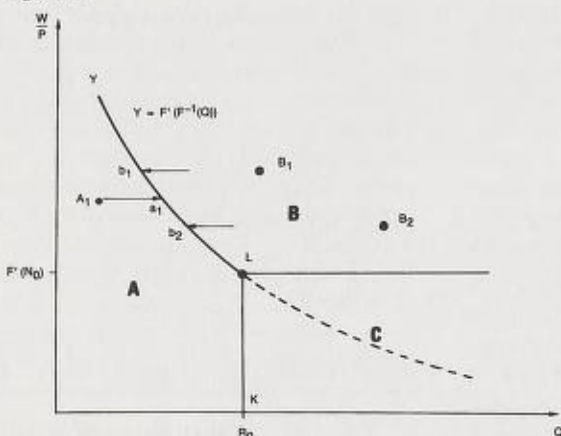
Sentralbanken gjenvelges ikke

I mange land har det vært en diskusjon om sentralbankens stilling i forhold til myndighetene. I Tyskland har tradisjonelt sentralbanken hatt en temmelig uavhengig stilling. I Norge derimot, har regjeringen ønsket å ha større myndighet over sentralbankens virksomhet. Argumentet for en uavhengig sentralbank er at den kan gjennomføre en penge- og rentepolitikk som sikrer prismessig stabilitet og fast valutakurs uten at regjeringen kan gripe inn for å føre en mer «løssluppen» politikk som på lengre sikt ville være uheldig. Sentralbanken kan lettere stå imot særinteressers press fordi den ikke skal gjenvelges. Resultatet kan være slik at politikerne egentlig synes den langsiktige politikk blir mer fornuftig, og slik at også det store flertall av innbyggerne ialt ville være mer fornøyd. Men det strider altså imot det tidligere nevnte synspunkt som har hatt sterk posisjon i norske kretser, at hvis de politiske myndigheter har flere virkemidler til

«Livet er kort. Still store krav.» NRK-journalist Jorun Volls livsmotto, ifølge Dagbladet.

Y har tolkningen som grenseproduktiviteten av den mengde arbeidskraft som skal til for å produsere Q enheter nasjonalprodukt. Vi vet at $F'(Q)$ øker når Q øker, følgelig blir Y mindre når Q øker, siden $F'' < 0$.

Figur 11.3

I Fig. 11.3 fremstiller vi Y som en fallende funksjon av Q. Vi har avmerket nivået for nasjonalproduktet ved full sysselsetting, R_0 , på Q-aksen. (Q som representerer en etterspørsel kan godt være større enn R_0 .)

Når $Q = R_0$, er $Y = F'(N_0)$. (Vi har nemlig $F^{-1}(R_0) = N_0$). Kall punktet $(R_0, F'(N_0))$ for L.

De forskjellige regimene kan nå avgrenses i Fig. 11.3 på følgende måte:

Fra (8) har vi at ved regime A, keynesiansk arbeidsløshet, gjelder $Q < R_0$. Videre gir (9) i kombinasjon med (7) og (6) at $\frac{W}{P} < Y$.

Dette er de eneste parameterrestriksjonene på dette regimet slik at vi får at området for keynesiansk arbeidsløshet ligger under Y-kurven inntil punktet L, hvor $Q = R_0$.

For regime B, klassisk arbeidsløshet, gjelder:

$$\frac{W}{P} = F'(N) \text{ og } N < N_0.$$

Det er virkeligheten som ikke stemmer! Fra innføring i makroøkonomi, Grønn, Bedriftsøkonomenes forlag.

disposisjon, så kan de få til bedre resultater.

Man har også drøftet andre måter politikerne kan avskjære seg endel politiske virkemidler for å unngå å fatte for dårlige beslutninger. Den såkalte Gramm-Rudman-loven som Kongressen i USA vedtok for noen år siden, er eksempel på dette. Loven forplikter kongressen til å redusere det føderale budsjettunderskudd i et visst tempo over noen år. Ideen var at Kongressen innså at de «frivillig» ikke ville være

istand til å vedta tilstrekkelige skatter og redusere utgiftene nok til at man ville greie å oppnå balanse i budsjettet. Nå har imidlertid effekten av denne loven vært temmelig tvilsom fordi de samme politikere som vedtok den, også har funnet veier til å omgå den. Dette illustrerer et sentralt problem i forsøkene på å hindre politikere fra å fatte uheldige beslutninger. Bindingene må bli en integrert del av landets forfatning og styringsprinsipper før de kan forventes

å få tilsiktet effekt.

Vi ser det samme problemet i forbindelse med dannelsen av et oljefond i Norge, som var tiltenkt å forhindre at oljeformuen brukes opp løpende til kortsiktige formål. Med de svake bindinger Stortinget vedtok for oppbyggingen av oljefondet er det ikke overraskende at fondet foreløpig ikke er blitt tilført en eneste krone.

Fra nøysomhet til velstand

Det er mange grunner til at økonomenes syn på økonomisk politikk har endret seg. Den moderne sosialøkonomi er et relativt ungt fag. Mer omfattende bruk av matematikk gav muligheter for utvikling av nye teorier og konklusjoner. Man hadde fått et kraftig verktøy som førte faget langt fremover. I en slik situasjon er det lett å bli entusiastisk og overvurdere betydningen av de nye teorier og innsikter. Med alderen følger flere erfaringer med livets begrensninger, vanskeligheter og kompleksitet.

Den økonomiske utvikling både i vestlige og østlige land har imidlertid vært av avgjørende betydning. I etterkrigstiden frem til begynnelsen av 70-tallet foregikk en rask oppbygging fra krigsødeleggelsene. Generasjonen dengang var nøysom, hadde opplevet fattigdom og hadde en sterk arbeidsmoral. Den økonomiske utvikling gikk raskt og relativt jevnt.

I 1970-årene skjedde et omslag i vestlige økonomier. Man fikk stigende inflasjon og arbeidsledighet, såkalt stagflasjon, og mange land slet med store underskudd i forhold til utlandet. Det tok lang tid å få ned inflasjonen igjen og arbeidsledigheten er fortsatt gjennomgående vesentlig høyere enn på 60-tallet. Gjenoppbyggingsprosessen var avsluttet. En ny generasjon hadde tatt over, en som hadde vokst opp i relativ velstand og tatt den materielle vekst og trygghet som en selvfølge. Kravene ble større, gruppeinteressene sterkere, den politiske overbudspraksis mer intens, subsidier og støtteordninger til private mer tyngende og den offentlige sektor stadig

større. I tillegg kom et viktig enkeltstående bidrag, nemlig firedoblingen av oljeprisene i 1973-74.

Mot denne erfaringsbakgrunn syntes det etterhvert lite meningsfylt å innrette den økonomiske politikk på den forutsetning at det går an å oppnå et optimum hvor man har planlagt hvor mye folk vil arbeide, hvor effektivt de vil arbeide, hvor mye de vil sykmelde seg, hvor mye de vil kjøpe av varer og tjenester, hvor mye skatt de vil betale med glede osv. Ambisjonene for planleggingen er gradvis blitt mindre globale. Forståelsen av at det økonomiske og politiske system er viktig for hvordan økonomien fungerer, har vokst.

Fra utopisk tenkning til realitetskonfrontasjon

Det har vært klare elementer av utopisk tenkning i økonomenes tilnærming til problemene. De planleggingsmodeller og teoretiske planleggingsprosedyrer man opererte med for sentraldirigerte land, kunne være omfattende og logisk konsistente lærebygninger. Men sammenbruddet i Øst-Europa avslørte - om man ikke hadde oppdaget det før - at disse teorier ikke hadde noen sammenheng med hva som faktisk fant sted i slike land.

Myten om den gode og selvoppfrende Sentralmyndighet skulle også være gjendrevet til overmål, sammen med forestillingen om at resultatet nødvendigvis burde bli bedre jo flere virkemidler myndighetene rår over, dvs. jo større ubundet makt myndighetene har. Ved disse forestillinger har man i likhet med sosialistiske ideologier sett bort fra menneskenaturens iboende egenskaper når man har sett for seg det ideelle samfunn. Man har oversett nødvendigheten av at man fordeler makten i samfunnet med regler og institusjoner som setter grenser for myndigheters maktbruk, nettopp fordi personer i maktposisjoner også er mennesker som har egeninteresser.

Keynes har levert et viktig bidrag til

økonomisk teori og flere elementer er blitt stående som grunnleggende innsikt. Men den enkle oppfatning om at man hadde løst arbeidsledighetsproblemene i vestlige land en gang for alle gjennom offentlig regulering av den samlede etterspørsel, var også utopisk i sin karakter selv om man her ikke drømte om gjennom sosialøkonomiske tiltak å skape et helt annet samfunn. 60-årene gikk tilsynelatende meget bra; man hadde ikke noe press for å nyansere sine oppfatninger. Man la ikke tilstrekkelig akt på hvordan samfunnet endret seg og hvor sammensatt det var. For mange øko-

nomer kom ubehjelpeligheten overfor 70-årenes økonomiske problemer som en overraskelse. De økonomiske problemene satte imidlertid samtidig fart i utviklingen av helt nye makroøkonomiske teorier.

Gjennom realitetskonfrontasjon er økonomenes teorier blitt mer nyanserte og allsidige, og styringsambisjonene dempet. Forhåpentligvis har man også gjennom denne prosessen tilegnet seg en noe større ydmykhet overfor tilværelsens sammensatthet enn man gjennomgående hadde tidligere.

Tor Hersoug (f. 1946) Meditasjonslærer i Acem. Dr.philos. Sjeføkonom ved Oslo Børs og professor II i økonomi ved Handelshøyskolen BI.

Thor Udenæs:

«Madness of the crowd»

*Vad bestämmer
aktiebörsutvecklingen,
ekonomiska faktorer eller
mänsklig irrationalitet?*

World Trade Center i New York den 17 oktober 1987. Två dagar före världshistoriens största börskrasch. Lyssnar på John Mendelsson, aktiestrateg från mäklarfirmen Dean Witter. Han var en av de mest kända «tekniska» analytikerna på Wall Street. Han talar intensivt om att alla hans «charts» pekar i en riktning: aktiemarknaden är spekulativ och kraftigt övervärderad. Han uttrycker mycket bestämt att direktavkastningen (företagets utdelning dividerad med aktiekursen) på aktier historiskt sett nu är mycket låg, och att «P/E talet» (aktiekursen «P» dividerad med företagets vinst per aktie «E») inte har varit så högt sedan början av 60-talet. Mendelsson var känd på Wall Street för sina marknadpsykologiska modeller. Dessa modeller, som huvudsakligen bestod av en mängd siffror som uttryckte olika aktörers handlande på marknaden, beskrev enligt honom att marknaden var överspekulerad. När han säger att Dow Jones index (en

aktieindex som omfattar 30 stora amerikanska industriföretag) väl kan falla 25% i loppet av de närmaste månaderna, börjar folk bli lite oroliga. Vi äter lunch och när Mendelsson talar rapporteras det att Dow Jones index denna fredag förmiddag har fallit kraftigt. Han hade troligen ingen aning om att hans prognos skulle bli uppfylld redan den påföljande måndagen.

Det som blev sagt under denna lunch var inte den rådande marknadsbedömningen. De flesta aktiebedömare var relativt positiva till framtiden. Visst hade det varit lite oroligt under sommaren men många bedömare var av den uppfattningen att marknaden var inne i «en nödvändig korrektionsfas», efter den starka uppgången under första halvåret 1987. På lördagen åkte jag hem till Sverige och jag kände en viss oro efter Mendelssons tal. Det var svårt att bedöma det han sagt, det verkade så extremt. Men måndagen den 19 oktober utbröt full panik på Wall Street. Aktiemä-

klare som under en vanlig arbetsdag inte har några problem att sätta köp- och säljkurser utifrån inkomna order, hamnade i ett chockliknande tillstånd när kurserna bara sjönk och sjönk utan att hitta någon botten. Aktiefonder blev nedringda av oroliga andelsägare som ville ta ut sina pengar och några fonder slutade efter ett tag att svara i telefonen. Investerare rusade till sina mäklarfirmor och bad om att man skulle sälja allt. Paniken, som väl kan jämföras med ett slags virus, spred sig som eld i torr gräs. Plötsligt skulle alla sälja, inte bara i New York men över hela världen. Många förmögenheter försvann över natten och högt belånade spekulanter ruinerades, 1980-talets finansiella mani hade fått ett hastigt slut.

Åttiotalets börsboom var likviditetsdriven

En unik kombination av omständigheter låg bakom åttiotalets kraftiga kursökning på aktier och obligationer. I slutet av 1979 inledde den amerikanska centralbanken, Federal Reserve, en kraftig åtstramning av penningmängden för att stoppa den starkt stigande inflationen. Resultatet av denna politik var att penningmarknadsräntorna steg markant. Under en kort tid var de så höga som 18%, medan obligationsräntan steg till över 14%. Denna kraftfulla penningpolitik knäckte också inflationen som föll från 15% 1980 till 5% 1984. Dollarkursen steg och privat kapital strömmade till USA. Överhettningen i ekonomin avtog och 1984 kunde därför Federal Reserve öka penningmängden utan fara för att inflationen åter skulle ta fart. Den ökade likviditeten medförde inte stigande priser på varor och tjänster, men medförde kraftigt stigande priser på finansiella tillgångar som aktier och obligationer.

Det politiskt instabila sjuttioalet hade medfört att realvärdet på aktier och obligationer i stort hade legat still under tio år. När vi under 1983-84 fick fallande inflation, lägre räntor och återgång till ekono-

misk tillväxt, var utgångspunkten för finansmarknaderna en helt annan. Det stora tillflödet av pengar kanaliserades till finansmarknaderna och vi fick en kontinuerlig kursökning fram till sommaren 1987. Den 19 oktober 1987 bröts denna uppgång plötsligt på ett mycket dramatiskt sätt. Oktoberkraschen, som i efterhand har fått smeknamnet «Black Monday», är inte unik. Vi har haft tio kraftiga börsnedgångar i USA sedan andra världskriget. Under perioden 1929-32 föll kurserna på Wall Street nästan oavbrutet. Gemensamt för kraftiga börsfall är att marknaden har hamnat i obalans. Förväntningar om framtiden har kommit för långt från verkligheten. Investerares psykologi och irrationalitet har avgörande betydelse för finansmarknadernas utveckling.

För tre - fyrahundra år sedan hade man också finansskandaler. Den gången handlade det om tulpaner och söderhavsdrommar.

Tulpaner som var värda guld

1593 tog en botanikprofessor i Leiden i Holland med sig några ovanliga växter från Wien. Dessa växter - tulpanlökar - kom ursprungligen från Turkiet. Professorn som tyckte om tulpanerna försökte sälja dem men tyvärr begärde han ett för högt pris. En natt stals tulpanerna från botanikprofessorns trädgård. På detta sätt kom tulpanerna ut på marknaden i Holland. Under de följande tio åren upplevde Holland en tulpanfeber. Det som satte igång det hela var ett virus som gjorde att tulpanerna utvecklade ett speciellt eldliknande mönster och de blev snart kända under namnet «bisarra» tulpaner. Ju mer bisarra desto större var efterfrågan. Tulpanfebern växte långsamt fram bland befolkningen. Tulpanköpare försökte att gissa vilka tulpaner som kunde komma att bli populära under nästa «säsong» och dessa uppköpare började köpa upp stora lager i väntan på ökad efterfrågan och stigande tulpanpriser. Detta påverkade priserna

Lijſte van eenighe Tulpaen /

Verkocht aende meeft-biedende / op den 5. Februarij 1637. Op de Saal vande Nieuwe Schutters Doelen / int huſen vande E. Heeren Wees-Geſteeren / ende Voogden / gheoomen van Wouter Barclaueſz. Winckel / in ſijn Leven Cadeſepn vande Gode Schutters Doelen tot Achmarc.

Inden eerſten.	
E en veranderde Botter-man van 563. <i>Wſen gheplant.</i>	263.
De Schipio, van 82. <i>Wſen gheplant.</i>	400.
En Parragon van Delft of Moll-wijk, van 354. <i>Wſen gheplant.</i>	605.
En Bruyne Purper, van 320. <i>Wſen gheplant.</i>	2025.
En Viferoy, van 410. <i>Wſen gheplant.</i>	3000.
De Monaffier, van 510. <i>Wſen gheplant.</i>	830.
En vroege Blijenburgher, van 443. <i>Wſen gheplant.</i>	1100.
En Gouda, van 187. <i>Wſen gheplant.</i>	1330.
En Iulius Ceſar, van 82. <i>Wſen gheplant.</i>	650.
De Tulpa Kos, van 477. <i>Wſen gheplant.</i>	300.
En Botterman, van 400. <i>Wſen gheplant.</i>	405.
En Schapeſteyn, van 246. <i>Wſen gheplant.</i>	375.
En Beilaar, van 399. <i>Wſen gheplant.</i>	1520.
En Parragon van Delft of Moll-wijk, van 294. <i>Wſen gheplant.</i>	650.
En Ameraal Liefkens, van 59. <i>Wſen gheplant.</i>	1015.
En Viferoy, van 658. <i>Wſen gheplant.</i>	4200.
De Monaffier, van 542. <i>Wſen gheplant.</i>	920.
En vroege Blijen- burgher, van 171. <i>Wſen gheplant.</i>	900.
En Gouda, van 244. <i>Wſen gheplant.</i>	1500.
En Tulpa Kos, van 485. <i>Wſen gheplant.</i>	305.
En Buterman (ſchoon) van 246. <i>Wſen gheplant.</i>	250.
En wit Purper Ieroen, van 148. <i>Wſen gheplant.</i>	475.
En Parragon van Delft of Moll-wijk, van 121. <i>Wſen gheplant.</i>	500.
En Aanvers Veſta. van 52. <i>Wſen gheplant.</i>	510.
En Sjery Kareljyn, bande beſte 3003 / van 619. <i>Wſen gheplant.</i>	2610.
En Ameraal van der Eyk, van 446. <i>Wſen gheplant.</i>	1620.
En Grebber, van 95. <i>Wſen gheplant.</i>	615.
En Gouda, van 156. <i>Wſen gheplant.</i>	1165.
En Tulpa Kos, van 117. <i>Wſen gheplant.</i>	205.
En Parragon Schilder, van 106. <i>Wſen gheplant.</i>	1615.
En Larooy, van 206. <i>Wſen gheplant.</i>	510.
En Sjery na by, van 120. <i>Wſen gheplant.</i>	755.
En Fama, van 158. <i>Wſen gheplant.</i>	700.
En Fama, van 130. <i>Wſen gheplant.</i>	605.
En W-ter van Sjery Kareljyn, van 24. <i>Wſen gheplant.</i>	1280.
En Sumer-Schoon, van 368. <i>Wſen gheplant.</i>	1010.
En Ameraal vander Eyk, van 214. <i>Wſen gheplant.</i>	1045.
En Parragon Kafeleyn, van 100. <i>Wſen gheplant.</i>	450.
En Gouda, van 125. <i>Wſen gheplant.</i>	1015.
En Ameraal Kareljyn, van 181. <i>Wſen gheplant.</i>	225.
En ghevlamde Iacoc, van 100. <i>Wſen gheplant.</i>	94.
En Wit-Purper van Buſcher, van 134. <i>Wſen gheplant.</i>	110.
En Wit-Purper van Buſcher, van 315. <i>Wſen gheplant.</i>	245.
En Wit-Purper van Buſcher, van 481.	

En ſwymende Ian Gerritſz, van 925. <i>Wſen gheplant.</i>	210.
En ſwymende Ian Gerritſz, van 80. <i>Wſen gheplant.</i>	51.
En Bruyne Blauwe Purper van Kouper, van 790. <i>Wſen gheplant.</i>	220.
En Lantmeter, van 277. <i>Wſen gheplant.</i>	365.
En Lantmeter, van 71. <i>Wſen gheplant.</i>	175.
En Parragon de Man, van 148. <i>Wſen gheplant.</i>	260.
En Bruyne Lack vander Meer, van 365. <i>Wſen gheplant.</i>	215.
En Ameraal vander Eyck, van 92. <i>Wſen gheplant.</i>	710.
En Fama, van 104. <i>Wſen gheplant.</i>	440.
En Brabanſon Bol, van 524. <i>Wſen gheplant.</i>	975.
En Grebber, van 523. <i>Wſen gheplant.</i>	1485.
En Brabanſon, van 542. <i>Wſen gheplant.</i>	1010.
En Brabanſon, van 346. <i>Wſen gheplant.</i>	835.
En Schapeſteyn, van 95. <i>Wſen gheplant.</i>	235.
En Gouda, van 160. <i>Wſen gheplant.</i>	1165.
En Gouda, van 82. <i>Wſen gheplant.</i>	765.
En Gouda, van 63. <i>Wſen gheplant.</i>	635.

Deſe naevolghende Perceelen zijn by de Weg verkocht / ende te leveren als de Wollen necht daghen opt der Aerden ſijn gheweſt.

I nden eerſten 1000. <i>Wſen Grootte Gepluymerde.</i>	280.
Doch 1000. <i>Wſen Legrandes.</i>	780.
Doch 1700. <i>Wſen Vyolette Gevlamde Rotganſen.</i>	805.
Doch 1000. <i>Wſen Aenverſen, bande ghemene ſoort.</i>	930.
Doch 1000. <i>Wſen Aenverſen.</i>	905.
Doch 1000. <i>Wſen Lanotſ.</i>	500.
Doch 1000. <i>Wſen Zay-Blommen vande Kafeleyn, bande beſte ſoort.</i>	1000.
Doch 500. <i>Wſen Lak van Rijn.</i>	160.
Doch 1000. <i>Wſen Saij-Blommen, bande gemene ſoort.</i>	495.
Doch 1000. <i>Wſen Nieu-Burgers.</i>	430.
Doch 500. <i>Wſen Nieu-Burgers.</i>	215.
Doch 1000. <i>Wſen Ian Symonſz.</i>	140.
Doch 500. <i>Wſen Ian Symonſz.</i>	70.
Doch 1000. <i>Wſen Mackx.</i>	300.
Doch 1000. <i>Wſen Mackx.</i>	300.
Doch 1000. <i>Wſen Recktors.</i>	310.
Doch 1000. <i>Wſen Vyolette ghevlamde Rotganſen.</i>	725.
Doch 500. <i>Wſen Vyolette ghevlamde Rotganſen.</i>	375.
Doch 1000. <i>Wſen Late Blyen-Burgers.</i>	570.
Doch 1000. <i>Wſen Ducke-winckel.</i>	210.
Doch 1000. <i>Wſen Petters.</i>	730.
Doch 1000. <i>Wſen Wit-roep.</i>	705.
Doch 1000. <i>Wſen Wit-roep.</i>	725.
Doch 1000. <i>Wſen Petters.</i>	705.
Doch 1000. <i>Wſen Tornay Kafeleyn.</i>	705.
Doch 1000. <i>Wſen Tornay Rijkers.</i>	345.
Doch 100. <i>Wſen Gevlamde Braufons de</i>	

1600 talets ſpekulanter k ppte tulpanl k - l kpriserna fr n tulpanb rsen, 5. februari 1637.

som började stiga rätt kraftigt, och ju dyrare tulpanerna blev desto mer eftertraktade blev de.

För att förstå vilken stor händelse detta var i Holland kan nämnas att utvecklingen hos övrig industri och handel började släpa efter till fördel för spekulation i tulpaner. Företagare, sjömän, mekanikere, tjänare och även intellektuella blev uppsugna i denna otroliga spekulationsvåg. Alla trodde att tulpanfebern skulle hålla i sig och att det skulle komma köpare från hela världen till Holland, villiga att betala hur mycket som helst för de holländska tulpanlökarna. De som varnade för att priserna hade blivit för höga måste ha känt sig som idioter när de såg vänner och bekanta tjäna förmögenheter på att handla med tulpanlökar. Mellan åren 1634 och 1638,

Efter tulpankraschen gick Holland in i en djup och långvarig recession.

som innebar klimax i tulpanfebern, började folk även att byta bort sina personliga ägodelar som smycken, möbler, mark etc för att köpa de tulpanlökar de trodde skulle göra dem rika.

I slutfasen av denna fantastiska spekulativa boom utvecklades också finansiella instrument som liknar moderna köp- och sälloptioner. En köpoption gav ägaren rätten att köpa en tulpanlök till ett på förhand känt pris inom en bestämd tidsperiod. För en tulpanoption betalade köparen den så kallade optionspremien som kunde vara 15 till 20% av marknadspriset för en tulpanlök. På detta sätt kunde spekulanten tjäna maximalt om tulpanpriserna steg kraftigt.

Plötsligt en dag började några spekulanter tänka att man hade tjänat rejält med

Hvis en mann er klok, blir han rik, og hvis han blir rik, blir han dum, eller hans hustru blir det. Det er det som holder pengene i bevægelse.» Finley Peter Dunne.

«Nå vet jeg endelig hva som skiller menneskene fra dyrene: pengebekymringer.» Jules Renard.

pengar på sina affärer och man började förstå att marknadspriserna var vansinniga. De började sälja och fler och fler kom till samma slutsats och snöbollen började rulla åt det andra hållet - priserna föll snabbt och kraftigt. Regeringen försökte lugna folk och sa att det inte fanns något skäl till varför tulpanpriserna skulle falla så kraftigt. Ingen lyssnade på detta och katastrofen var ett faktum. Regeringen erbjöd sig till slut att lösa in alla tulpankontrakt till 10% av den ursprungliga kontraktsumman, men priserna föll ännu lägre och ganska snabbt var en tulpanlök inte mer värd än en vanlig lök. Efter det att tulpankraschen var över gick Holland in i en djup, långvarig och allvarlig recession (lågkonjunktur).

Drömmen om The South Sea

För trehundra år sedan gick «The Bubble Act» genom det engelska parlamentet. Denna lag förbjöd företag att emittera aktier. Varför införde det engelska parlamentet så drastiska åtgärder? För att skydda investerarens pengar mot svindlare och andra som i några decennier hade emitterat aktier i företag som egentligen inte hade någon ordentlig verksamhet. Vid denna tid hade det i England ackumulerats mycket pengar från handeln med kolonier, samtidigt som det hade investerats marginellt i ny produktionsutrustning. Aktieägandet var begränsat till ett fåtal rika personer och familjer. Det var fördelaktigt att vara aktieägare eftersom det inte fanns någon skatt på utdelningen som

företagen lämnade. Det fanns därför ett stort behov av investeringsobjekt och år 1711 bildade regeringen The South Sea Company för att återskapa förtroende för regeringens förmåga att ta hand om sina ekonomiska förpliktelser. Företaget övertog skulder på över tio miljoner pund från regeringen och fick för detta monopol på all handel med Sydamerika. Rykten spred sig snabbt bland allmänheten att det existerade ofattbara vinstmöjligheter i denna Söderhavshandel. Det man inte visste var att de som var fordringsägare till de tio miljoner pund som företaget hade övertagit, fick byta ut sina tillgodohavanden mot aktier i The South Sea Company. Någon fick dock kännedom om uppgörelsen och köpte upp regeringens skuldebrev på marknaden till en mycket låg kurs för att senare byta dessa mot aktier i företaget.

En mycket lyxig byggnad

Ingen i företagets ledning hade någon erfarenhet av söderhavshandel. För att ge allmänheten ett gott intryck hyrde man en mycket lyxig byggnad i centrala London. Verksamheten gick inte särskilt bra men aktien började stiga. Omkring 1720 slöt England fred med Spanien. Sjövägen till Sydamerika blev lite säkrare och utsikterna för The South Sea Company därmed bättre. Företaget påtog sig att finansiera hela den engelska statskulden (31 miljoner pund). Detta gick igenom i det engelska parlamentet i april och aktien steg 250% efter nyheten. Sedan började företaget emittera aktier först till 300 pund per

*«Never ask of money spent
Where the spender thinks it went
Nobody was ever meant
To remember or invent
What he did with every cent».*
Robert Frost, «The Hardship of Accounting».

Hårt arbete skapar överskott på pengar skapar jätteboom på Tokyobörsen.

aktie, senare till 400 pund per aktie och vid den sista emissionen behövde man bara betala 10% av beloppet när man tecknade. Aktien steg till över 1000 pund. I augusti samma år insåg styrelsen i The South Sea Company att utsikterna för företagets egentliga verksamhet - handel med Sydamerika - inte alls var så lovande som den höga aktiekursen gjorde gällande. Därför började anställda och styrelseledamöter i företaget att sälja sina aktier. Detta kom till allmänhetens kännedom, aktiekursen kollapsade och panik utbröt bland aktieägar-

na. Regeringen kunde inte motverka paniken. Man antog därför en ny lag, vilken i över hundra år förbjöd företag att emittera aktier. Bland dem som förlorade pengar på The South Sea Company var Isaac Newton och han sägs ha uttalat följande kommentar till det som hände: «I can calculate the motions of heavenly bodies, but not the madness of people». Newton hade troligen hållit fast vid sitt uttalande 260 år senare om han hade varit med på den japanska finanskarusellen under 1980-talet.

Zaiteck

Den största finansiella spekulationsvågen i modern tid upplevdes på Tokyobörsen under perioden 1983 till 1989. Detta fantastiska land, som låg i ruiner efter andra världskrigets bombningar, utvecklade på relativt kort tid världens mest expansiva och framgångsrika industri, trots att man förfogade över mycket begränsade råvarutillgångar. En kombination av långsiktigt tänkande, hårt arbete, teknisk skicklighet och en fantastisk förmåga att öka produktiviteten, skapade «det japanska undret». Näringslivet genererade genom sin aggressiva expansion och tillväxt ett stort överskott på pengar. En stor del av detta kapital investerades under åttiotalet på börsen. Likviditetsöverskottet gjorde att de japanska räntorna kunde falla så lågt som till 3-4%. Kapital i Japan fick därigenom ett lågt pris. Den stora tillgången av likvida medel skapade utrymme för en jätteexpansion inom finanssektorn. Banker, fondkommissionärsfirmor, fastighetsföretag och finansbolag expanderade kraftigt. Av världens tio största banker är idag åtta japanska.

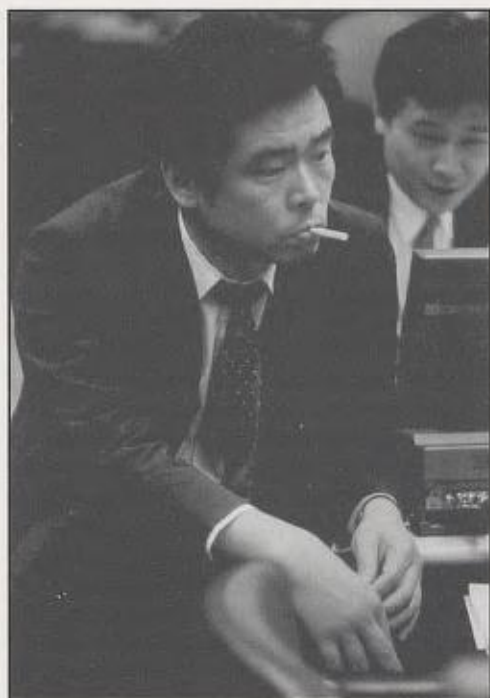
Företagen blev djupare och djupare involverade i finanstransaktioner genom *zaiteck*. *Zaiteck* kan beskrivas som en slags finansiell ingenjörskonst där företagen på olika sätt försöker tjäna pengar på finansiella transaktioner. När *zaiteck* fungerade väl tjänade företagen stora belopp på transaktionerna men det blev svårare och svårare att utifrån bokslutskommunikéen se hur företagens egentliga verksamhet utvecklades. 1986 etablerades så kallade *tokkin-fonder* som företagen kunde använda för kortsiktiga placeringar. Dessa fonder hade mycket gynnsamma skatteregler och företagen kunde genom dessa fonder skilja mellan sina långsiktiga aktieinnehav i andra företag och kortsiktiga mer spekulativa placeringar. När dessa fonder under 1989 nådde sin höjdpunkt, hade de tillgångar motsvarande den fantastiska summan av två tusen miljarder kronor. Alla typer av

företag, stora eller små, etablerade *tokkin-fonder* för att spekulera kortsiktigt på aktiemarknaden. De mest extrema av dessa fonder överlämnade en viss summa pengar till en förvaltare som på ett informellt sätt *garanterade avkastningen*. Det är skandaler kring dessa fonder som har involverat både kända finansmän och politiker.

Åttiotalets finanskarusell

Tokyobörsens fantastiska utveckling under åttiotalet var ursprungligen understödd av ett rikligt tillflöde av pengar och av en explosionsartad ökning av företagens vinster. Kursuppgången i en likviditetsdriven marknad tenderar att bli mycket kraftigare än den underliggande utvecklingen i realekonomin. Japans största företag, Nippon Telephone & Telegraph (NTT), hade när aktiekursen stod som högst ett börsvärde som var lika stort som summan av *alla* svenska och tyska börnoterade företags värde tillsammans. Att hyra kontorslokal i Tokyo kostade, när fastighetspriserna var som högst, fyra gånger så mycket som i New York eller åtta gånger så mycket som i Bryssel. Det som hände under 1990 är troligen ett tecken på att den spekulativa perioden är slut och att marknaden är på väg att «normaliseras». Marknaden måste anpassa sig till högre räntor, lägre likviditetstillskott från företag och man måste också absorbera en rad konkurser inom finans- och fastighetssektorn. Denna anpassning tar tid och det troliga slutet på åttiotalets finanskarusell i Tokyo är att marknaden anpassar sig till ett lägre P/E-tal.

Den japanska aktiemarknaden är speciell. Investeringsbeslut är ofta baserade på »heta» tips som aktiemäklare producerar enbart för att generera affärer. Följande exempel är ett prov på hur den japanska börsen fungerar. För några år sedan var man orolig för att AIDS kunde överföras via insekter. I början av 1987 avled den första japaner i AIDS och några kreativa japanska aktiemäklare började genast ska-

Tokyobörsens utveckling är mycket svårbedömd. Michiro Urano i Daiwa Securities röker frukost medan han väntar på morgondagens aktiekurser.

pa historier om vilka företag som kunde tänkas tjäna pengar på detta. *Fumakilla*, som var en av de största tillverkarna av «moskito killers» i spray form, kom snabbt i fokus som ett företag som kunde tjäna mycket pengar på sitt myggmedel. Ökad försäljning av «moskito killers» kunde reducera spridningen av AIDS enligt mäklaren. Aktien steg snabbt 100% i kurs.

Ett annat företag, *Meiji Seika*, blev lanserat som ett anticancerföretag. Företaget var ledande producent av sötsaker och antibiotika. Mäklare skapade ett rykte om att detta företag hade utvecklat ett effektivt medel mot cancer. Man presenterade historien för sina kunder som genast la in sina order. På en månad fördubblades aktien. Historien var självklart inte sann men det viktigaste var väl att mäklarfirman tjänat

pengar (för sina kunder)? Företaget hade presenterat en rapport för den Japanska Cancerföreningen som innehöll några intressanta teorier. Men man hade inte något preparat som var kliniskt testat. På detta sätt skapar japanska mäklare «stories» för att tjäna pengar.

Det är också vanligt att mäklare tar egna positioner i vissa aktier som man erbjuder sina kunder till ett lägre pris än marknadspriset. Man fortsätter att erbjuda nästa kund samma aktie till en lite högre kurs och på detta sätt kan man pressa upp aktiekursen på ett sätt som gör kunderna nöjda. Det gäller att inte vara sist - när lagret är slut sjunker ofta kursen kraftigt tillbaks. Man kan nog inte säga att detta är en särskilt effektiv marknad.

Under perioden 1987 till 1989 emitterade japanska företag obligationer och teckningsoptioner som kan bytas till aktier vid en senare tidpunkt för 52 000 miljarder yen. Detta motsvarar 12% av det totala börsvärdet i Japan. En teckningsoption ger innehavaren rätten att köpa företagets aktie till en på förhand bestämd kurs inom en fastställd tidpunkt. Många av dessa teckningsoptioner emitterades då aktiekurserna var som högst och de förfaller till inlösnings under perioden maj 1992 till december 1993. Aktiekurserna för dessa företag är nu ofta halverade och det betyder att teckningsoptionerna inte är värda någonting. Därför måste företagen skaffa nytt kapital på annat sätt, antingen genom att emittera obligationer till dagens högre räntenivå eller genom att göra en nyemission i en svår aktiemarknadssituation. Detta överhäng av utestående teckningsoptioner och hotet om en nyemissionsvåg under 1992-93, gör Tokyobörsens långsiktiga utveckling mycket svårbedömd.

Vad påverkar aktiekurserna ?

Varför har vi dessa perioder med överspekulerade marknader? För många är aktiemarknaderna något som ligger långt ifrån vardagen och som man inte alls

har någon forståelse for eller noget interesse av. Verlden går videre oavsett om kurserna går upp eller ned. Ingen tvekan om det. Men kom ihåg att de finansiella marknaderna är själva blodomloppet i en marknadsekonomi och oerhört viktiga för finansieringen av all produktiv verksamhet, antingen den bedrivs i privat eller offentlig regi. Låt mig därför komma med några reflektioner beträffande de faktorer som påverkar prissättningen av aktier.

En aktie är ett värdepapper som det handlas med på en marknadsplats där köpare och säljare tillsammans bestämmer kursen. Investerarna är aktörer på en stor marknad och fattar sina beslut på grundval av vad man tror om framtiden. Framtidsbedömningen gäller både den allmänna konjunkturbilden och företagsspecifika prognoser. En aktie är en ägarandel i ett företag och den kurs som sätts på aktien på marknaden ska i en väl fungerande aktiemarknad vara uttryck för företagets underliggande värde. Aktievärdering är mycket svårt och det har skrivits många böcker om hur man bäst kan kalkylera värdet på en aktie. Vi ska inte gå in på en teoretisk diskussion om aktievärdering utan bara slå fast att en akties värde idag beror på hur snabbt och hur mycket pengar företaget kan tänkas komma att tjäna de närmaste åren. Ju högre vinststillväxt desto mer kommer företaget att tjäna och desto högre kommer aktien att kunna prissättas.

Det är också nödvändigt att i en framtidsbedömning ha en uppfattning om sannolikheten för stora internationella kriser, typ krigshandlingar, chockhöjningar av olje- och/eller andra råvarupriser. Naturkatastrofer som jordbävningar och orkaner är omöjliga att prognostisera men kan påverka finansmarknaderna betydligt. Det har sagts av många bedömare att en

jordbävning i New York, London eller Tokyo skulle vara förödande för finansmarknaderna. Med stor sannolikhet skulle panik komma att utbryta. Denna panik grundar sig på en genuin osäkerhet om vilken betydelse en sådan jordbävning skulle få för framtiden. Osäkerhet är något som placerare aldrig tycker om.

Konjunkturläget påverkar allokeringsbeslutet

Det är framförallt förändringar i inflationstakten, räntenivån och penningmängden som är viktiga för aktiemarknadernas utveckling. Stigande inflation betyder oftast att penningpolitiken stramas åt och därmed stiger penningmarknadsräntorna. Det betyder att avkastningen på räntebärande värdepapper ökar och dessa blir därmed mer attraktiva än aktieplaceringarna. Detta medför att en fondförvaltare kommer att köpa fler räntebärande värdepapper och färre aktier. Fördelningen mellan placeringsalternativ med olika risknivå ändras till fördel för instrument med säkrare avkastning.

Stigande inflation och räntehöjningar inträffar oftast när konjunkturen är nära sin topp. Prispress och åtstramningar av finans- och penningpolitik kommer normalt när kapacitetsutnyttjandet är högt. När konjunkturen viker, dvs när efterfrågan minskar, reduceras också kostnads- och inflationspressen i ekonomin och det skapar utrymme för räntesänkning och ökning av penningmängden. I dessa senare faser av konjunkturcykeln reduceras avkastningen på räntebärande placeringar och aktier framstår åter som mer attraktiva än obligationer och penningmarknadsinstrument. Fondförvaltaren kommer i detta

«Det nytter ikkje å bere havre til en dau hest.» Einar Førde

«For meg kan hesten absolutt avgå ved døden.» Torbjørn Berntsen.

läge att välja att köpa fler akiter och färre räntebärande instrument. Fördelningen mellan placeringsalternativen ändras då till fördel för de instrument som har högre avkastningspotential.

Aktiekurserna börjar ofta stiga innan konjunkturen vänder men om börsen ska fortsätta att stiga, måste orderingång, sysselsättning och privat konsumtion åter börja visa positiva tecken. Dessa makroekonomiska förändringar skapar en stämning på marknaden som «sätter tonen». Man ser ofta att nyheter om inflationen, ändring i räntenivån, sysselsättningen, detaljhandelsförsäljningen och bostadsbyggandet kan påverka marknadsstämningen och därmed aktie- och obligationskurserna rejält. Den amerikanska centralbanken, Federal Reserve, har sänkt diskontotet tre gånger under 1991. Detta har varit avgörande för den styrka som det amerikanska börsen har uppvisat under året.

Vinstökningar är det som skapar värde

Om en aktie går upp eller ned beror i det långa loppet på hur stora vinster företaget gör. Även i en lågkonjunktur finns det många företag som tjänar mycket pengar. Att företag kan uppvisa rekordvinster även i botten av en lågkonjunktur bevisade softwareföretaget Microsoft nyligen när man rapporterade att nettovinsten för kvartalet som slutade sista september 1991 ökade med 65%. Försäljningen och vinsten hade aldrig varit så stor. Därför är de företags specifika nyheterna viktiga att beakta. Företagen lämnar kvartals- halvårs- och helårsredogörelser. Här hittar man information om hur företaget utvecklas. Dessutom offentliggör företagen ofta nya stora order, patentregistreringar och dylikt.

Negativa nyheter redovisas också av företagen. Exempel kan vara strejker, rättegångar, nya konkurrerande produkter på marknaden etc. Läkemedelsföretaget Eli Lilly säljer ett läkemedel, *Prozac*, som modifierar depressiva känslor. En studie som

publicerades påstod att läkemedlet kunde orsaka självmord som bieffekt. När denna nyhet kom sjönk aktiekursen på Eli Lilly kraftigt. Senare har det amerikanska läkemedelsverket fastställt att det inte har kunnat bevisas att Prozac medför större självmordsrisk.

Hur ny information kommer att påverka aktiekurserna beror på om nyheten avviker mycket från den förväntning som funnits på marknaden. Stora överrasknin-

När han föll, föll också börserna!

gar, antingen positiva eller negativa, har en tendens att pressa ett företags aktiekurs kraftigt uppåt eller nedåt. Som exempel på detta kan nämnas IBM. Företaget överraskade marknaden när man i februari i år meddelade att vinsten för det första kvartalet skulle bli bara hälften så stor som analytiker på Wall Street trodde. Ingen extern analytiker var i närheten av verkligheten, och därför nedjusterade man prognosen inte bara för första kvartalet utan för

hela året. Aktien föll nära 30% på kort tid. Det är en relativt vanlig företeelse att stora företag går ut och »justerar» marknadsförväntningar och detta kan ha relativt dramatiska effekter på aktiekursen.

Storpolitiken gör det svårt för placerare

Katastrofer, krig och världspolitiska kriser har alltid haft en kraftig inverkan på aktiemarknaderna därför att man under oroliga tider ser framtiden som än mer svårbedömd. Genom börshistorien finns det en rad exempel på externa chocker som har skakat marknaden rejält: Koreakriget, Vietnamkriget, oljekriserna på 1970-talet och nu senast kriget i Kuwait och den misslyskade kuppen i Sovjetunionen. I efterhand ser man att marknaden har överreagerat. Emellertid ska man komma ihåg att marknaden reagerar på den information som är tillgänglig vid den tidpunkt då något händer. Det är lätt att med facit i hand säga hur man borde ha handlat, men när man är mitt uppe i krisen vet man inte hur det kommer att sluta.

Börserna i Europa föll kraftigt när det blev känt att det hade varit militärkupp i Moskva. Särskilt hårt drabbades den tyska börsen. Det var naturligt eftersom Tyskland geografiskt ligger närmare Sovjet än till exempel Storbritannien eller USA. Tyska banker hade också nyligen givit stora krediter och lån till Sovjet för att hjälpa till med att få fart på den sovjetiska ekonomin. När kuppen redan efter två dagar var över, gick den tyska börsen upp mest och man återvände till utgångspunkten. Erfarenheter från åttiotalets börskrascher visar att det är oklokt att sälja när kurserna har rasat. Börsras är alltid starkt influerade av marknadpsykologiska faktorer.

Bull eller Bear?

Det har skrivits böcker om masspsy-

kologi och hur den påverkar investerarens beteende. De holländska tulpanlökarna och drömmen om Söderhavet kan tyckas extrema idag men det är samma masspsykologiska fenomen som ligger bakom tulpangalenskapen som bakom åttiotalets börsboom. Idag är det troligen lättare att bevaka hur «massorna» betar sig. Modern teknik har gjort det möjligt att ta fram en mängd statistik och diagram som visar en akties och hela marknadens historiska utveckling. Man kan analysera trender, man kan jämföra avkastningen på aktier med avkastningen på obligationer och man kan bilda sig en uppfattning om hur marknaden «tekniskt» ser ut. Det är mycket viktigt för den kortsiktiga bedömningen av marknaden.

Ett intressant mått på investerarens hållning till marknaden är att analysera *bull/bear spread*. En som är positiv till marknaden och tror att marknaden kommer att gå upp är en *bull*, medan den negativa investerare som tror att marknaden kommer att gå ned har fått smeknamnet *bear*. Om man dividerar antalet bulls med antalet bears får man ett mått på hur många som tror att marknaden går upp jämfört med hur många som tror att marknaden går ned. Ett bull/bear tal på 1.5 indikerar att det är 50% fler som tror att marknaden går upp än ned. I november förra året, när krisen i Persiska viken var som svårast, hade vi ett bull/bear tal som var det lägsta på många år. Få trodde på marknaden. Den smarte investeraren använde denna information och gjorde den bedömningen att det inte kunde bli mycket mer negativ stämning på marknaden - tiden var mogen för att investera.

Otrolig våg av nyemissioner

Ett annat mått på professionella förvaltarens syn på marknaden är att studera hur hög andelen likvida medel i till exempel aktiefonder och pensionsstiftelser är. Hög andel likvida medel betyder att man varit försiktig och att det finns likviditet tillgänglig för att gå in i marknaden. Låg andel likvida medel indikerar att förvaltare har investerat upp sina portföljer och att det finns lite likviditet som kan tillföras marknaden. Detta kan kompletteras med en analys av inflödet av nya pengar till aktiefonder, penningmarknadsfonder och vanliga bankkonton.

När stämningen på aktiemarknaden är positiv och kurserna har genomgått en uppgångsfas, är det vanligt att företagen söker sig till marknaden för att skaffa nytt eget kapital. Det är gynnsamt att nyemittera aktier när man får bra betalt för dem. Under 1991 har man i USA haft en otrolig våg av nyemissioner. Hittills i år har amerikanska företag emitterat aktier för 250 miljarder dollar. Det är framförallt företag inom högteknologiska branscher och företag inom bioteknologi och hälsovård som har varit populära. Man kan därför som en marknadspsykologisk parameter se på antal nyemissioner och hur dessa utvecklats historiskt. Hög volym indikerar att marknaden troligen är «dyr».

Insiders säljer

På företagsnivå kan det också vara av intresse att se på hur «insiders» agerar dvs om de köper eller säljer företagets egna aktier. En «insider» är en person som

«Å bære sine egg i mange kurver, uten å ha tid og mulighet til å oppdage hvor mange av dem som har hull i bunnen, er den sikreste måte å øke risiko og tap på.»
John Maynard Keynes.

Interesset för spel är minst lika stort som för kärlek.

genom sin position eller sitt arbete har kännedom om företagets framtid. En som är «insider» vet troligen mycket mer om företagets utveckling och framtid än externa analytiker. Om många «insiders» säljer aktier kan det vara ett varningstecken. Om detta är en trend för hela marknaden, kan det vara tecken på att företagsvärlden inte ser särskilt positivt på framtiden. Detta är emellertid en sanning med modifikation. Det händer att «insiders» säljer aktier av helt naturliga skäl; man ska köpa hus eller man ska göra andra investeringar som inte har någonting att göra med att man inte tror på företagets framtid. Microsoft's ordförande och verkställande direktör, Bill Gates, sålde en del av sina aktier för några år sedan, vilket skakade Microsofts aktie under några dagar. Marknadens reaktion var överdriven och hade lite med verkligheten att göra. Aktien har mångdubblats efteråt. Irrationella känslor har i detta, som i andra fall påverkat ett investeringsbeslut.

Det irrationella tar överhand

När vi som människor fattar beslut styrs vi dels av förnuftet och intellektet och dels av omedvetna, irrationella känslor. Ska man lyckas i livet är det avgörande att man klarar av att fatta kloka och insiktsfulla beslut. Att nå rikedom och makt attraherar människan minst lika mycket som kärlek och samlevnad. Intresset för spel, tips, lotto och andra saker som man kan tjäna snabba pengar på är mycket stort. Vi förlorar lätt kontakten med förnuftet när det rör sig om pengar och spel. Irrationella känslor och drömmar verkar ta överhanden. Anar man möjligheten att tjäna snabba pengar bygger man sig orealistiska uppfattningar om hur lätt det är och hur duktig man själv är. Luftslottsteorier baserade på en inre önskan om att bli rik eller ekonomiskt oberoende bildas snabbt och det är förvånande hur ofta man kan märka att förnuftiga människor har fattat beslut på bristande grundval. Det gäller allt från att bygga eget hus till att omstrukturera före-

tag. I extrema fall kan önskan om snabba klipp medföra att man gör sig skyldig till lagbrott. En känd finansman på Wall Street - Ivan Boesky - utnyttjade länge olaglig information för att göra affärer i företag som var möjliga uppköpskandidater. Han bygde upp sitt «image» och sitt imperium på grundval av information som kom från personer som jobbade med företagsuppköp och som inte hade tillstånd att förmedla denna information vidare. Han betalade dessa «källor» med svarta pengar.

Aktiemarknaden kan på många sätt ses som världens största spelplats där både möjligheten till ekonomisk succé och ekonomisk ruin finns i ungefär lika stora proportioner. De stora möjligheterna attraherar både seriösa och oseriösa aktörer. Marknaden behöver både den långsiktiga placeraren som tillför näringslivet riskkapital och de kortsiktiga spekulanterna som ser till att hålla marknaden likvid dvs att det är möjligt att omsätta aktierna snabbt och till ett «riktigt» pris. Det är irrationellt mänskligt beteende som skapar «boom» och «bust» på marknaden.

Varför har vi finanskrascher ?

Spekulativa bubblor som tulpanaffärerna i Holland på sextonhundralet, fastighetsmarknaden och aktiebörserna under åttiotalet, kan hålla i sig över en lång tidsperiod men förr eller senare reverseras trenden . Ju längre spekulationen pågår desto större kommer också korrektionen att bli. Burton G. Malkiel skriver i sin bok «Random Walk Down Wall Street»: «Skyrocketing markets that depends on purely psychic support have invariably succumbed to the financial law of gravitation». Varför aktiemarknaderna, fastighetsmarknaden, ädelmetallpriserna eller andra råvarupriser vissa tider är över-spekulerade kan förklaras med att marknaderna har kommit i obalans. Förväntningarna om företagets framtida lönsamhet har kommit för långt från verkligheten.

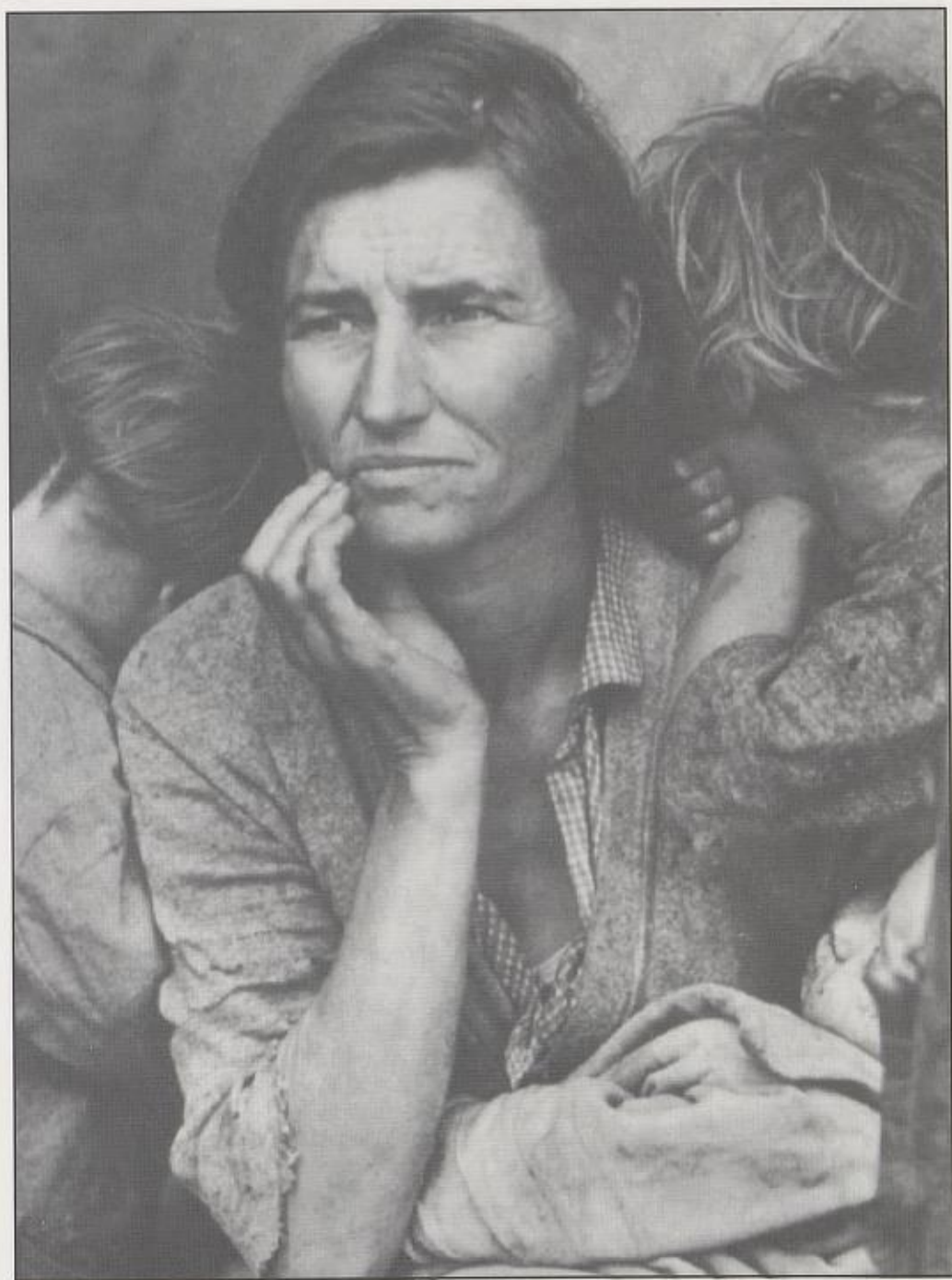
Om en aktiemarknad i utgångspunk-

ten är i balans och om kurserna under en viss period stiger snabbare än företagsvinsterna, uppstår en skillnad mellan jämviktsskurserna och de faktiskt noterade kurserna. Man kan säga att börskurserna har löpt ifrån utvecklingen i realekonomin (företagsvinsterna). Ju större denna skillnad blir desto större är sannolikheten för att vi får en korrektion på finanssidan. Om vi har en sådan situation kommer det att reflekteras i en högre vinstmultiplikation (P/E tal) än normalt. Detta innebär att investerare är villiga att betala ett högt pris för varje krona som företagen tjänar. När marknadpsykologin är positiv är det på detta sätt och när man är i en finansiell boom kommer de masspsykologiska smitteeffekterna i verksamhet. Företagsvinsternas tillväxt är ett uttryck för tillväxten i realekonomin medan aktiekursernas ökning är ett uttryck för kapitalmarknadens eller den finansiella ekonomins ändrade värdering av företaget. Om en stor del av börsens mest omsatta aktier uppvisar kurser som stiger snabbare än tillväxten i företagsvinsterna, så innebär detta en ökad risk för börsras därför att börsen totalt sett är övervärderat. Detta var situationen på New York börsen i september 1987.

Aktier är bäst

Efter att ha lotsat läsaren genom finansmarknadernas irrationella svängningar undrar man sig kanske över om det har något värde överhuvudtaget att placera sina pengar i aktier. Ett bankkonto ger normalt 9-11% ränta och småspararen har sällan förlorat pengar genom att ha dem på ett bankkonto. Även i tider som dessa när bankerna har stora problem efter åttiotalets lättsinniga kreditexpansion är banksparende en säker placering.

Trots de stora svängningarna på aktiemarknaderna är aktier sett över en lång tidsperiod den överlägset bästa placering. Olika aktieslag är under skilda tider mer populära än andra. I början av sextioalet var allt som andades av «högteknologi»

Varför har vi finanskracher?

"I'm putting all my money into "things".

Man bör sprida sina risker!

det alla aktieplaceringarna i USA pratade om. Under perioden 1958 till 1961 upplevde vi otroliga kurshöjningar för företag som IBM, Texas Instruments och Perkin-Elmer. Tusentals investerare fångades av «high tech»-bacillen och betalade vad som helst för att få vara med på nyemissioner inom denna bransch. Under 1962 började någon att ställa frågetecken för dessa företags höga P/E tal och man tyckte det var dags att kliva av. Tillväxtföretag föll dramatiskt i kurs det året. Återigen är det verkligheten som hinner i kapp. Man glömde att undersöka fundamentala fakta och många förlorade sina sparpengar därför att de förlora-

de kontakten med sitt rationella tänkande.

Under de senaste tre åren har de «heta» aktierna varit företag inom hälsosektorn som till exempel bioteknologi, sjukvård och läkemedel. Antal nyemissioner har varit mycket högt inom denna sektor och aktierna är idag högt prissatta. Många av dessa företag har en mycket spännande framtid och kommer att tjäna mycket pengar. Emellertid är värderingarna för en del av företagen så höga att ett varningstecken är på sin plats. Bioteknikföretaget Amgen vars aktiekurs har åttadubblats under de senaste tre åren, har nu till exempel ett börsvärde som är lika den

tyska kemijätten Hoechst. Detta exempel visar att vissa bioteknikföretag nu troligen är indragna i samma irrationella drömmar som högteknologiföretagen var i början av sextiotalet.

Tidigare var det individuella aktieägandet störst. Man ägde aktier i ett företag därför att man önskade få del i företagets årliga utdelning. Allt eftersom välfärds-samhället har utvecklats har finansmarknaderna förändrats dramatiskt. Nya instrument som optioner, warrants, futures, konvertibler osv har tillkommit. För den riktigt exotiske placeraren finns nu möjligheten att spekulera i hur priserna på *gris-magar* (pork belly), *boskap* (live cattle), *bomull* (cotton) eller *apelsinjuice* (orange juice) kommer att utvecklas. Dagliga noteringar finns i The Wall Street Journal under rubriken «Futures prices»!

Aktieägande har blivit mycket mer koncentrerat till indirekt ägande. Folk äger aktier indirekt genom aktiefonder, privata pensionsförsäkringsfonder etc etc. Över sjuttio procent av all handel på New Yorkbörsen styrs nu av «professionella förvaltare». Detta är aktiefonder, storföretagens finansbolag, pensionsstiftelser, privata stiftelser och offentligt styrda pensionskassor. Att äga aktier genom fonder är ett rationellt sätt för den «lille» investeraren

att placera sina pengar på. Utvecklingen på världens aktiemarknader går fort och det krävs tillgång till ett stort informationsflöde om man ska kunna hänga med på vad som sker på marknaderna runt i världen. Aktiefonder har normalt en inträdesavgift på några procentenheter och förvaltaren tar för sin verksamhet ett årligt förvaltningsarvode på 1-1.5%. Vid val av aktiefond kan man jämföra kostnader och förvaltarens skicklighet genom att studera hur fonden har utvecklats under de senaste 5-10 åren. Det är alltid utvecklingen över lång tid som är viktig. God utveckling något enstaka år kan vara lika mycket tur som skicklighet.

Sedan början av detta sekel har aktieplaceringar varit den överlägset bästa penningplaceringen. Det är troligt att denna trend kommer att hålla i sig under nittiotalet. Aktier har högre risk än banksparande och obligationssparande och sett över tiden får man betalt för detta. Även om man inkluderar börskrascher är aktier över tiden den bästa sparformen. Under enstaka längre perioder kan aktier utvecklas mycket dåligt som till exempel på sjuttiotalet. Därför bör man äga lite av varje - aktier, fastigheter, obligationer samt ha en slant på banken. Då sprider man sina risker och det är det det hela handlar om!

Av Thor Udenæs, f. 1951. Cand. oecon., MBA. Porteføljedirektør i SEB Invest AB/
Enskilda Kapitalförvaltning. Kurslærer i Acem.

Egil Bakke:

Det åpne marked og det liberalistiske samfunn

*Det gamle
reguleringssamfunnet
står for fall. Markedet
bør overta. Men da
behøves konstitusjonelle
reformer.*

Markedet er betegnelsen på den arena der produsenter/tilbydere møter forbrukere/etterspørere for å bytte varer og tjenester mot penger. Markedet er ikke nødvendigvis et sted, men en betegnelse på en prosess.

Under den forutsetning at markedet er åpent og at alle har god informasjon om det som foregår, vil det i prinsippet bare danne seg én pris for hver vare eller tjeneste som omsettes. Hvis transaksjonskostnadene er lik null og varene sammenliknbare, må alle akseptere «markedets» pris. Til denne pris vil alle som ønsker å kjøpe bli tilfredsstilt, og alle som ønsker å selge kunne bli kvitt varene sine. Markedets pris klarer markedet.

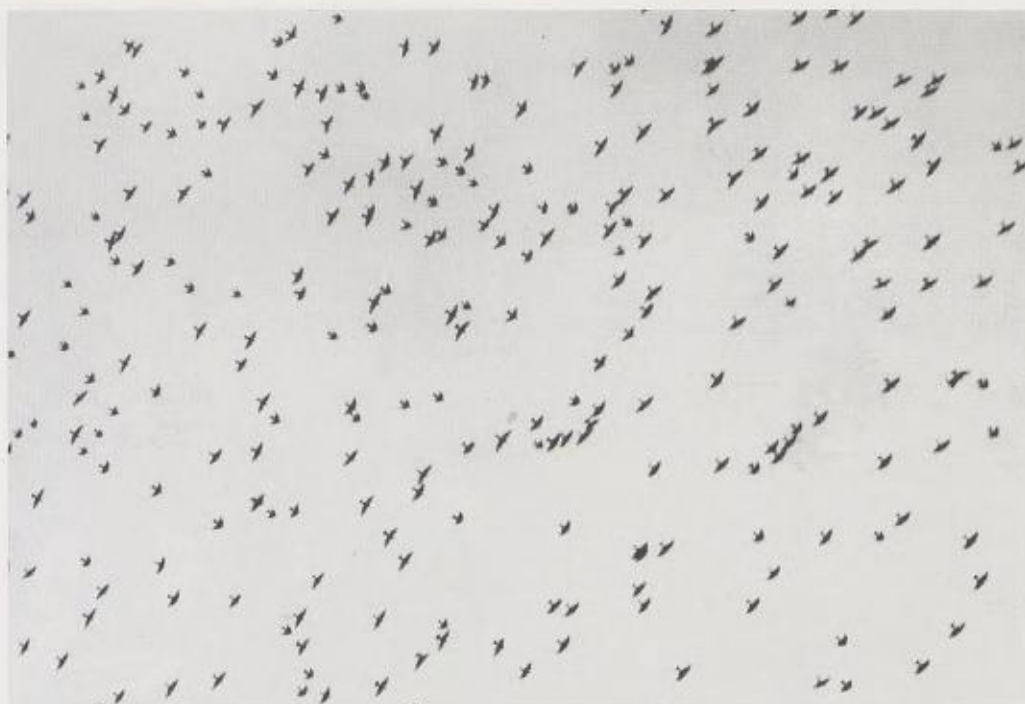
Når man i de fleste vestlige land ser det som et mål å få til markeder for de ulike varer og tjenester som sørger for prisdannelser, skyldes det flere forhold.

For det første vil markedets prisdannelse indirekte og uten besvær for noen

myndighet løse et overmåte viktig spørsmål, nemlig hvor mye man skal produsere av de ulike varer og tjenester. Prisene i markedet leder ressursbruken mot de varer og tjenester som folk ønsker seg. Adam Smith brukte bildet «den usynlige hånd» om de mekanismer som sørget for denne desentraliserte allokeringsprosess.

Betydningen av å unngå de politiske og praktiske problemer som uvegerlig ville oppstå dersom myndighetene skulle beslutte hvor mye varer og tjenester som skal brukes til de ulike formål, kan neppe overvurderes, noe erfaringene fra de land som ikke har hatt effektive markeder tydelig viser.

Det er ellers vanlig å påpeke at markedets prisdannelse også sørger for at ressursene blir brukt på en effektiv måte. Det er herunder vanlig å skille mellom statisk effektivitet som innebærer at de ressurser som er tilgjengelige utnyttes best mulig og dynamisk effektivitet, en langsiktig tilpas-

Markedet er ikke betegnelsen på et sted, med på en prosess.

ning eller innovasjonsprosess som innebærer at forbrukere og produsenter tilpasser seg nye forhold på en smidig måte. 1)

En rekke forutsetninger må være oppfylt for å få til markeder med konkurranse mellom produsentene/tilbyderne om forbrukernes/etterspørernes gunst.

Det er for det første vanlig å hevde at det må være flere konkurrenter. Hver enkelt konkurrent må være liten og ikke ha makt over markedet. Den enkelte konkurrent må være kvantumstilpasser og ikke prisfastsetter. Av denne grunn er det ved vurdering av markedsforholdene historisk lagt stor vekt på antallet aktører i markedet.

Denne «strukturopfatning» av markedet har i de senere år møtt en viss konkurranse fra en annen betraktningssmåte, som mer legger vekt på markedets adferd

1) En mer inngående fremstilling av prisdannelsen er gitt i Appendikset.

eller på den potensielle konkurranse som måtte være til stede i markedet. Selv om et marked bare har få eller endog bare én produsent og tilbyder, vil forholdet kanskje allikevel være slik at denne ene tilbyder er konkurranseutsatt, i den forstand at dersom det oppstår monopolprofitt i dette marked, så vil vedkommende bli angrepet av nyetablerere som trer inn i markedet. Denne betraktningssmåte legger derfor mindre vekt på strukturtall og konsentrasjonstall i markedene, men mer vekt på adgangsforholdene.

Det er også vanlig å fremholde betydningen av at det er god informasjonstilgang på markedene om produktene og om alternative produkter.

Enkelte vil også hevde at markedet og markedsmekanismen forutsetter «rasjonelle» aktører. Det er vanlig å forutsette at produsentene maksimerer sin profitt, og at etterspørerne maksimerer sin nytte. Dette er imidlertid en forutsetning som operativt

Markedet er den beste læremester.

er forholdsvis innholdsløs. Det synes like riktig å snu argumentet på hodet og si at markedet og markedskonkurransen etter hvert vil skape rasjonalitet hos aktørene.

I realiteten vil markedet romme aktører med vidt forskjellige adferdsmønstre. Forbrukerne har ulike preferanser, og forbrukernes adferd som etterspørere kan variere sterkt. Også produsentenes adferd varierer, både med hensyn til hvilket tidsaspekt de anlegger på sin virksomhet, med hensyn til hva de anser som viktig å oppnå og med hensyn til den grad av rasjonalitet de er i stand til å oppvise.

Markedets økonomiske argument hviler ikke på at alle aktørene har et sterkt profittmotiv eller ekstremt materialistiske interesser. Markedet forutsetter derimot at den enkelte tilpasser seg etter vedkommendes egne interesser, hva enten de er slik eller sånn. Markedet forutsetter at den

enkelte er flinkere til å løse sin egen tilpassningsprosess enn noen annen. Hvis det er slik at én type adferd systematisk eller etter hvert viser seg å gi dårligere resultater enn andre typer adferd, så vil markedet gi informasjon om dette til aktørene. Friedrich von Hayek har således sagt at markedet er en læreprosess som på en mer effektiv måte enn noen annen forteller aktørene hva som lønner seg og om hva som ikke lønner seg, i henhold til deres egne verdinormer. Markedet er medvirkende til å skape rasjonalitet hos aktørene i forhold til disse verdinormene. Det er ikke slik at markedet alltid vil lykkes i dette. Vi vil alle begå dumheter en gang i blant, og noen begår dem stadig vekk. Men argumentet er at markedet er en bedre læremester enn andre allokeringsmekanismer m.h.t. å lære oss rasjonalitet.

Når markedet ikke vil gi svaret.

Like lenge som det har vært forstått at markeder, med konkurranse mellom frie tilbydere og etterspørrere er av fundamental betydning for den økonomiske effektivitet på kort og på lang sikt, har det også vært forstått at markedsmekanismen ikke vil kunne løse alle allokeringsspørsmål. På en rekke markeder vil fundamentale forutsetninger for at konkurransen skal føre til effektiv ressursbruk ikke være til stede. Jeg vil i det følgende omtale enkelte slike former for markedssvikt.

Fellesgoder

Det er vanlig å hevde at man ikke kan overlate til markedsmekanismen å bestemme hvor mye som skal produseres av såkalte fellesgoder. Fellesgoder er betegnelsen på varer eller tjenester de fleste har behov for og de fleste ønsker, men som det er umulig å avgjøre hvor mye hver enkelt bruker av. Det vil derfor være vanskelig å selge slike fellesgoder, bl.a. fordi det ikke er noen mekanisme til å innkassere prisen for varene eller tjenestene.

Det økonomiske argument for ikke å overlate til markedet å avgjøre hvor mye som skal produseres av slike varer og tjenester, er at dersom man gjør det, så vil man få for liten produksjon, fordi produsenten ikke normalt får dekket sine omkostninger gjennom salg til forbrukerne. Produsenten dekker samtlige omkostninger, mens etterspørrerne er gratispassasjerer. Beslutningen om hvor mye som skal produseres av såkalte fellesgoder bør derfor treffes av fellesskapet gjennom fellesskapets politiske organer, og betalingen bør skje ved skatter eller avgifter.

Et eksempel som vanligvis er brukt i økonomisk litteratur for å illustrere dette forhold, er tilbudet av fyrtjenester. Det tradisjonelle argumentet har vært at fyrtjenester er nødvendige, og at dersom om en reder etablerer fyrtjenester for sine skip, vil

andre redere benytte de samme tjenester uten å gjøre opp for seg.

En kjent engelsk økonom, R. N. Coase, (som ble tildelt Nobelprisen i økonomi for 1991, red.bem.) har imidlertid kritisert dette eksempel og påvist at fyrtjenester gjennom lang tid var drevet på privat basis i England, tilsynelatende mer effektivt enn de fyrtjenester som det offentlige senere tok ansvaret for å fremskaffe.

Men tross dette motargument synes det klart at på en rekke viktige områder vil markedsmekanismen ikke sørge for «riktig» ressursbruk når det gjelder produksjon av fellesgoder. De fundamentale statsoppgaver som produksjon av forsvars-, politi-, og rettstjenester dreier seg om dette problem - å avgjøre hvor mye som skal produseres av forskjellige fellesgoder. Hvor mye et samfunn skal bruke av ressurser til grunnforskning, kan kanskje også betraktes som et fellesgodespørsmål som ikke kan overlates til markedet, men som må avgjøres på politisk grunnlag.

Det må imidlertid innrømmes at det i praksis ikke er helt lett å avgjøre hvor grensen går mellom vanlige goder og fellesgoder, og det er nok eksempler på at man betrakter varer og tjenester som fellesgoder, mens de i realiteten kunne selges på ordinære markeder hvis man la forholdene til rette for det.

Spørsmålet om hvor mye som skal investeres i samfunnets infrastruktur, som veier, jernbane, telekommunikasjoner, flyplasser o.l., vil ofte i praksis bli betraktet som om dette var fellesgoder. Men argumentet for at offentlige myndigheter bør avgjøre hvor mye som skal investeres i infrastrukturen er i første rekke at dette er praktisk. Derimot må myndighetene avgjøre hvor mye som skal produseres av fellesgoder.

Miljøskader

Produksjon og omsetning av en rekke varer og tjenester er preget av at virksomheten har betydning for mange flere enn dem

som direkte er involvert. Det man i første rekke trekker fram som eksempel på dette forhold, er miljøskader som påvirker alles velferd, men ikke direkte regnskapene til produsenten, og dermed heller ikke den markedspris som etterspørerne må betale. Det synes klart at den samfunnsmessige kostnad ved å produsere visse varer og tjenester er langt større enn den privatøkonomiske omkostning, og at markedsprisen derfor ikke avspeiler de samlede kostnader. Når det kan påvises slike negative samfunnsvirkninger eller negative «eksternaliteter», vil den pris som klarer markedet derfor føre til overforbruk av disse varene og tjenestene.

Naturlige monopoler

Visse varer og tjenester har en slik produktionsstruktur at stordriftsfordeler er åpnebare. I visse tilfeller er stordriftsfordelene så klare at det f.eks. for ett land vil være billigere å produsere varen og tjenesten i én bedrift enn i mange konkurrerende bedrifter. Vi har da en situasjon som betegnes som et naturlig monopol.

Når markedet er preget av naturlige monopolforhold, følger direkte av det som er fremholdt ovenfor, at markedet ikke uten videre vil gi en optimal ressursbruk. Dette skyldes at monopolisten tilpasser seg den pris og den produksjon som maksimerer monopolistens profitt og ikke den pris og den produksjon som gir størst samfunnsmessig velferd.

Hvordan stanse kartellene?

En sentral forutsetning for at markedene

skal funksjonere og gi de økonomiske resultater som forventes, er at det er reell konkurranse mellom aktørene i markedet. Dette vil det normalt være hvis det er mange aktører, eller dersom aktørene, selv om de er få, føler seg utsatt fra potensiell konkurranse. Dette kan man ikke regne med dersom de som skal være aktører og konkurranter på markedet avtaler seg i mellom om å begrense konkurransen for i fellesskap å kunne fastsette prisene som en monopolist.

Dersom det foreligger kartellavtaler i markedet, vil det kunne være et argument for ikke å overlate til markedet alene å avgjøre ressursanvendelsen, men å gripe inn med en eller annen form for regulering eller forbud mot slike avtaler.

Effektivt, men urettferdig

Et siste argument som anføres for ikke å kunne overlate ressursallokeringen til markedet, er argumentet om manglende rettferdighet. Det innrømmes at selv om markedet gir økonomisk effektivitet, statisk eller dynamisk, så gir det ikke den inntektsfordeling eller andre fordelingsresultater som er ønskelig ut fra politiske overveielser. Markedet og den tilpasning det forutsetter skaper en bosettingsutvikling, en næringsstruktur og en inntektsfordeling som er i strid med underliggende verdioppfatninger i befolkningen og hos politiske myndigheter.

Uten å prøve å ta stilling til årsakene, synes det åpenbart at samfunnsutviklingen i de fleste vestlige land gjennom 1800-tallet var slik at det etter hvert oppstod sterke politiske krav om å forbedre samfunnsforholdene. Det var for store ulikke-

«People of the same trade seldom meet together, even for merriment and diversion, but the conversation ends in a conspiracy against the public, or in some contrivance to raise prices.»

Adam Smith, The Wealth of Nations.

ter, for stor urettferdighet, for mange fattigdomsproblemer og slumproblemer, og under forskjellige former vokste reformpolitikken frem. I en rekke land ble det innført sosiale sikkerhetsnett av ulike slag: arbeidervernlover, minstelønnsordninger, pensjonsregler, sosiale trygdeordninger o.l. Ut over dette ble det iverksatt en rekke ordninger med sikte på å regulere markedets funksjonsmåte og å overføre beslutningen om ressursbruken til administrative/politiske myndigheter. Det ble, for å si det enkelt, vedtatt å la markedet erstattes av politiske reguleringer. Disse reguleringene har tatt forskjellige former. I det følgende nevnes enkelte viktige reguleringsformer.

Konsesjoner

På en rekke områder kreves det konsesjon fra en offentlig myndighet for å kunne drive økonomisk virksomhet. Det kan være mange politiske begrunnelser for å stille opp konsesjonskrav, men den økonomiske begrunnelse må i hovedsak være følgende: Ved å stille konsesjonskrav som begrenser adgangen til markedet og skjermer dem som har fått konsesjon mot konkurranse fra andre, vil man for det første kunne opprettholde et ønsket inntektsnivå i virksomheten, et inntektsnivå som eventuelt er stort nok til at man kan pålegge dem som har fått konsesjon å utøve andre tjenester de etter normale økonomiske beregninger ikke ville utført.

Det er særlig innen transportsektoren man finner mange eksempler på dette. Rutebilkonsesjoner, kysttrafikkonsesjoner, luftfartskonsesjoner, drosjekonsesjoner innebærer alle at man begrenser adgangen

til å utøve næringsvirksomhet til dem som har fått konsesjon, og kombinerer dette med prisregulering og eventuelt krav om å utføre bestemte tjenester. Den bakenforliggende idé kan dels være at uten konsesjon ville konkurransen føre til et så presset inntektsnivå at det ikke ville oppstå det tilbud som er «nødvendig», eller at man gjennom konsesjonsbetingelsene kan kreve tilbud som markedet ellers ikke ville gi, f.eks. om transporttjenester til fjerntliggende områder med svakt trafikkgrunnlag.

Autorisasjonsordninger

Autorisasjonsordninger er i prinsippet ganske forskjellig fra konsesjonsordninger. Konsesjonsordningene tar, selv om de stiller tekniske krav til dem som får konsesjon, i første rekke sikte på å begrense tilgangen ut fra en eller annen overordnet vurdering av den bakenforliggende etterspørsel. Autorisasjonsordninger er beregnet på å etablere standardkrav som sikrer etterspørerne en viss kvalitet på de varer eller tjenester som tilbys.

I engelsk litteratur er det vanlig å skille mellom disse to former for reguleringer ved å omtale konsesjoner som «economic regulations» og autorisasjonskrav som «social regulations». Skillet mellom konsesjonsordninger og autorisasjonsordninger er imidlertid ikke helt klart, og man har mange eksempler på at autorisasjonsordninger i realiteten er fordekte konsesjonsordninger som tar sikte på å holde konkurranter ute fra de forskjellige markeder.

I de fleste land er det vedtatt en rekke bestemmelser som fysisk begrenser den økonomiske virksomhet på forskjellige måter. Man har i mange land importkvote-

«Is government, then, useful or necessary? So is a doctor. But suppose the dear fellow claimed the right, every time he was called in to prescribe for a belle-yache or a ringing in the ears, to raid the family silver, use the family toothbrushes, and execute the droit de seigneur upon the housemaid?»

H.L. Mencken.

ordninger, produksjons- eller fangstkvoter, påbud om bestemte former for adferd med hensyn til produksjon, rensing av produksjon mv., arealbruk o.l.

Monopoler som regulerer seg selv

I de fleste land vil det dessuten være slik at de bedrifter som har fått enerett til å drive virksomheten, og andre monopolbedrifter og offentlige bedrifter, blir underlagt politiske myndigheters prisregulering: Postverkets og Televerkets takster blir debattert og vedtatt i Stortinget, SAS og Braathens priser blir vedtatt i Samferdselsdepartementet og Prisdirektoratet kontrollerer prisene når det gjelder Hydros gjødningsprodukter og Norcems sementprodukter.

I visse næringer er prisreguleringen overlatt til næringen selv. Det er i første rekke noe som gjelder i landbruksnæringen og i fiskerinæringen. Landbrukets økonomiske organisasjoner driver markedsregulering for å sikre jordbrukernes inntektsmål, og fiskernes salgsorganisasjoner er overlatt markedsføringen og prissettingen av fiskernes produkter.

Det offentlige overtar

På en rekke områder har offentlige myndigheter selv overtatt den økonomiske virksomhet, dels ved eierskap i aksjeselskap som driver produksjonen, men også dels ved direkte produksjon i offentlige forvaltningsbedrifter og etater. De områdene i Norge som er særlig preget av denne type regulering er i første rekke produksjon av helse- og sosialtjenester, undervisningstjenester, men også transporttjenester som post- og teletjenester.

Markedets renessanse.

De motforestillinger til markedet som er kort omtalt ovenfor, og samfunnsutviklin-

gen for øvrig har gjennom lang tid ført til et stadig sterkere innslag av offentlige reguleringer for å korrigere eller erstatte markedet. Denne politikk som tok til i siste halvdel av forrige århundre har gått under forskjellige politiske betegnelser. Planøkonomi, velferdsstat, New Deal, den skandinaviske modell er enkelte navn som har vært anvendt for å betegne denne reformbevegelse.

Det synes imidlertid helt ubestridelig at det for relativt kort tid siden skjedde et brudd i utviklingen, og at man i de aller fleste land nå er inne i en fase hvor man bevisst søker seg tilbake til et mer fritt funksjonerende marked. Denne utvikling var kanskje først synlig i de vestlige land der man hele tiden etter annen verdenskrig, men spesielt siden 1970-årene, har vært opptatt av å erstatte sentrale detaljreguleringer med markeder med fri prisdannelse. Enda tydeligere er denne utvikling hvis man også betrakter de øvrige verdensdeler, som tidligere var preget av politiske og økonomiske kommandosystemer. Den liberalisering som har skjedd i Øst-Europa, Sovjetunionen, Asia, afrikanske land og også i syd-amerikanske land er påtagelig.

Hvorfor har denne omveltning funnet sted? Hva er årsaken til markedets renessanse og reguleringspolitikken tilbakegang? To forhold eller to forklaringer synes å ha vært av vesentlig betydning. Den ene forklaring er at erfaringene med sentrale reguleringsordninger og direkte politisk styring etter hvert har vist seg å være meget dårlige. Det annet er at man både i teori og praksis har lært at det er mulig med forholdsvis enkle grep å forbedre markedenes funksjonsmåte slik at en rekke av de motforestillinger som tradisjonelt kan anføres mot dem ikke lenger blir så viktige som man tidligere antok.

For folk flest fortøner det seg vel som spesielt kritikkverdigg at der hvor det offentlige selv har overtatt ansvaret for produksjonen og tilgangen på viktige varer og tjenester, står man nå overfor mangel på tilbud. Sykehuskøer, utdanningskøer, barnehagekøer o.l. er illustrasjoner på dette

Effektivt, ja - men rettferdig?

forhold.

Det er mange «gode» forklaringer på at det er blitt slik. Den beste er antagelig at disse tjenestene vanligvis blir tilbudt folk til null-pris eller til sterkt subsidierte priser. Under slike omstendigheter er det nesten umulig å unngå køer, fordi etterspørselen etter null-prisede varer og tjenester alltid vil overstige produksjonen. Man kan anføre at køer eller andre former for rasjonering egentlig er den adekvate reaksjon på null-prising av offentlige tjenester. Men når køene av folk flest og av politikere også oppfattes som sterke argumenter for å produsere mer, oppstår en total urasjonalitet.

Men kritikken mot de offentlige reguleringer går videre enn dette. Kritikken gjelder kanskje mer fundamentalt det effektivitetstap som reguleringene påfører oss, ved at de hindrer den omstilling som

markedet ellers ville sørget for. Omfattende næringsstøtte resulterer i at ressursene blir der de kaster mindre av seg enn de ville kunnet under alternative anvendelser. Distriktsstøtte har tilsvarende økonomiske virkninger. Bedriftsstøtte virker på samme måte.

100 milliarder i tap per år

Men også i de næringer som drives i tilnærmet privat regi, men beskyttet fra konkurranse gjennom konsesjons- og autorisasjonsordninger, utvikles det vaner og tradisjoner som ikke virker befordrende på omstilling og effektivitet. Det synes som om produktivitetstapet kan bli av en formidabel størrelse, og at samfunnet som følge av reguleringene lider et årlig inntektstap

som kan anslås å kunne være på over hundrede milliarder kroner.

Når man i tillegg til disse store realøkonomiske motforestillingene mot reguleringenes virkning også kan anføre at de tilsynelatende svært ofte ikke resulterer i det som var hensikten med dem, omfordeling, blir det ikke lett å forsvare reguleringenes fortsatte eksistens.

At fordelingspolitikken har vært mislykket, synes temmelig åpenbart. Det er ikke bare det at man stort sett ikke har lykkes i å nå de mer eller mindre presise mål som er stilt opp. Det synes ikke å være slik at de «virkelig» rike blir tvunget til å avgi midler til de «virkelig» fattige, at bopsettingsstrukturen er blitt påvirket i noen ønsket retning eller at andre mer eller mindre upresise fordelingsmål er nådd. Det er tvert om grunn til å tro at man ofte har nådd det motsatte av det man har tilsiktet, at fordelings tiltakene har hatt paradoksale virkninger, dvs. virket motsatt hensikten.

Viktigere enn å slå fast at fordelingspolitikken ikke har virket, er å prøve å forstå hvorfor den ikke har virket. Det synes å være to hovedforklaringer.

Hvorfor virker ikke fordelingspolitikken?

For det første er det slik at fordelingspolitikk ofte betraktes som et statisk foretagende. Man betrakter en fordeling man ikke finner tilfredsstillende, og setter i verk tiltak for å omfordele. Det man vanligvis glemmer, er at verdiskapning og fordeling er en dynamisk prosess. De omfordelings tiltak som iverksettes har ikke bare omfordelingsvirkninger, men virker på vår adferd. Det er all grunn til å tro at de fleste omfordelingstiltak, spesielt skatte- og overføringstiltak, ikke bare virker inn på en gitt fordeling, men i enda sterkere grad virker inn på den primære inntektsfordeling, på de inntekter som dannes i markedet. Hvis man treffer omfordelingstiltak, vil de opprinnelige forskjeller kunne bli større enn de ellers ville vært. Tiltakene vil

påvirke våre lønns- og inntektskrav, vår realøkonomiske adferd og ressursbelønningen i sin alminnelighet.

I et vel funksjonerende marked vil ressursene bli belønnet etter hva de kaster av seg. Hvis én form for ressursanvendelse er mer lønnsom enn andre, er dette et signal som fører til omstilling. Erfaringer synes å vise at de fleste tiltak som myndighetene setter i verk for å hindre at de ressurser som kaster mer av seg enn andre får en tilsvarende større belønning, f.eks. inntektskatt, blir motvirket av markedet slik at den primære inntektsfordeling vil tilpasse seg fordelingstiltaket.

Den formodentlig viktigere grunn til at fordelingspolitikken mislykkes, er at de fordelings tiltak som iverksettes i betydelig grad gir gale signaler til aktørene i markedet.

Det foreligger flere studier om virkningen av tiltak som beslaglegger folks inntekt dersom de arbeider hardt eller tjener penger på bestemte måter. Tiltakene virker inn på folks adferd, fører til at fritid blir billigere, at luksusforbruk blir billigere og har en rekke andre kjente negative konsekvenser.

Det foreligger også studier av hvordan støttetiltak og omfordelingstiltak virker på dem som skal nyte godt av tiltakene. I betydelig grad må det erkjennes at slike tiltak bidrar til å skape illusjoner om at man trygt kan overlate sin skjebne i andres hender og at det i alle fall ikke er så nødvendig å stå på som man kanskje ville trodd hvis støttetiltakene ikke var tilgjengelige. Charles Murray sier i sin bok «Loosing Ground» at det man har gjort er å grave feller som de svakeste av oss kan falle i. Man konstruerer støtteordninger og belønningssystemer som de vellykkede mennesker som lager ordningene aldri ville funnet på å anvende på seg selv. I deres verden gjelder det å stå på, og de beste vil vinne. Støttetiltakene er basert på en annen filosofi, at samfunnet er årsaken til problemene, og at samfunnet har ansvar for å bøte på dem.

Det er også verdt å nevne at kritikken mot de offentlige reguleringer og den måten politisk styring har vært utformet på,

Velkommen til Skaugumåsen kurs - og konferansesenter!

Vi åpner nå etter total oppussing, med lokaler som er tilpasset møter, kurs, konferanser, etc. av ulike slag. Utstyr og grupperom hører også med til et effektivt arrangement. Velsmakende mat og vennlige værelser innbyr til god avslapning i naturskjønne omgivelser

Ta kontakt med oss, og vi står gjerne til tjeneste med en omvisning eller uforbindtlig tilbud.

Bare 20 min. fra Oslo S., med naturen som nærmeste nabo, ønsker vi å være med på å gjøre ditt arrangement så vellykket som mulig.

Vurder oss ved valg av neste møtested, og våre hyggelige priser vil gjøre opplevelsen enda mer positiv.

VELKOMMEN!

Skaugumåsen
kurs - og konferansesenter

Solstadveien 42 - 1364 Hvalstad - Telefon: (02) 84 67 77

også hviler på en mer fundamental teoretisk motforestilling.

Økonomer som Hayek og andre har lenge på prinsipielt grunnlag gått imot samfunnsstyring slik begrepet er blitt praktisert i den vestlige verden. De hevder at det i virkeligheten ikke er mulig å stille opp konkrete mål det er enighet om i befolkningen. Den uenighet som i realiteten gjør seg gjeldende dekkes vanligvis til gjennom uklare mål, og man oppnår dermed ikke noen form for styring.

Byråkratene har også egeninteresser

Public choice-filosofien retter skytset i en annen retning. De som står bak denne tenkemåte argumenterer med at når myndighetene tar over ressursstyringen, så vil det ikke være ett eller annet «vesen» som kaldblodig prøver å finne ut hva som er til samfunnets beste. Det faktiske forhold er, hevder public choice-økonomene, at de som står for beslutningene i den offentlige sektor er akkurat som alle andre og at de primært er interessert i å ivareta sine egne interesser.

Det er derfor i utgangspunktet ingen spesiell grunn til å tro at de reguleringsvedtak som offentlige myndigheter treffer på noen systematisk måte vil rette opp de imperfeksjoner som preger markedsmekanismen og som er årsaken til at markedet er blitt erstattet med reguleringsordning. Selv der det er mulig å beregne eller anslå hva som må gjøres fra myndighetenes side for å korrigere markedet (og dette er på ingen måte noen lett oppgave), er det liten grunn til å tro at de offentlige myndigheter

vil treffe disse vedtak, dels som følge av den egeninteresse beslutningstakerne i offentlige sektorer selv har og på grunn av det politiske press de offentlige myndigheter er utsatt for fra ulikt hold.

Styringsvikt like ofte som markedssvikt

I sum synes det derfor å være temmelig bred erkjennelse for at styringsvikt er like utbredt som markedssvikt og kanskje vanskeligere å rette opp.

Dette er den ene og formodentlig viktigste årsak til markedets renessanse, til at man i de fleste land i ganske stor utstrekning legger bort den offentlige detaljregulering og erstatter reguleringene med marked. De annen årsak er, som nevnt ovenfor, at det i løpet av den senere tid er utviklet en betydelig ny innsikt i hvilke muligheter som er til stede for å rette opp den markedssvikt som kan påpekes.

Den nye innsikt er et resultat av at den samfunnsvitenskapelige interesse og spesielt den økonomiske vitenskaps interesse nå i sterkere grad enn før dreier seg om selve markedsmekanismen, om forutsetningene for å kunne gjennomføre transaksjoner i markedet med lavest mulige kostnader.

Dette er et spørsmål som blant andre den betydelige amerikanske økonom Frank Knight viet mye oppmerksomhet allerede i 1930-årene, men i dag synes det åpenbart at økonomer verden over i langt sterkere grad enn tidligere er opptatt av det de kaller incentivstrukturen, regelverket rundt markedene. Når de er opptatt av dette, er det i første rekke for å sørge for at

«Byråkratier lages for å utføre offentlige oppgaver. Men straks byråkratiet er etablert, utvikler det et eget åndelig liv, og betrakter etterhvert publikum som sin fiende.» Brooks Atkinson.

denne incentivstruktur, regelverket, er stabil og forståelig og leder til rasjonell adferd hos aktørene i markedet.

Regelverket må være slik at den enkelte med trygghet kan kalkulere på sikt, og slik at man også med rimelig grad av trygghet kan regne med at andre oppfatter reglene omtrent på samme måte som en selv gjør det. Det bør dessuten være slik at reglene belønner og straffer adferd på en forholdsvis konsistent måte, slik at ikke altfor mye tid går med til å tilpasse seg regelverket på en måte som resulterer i at samfunnsøkonomisk ulønnsom adferd blir privatøkonomisk lønnsom.

Flere av de økonomiske utredninger som er utarbeidet i Norge i de senere år illustrerer denne utvikling. Det kan her spesielt vises til Oslo-gruppens utredning fra 1981 om «Full sysselsetting og økonomisk vekst uten inflasjon», utredningen «Norsk økonomi i forandring» (NOU 1988:21) og utredningen «Penger og kreditt i en omstillingstid» (NOU 1989:1).

En del av den nye innsikt som er vunnet om mulighetene til å få markedene til å funksjonere er den utvikling som med et stikkord kan kalles den moderne konkurransepolitikk.

Konkurransepolitikken.

Konkurransepolitikk betegner myndighetenes reaksjoner overfor restriktive forretningsmetoder i næringslivet og tiltak med sikte på å avvikle offentlige reguleringer som begrenser konkurransen.

Mange land har i lang tid hatt adgang til å gripe inn overfor trustere og karteller og andre former for private konkurranse-reguleringer. En av de mest kjente anti-

trustlover er den amerikanske Sherman-loven, som ble vedtatt i 1890. Men også Norge har lange tradisjoner på dette felt, og vår trustlov ble vedtatt i 1926. Prisloven av 1953 er til dels en videreføring av trustloven.

Høsten 1991 har et offentlig utvalg lagt frem forslag om en moderne konkurranselov.

De fleste vestlige land har lignende lovbestemmelser, og Romatraktaten inneholder bestemmelser (artiklene 85 og 86) som har noenlunde samme formål.

Selv om den lovgrunnlag som konkurransepolitikken i dag hviler på i Norge og i enkelte andre land er gammelt, har konkurransepolitikken reelle innhold forandret karakter ganske fundamentalt i løpet av den senere tid. Fra å være «populistiske» lover som tok sikte på å bekjempe storkapitalens makt, synes det å være klare utviklingstrekk i retning av at lovene nå brukes for å sikre virksom konkurranse for derved å oppnå effektiv bruk av ressurser.

I tillegg til at de ordinære antitrustlover i dag blir anvendt med et annet formål enn tidligere og på grunnlag av en annen analyse, er de dessuten blitt supplert med en relativt bevisst dereguleringspolitikk i svært mange land.

Både den amerikanske Sherman-lov fra 1890 og andre lands trustlovgivning tok opprinnelig sikte på å hindre at det oppstod monopolmakt på de ulike markeder, bl.a. gjennom kartelldannelser. Det er imidlertid i den senere tid blitt klart at disse lover har et innebygd paradoks i seg. Hvis man forutsetter at bedriftene konkurrerer, så er formålet å vinne konkurransen. De som vinner konkurransen og eventuelt slår ut konkurrentene i kampen om forbruker-

«Too often our Washington reflex is to discover a problem and then throw money at it, hoping it will somehow go away.»
Kenneth B. Keating.

nes gunst, vil etter hvert bli store, dominerende, ja på en måte monopollignende bedrifter. Skal konkurransemyndighetene hindre bedriftene i å konkurrere seg til markedsrett? Hvilke handlinger er det konkurransemyndighetene bør slå ned på som konkurransefiendtlige, og hvilke handlinger er det konkurransemyndighetene ikke behøver å bry seg om? Den måte man i dag besvarer disse og lignende spørsmål på, avviker i ganske betydelig grad fra den måten man besvarte disse spørsmål på i 1890 og tidligere i dette århundre.

Svekker myndighetene konkurransen?

I dag vil konkurransemyndighetene i de fleste land, når de anvender sine lovbestemmelser, være tilbøyelig til å resonnerer på følgende måte:

De vil for det første si at alle forsøk på samarbeid mellom bedrifter som ikke innebærer at de også slår sine funksjoner sammen og dermed oppnår stordriftsfordeler, men som kun skjer for å begrense konkurransen og øke mulighetene for bedriftene til å oppnå monopolfortjenester, vil være skadelig både på kort og lang sikt. Slikt samarbeid er til ugunst for forbrukerne og for økonomien i sin alminnelighet, og bør være forbudt. 1)

De vil dessuten erkjenne at dominerende foretaks adferd bør overvåkes nøye enn andre bedrifters adferd. Hvis dominerende foretak søker å styrke sin posisjon

i markedet ved tiltak som ikke har noen annen rasjonell begrunnelse enn at tiltaket hindrer konkurrentene i å slippe til, bør det være anledning til å gripe inn og hindre dette tiltak.

Det må imidlertid være klart at et inngrep overfor en bedrifts adferd ikke kan være basert på en formell karakteristik av handlingen, men må være basert på en økonomisk analyse med det formål å finne ut om handlingen er skadelig for forbrukerens velferd og den økonomiske effektivitet. Når man vurderer å gripe inn overfor en bedrifts handlinger ut fra teorien om at det er en dominerende bedrift som forsøker å opprettholde en monopollignende situasjon, må man stille en rekke kontrollspørsmål. Er bedriften i realiteten dominerende, og har den makt? Dersom den prøver å utøve markedsrett, hvor lang tid vil det gå før den blir utfordret av andre aktører på markedet eller av nykommere til markedet? I stedet for å gripe inn overfor bedriften, hva kan konkurransemyndighetene gjøre for å øke markedets evne til å forsvare seg selv?

Det er av avgjørende betydning for konkurransepolitikken effektivitet at konkurransemyndighetene ikke slår ned på bedrifter som ønsker å konkurrere. Det er formodentlig bedre å feile i betydningen ikke å gripe inn overfor et konkurransehemmende tiltak enn å gripe inn overfor et konkurransefremmende tiltak. Den tenkning og den praksis som har utviklet seg i forbindelse med konkurransepolitikken, og som i betydelig grad er påvirket av den meningsutveksling og erfaringsutveksling som finner sted, bl.a. i OECD, mellom de land som driver konkurransepolitikk, er selvsagt gjenstand for ulike oppfatninger. Enkelte vil hevde at utviklingen av konkurransepolitikken i retning av å bli en politikk som tar sikte på å skape effektive markeder for å få effektiv ressursbruk, i realiteten er en svekkelse av det opprinnelige formål som var å begrense økonomisk makt i næringslivet.

Andre hevder at ethvert inngrep fra myndighetenes side overfor bedriftenes

1) Denne konklusjonen trenger en presisering: Vi har en rekke eksempler på at et visst antall bedrifter slår seg sammen i en gruppe eller kjede, for i samarbeid å kunne konkurrere mer effektivt mot de øvrige aktører i markedet. Selv om dette samarbeid selvsagt begrenser konkurransen mellom gruppens medlemmer, vil gruppen allikevel bidra til å øke den samlede konkurransen i markedet. Slike grupper og kjeder vil derfor konkurransemyndighetene ikke gripe inn mot.

virksomhet innebærer en svekkelse av konkurransen og en begrensning av bedriftenes kontraktsfrihet. De understreker at konkurransepolitikk i seg selv er en regulering som i det lange løp vil skade konkurransen og skade forbrukerne.

På tross av den kritikk konkurransepolitikken nå blir utsatt for fra begge sider, synes det å være relativt bred enighet om at det analytiske fundamentet den i dag hviler på er forholdsvis rasjonelt, og at når konkurransemyndighetene anvender den økonomiske teori og markedsanalysen på et faglig trygt grunnlag vil dette føre til en stor grad av forutsigbarhet m.h.t. hvordan konkurransemyndighetene vil reagere i konkrete saker. 1)

Samtidig som den tradisjonelle anti-trustpolitikk - politikken overfor restriktive private forretningsmetoder - har utviklet seg som skissert ovenfor, har det i de fleste land også som nevnt funnet sted en betydelig deregulering. En annen betegnelse på det som har skjedd er «regelreform» og i en viss utstrekning privatisering.

1) For ordens skyld bør det presiseres eller gjentas at selv i et liberalistisk samfunn må myndighetene løse fellesoppgavene. De bør også i betydelig grad beskjeftige seg med hvor mye ressurser som skal brukes til byggingen av samfunnets infrastruktur. De prinsipper som er skissert ovenfor tar i første rekke sikte på å begrense nåværende beskjeftigelse med det sosiale resultat. Den politiske oppgave må være å fremskaffe regler som de fleste anser som rettferdige, ikke det rettferdige resultat. At det er myndighetenes oppgave å etablere et sosialt sikkerhetsnett, synes på den annen side åpenbart. Det må også erkjennes at det i praksis ikke er helt lett å trekke en presis grense mellom et sosialt sikkerhetsnett og forsøk på «social engineering».

Men hva er egentlig konkurransefiendtlighet?

Deregulering

Et av de første og mest omtalte eksempler på deregulering er det amerikanske vedtak fra 1978 om å oppheve konsesjonsordningene for passasjertrafikk i luften. Dette har både i USA og internasjonalt blitt fulgt av en serie med dereguleringer, spesielt i transportsektoren, men også i andre sektorer av næringslivet.

Erfaringene med dereguleringene synes stort sett å være gode, i den forstand at dereguleringene har ført til økt konkurranse, lavere kostnader og lavere priser, noe som har kommet forbrukerne til gode. Dereguleringens konkurransepolitiske betydning ligger i at den bidrar til å redusere eksisterende markedsmakt. Det synes også å vise seg at dereguleringene har ført til en betydelig teknologisk innovasjon og utvikling av nye måter å tilfredsstille de foreliggende behov på.

Avviklingen av de økonomiske reguleringene, de behovsprøvnings-betingede reguleringer, er i betydelig grad også ledsaget av andre former for regelendringer, endringer av de sosiale reguleringer. Autorisasjonsordninger som i hovedsak har skapt monopolfordeler for de grupper som hadde autorisasjon i forhold til alle som ønsket å få anledning til å konkurrere, er i

betydelig grad opphevet. 1).

I en viss grad synes sosiale reguleringer nå å være utformet på basis av resultatorienterte prinsipper, hvoretter de som blir gjenstand for reguleringen selv får anledning til å tilpasse seg formålet på den økonomisk mest fordelaktige måte, framfor å bli foreskrevet hvordan oppfyllelsen av reguleringen skal skje.

I stor utstrekning har det også i mange land funnet sted en privatisering, i den forstand at de offentlige myndigheter har trukket seg ut som produsent eller eier, men kanskje like mye i den forstand at de varer og tjenester som produseres av offentlige myndigheter eller av offentlige organer blir priset i samsvar med markedets prinsipper. Privatisering kan derfor betraktes ikke i første rekke som en endring i eierforholdene, men mer som overgang fra ett prissettingsprinsipp til et annet.

Varer og tjenester som tidligere ble delt ut til null-priser eller til sterkt subsidierte priser, selges nå i større grad til priser som dekker de reelle kostnader ved å produsere og distribuere varene og tjenestene.

Fra kommando til marked

Konkurransopolitikkens utvikling i de siste 10-20 år synes både å ha vært en forutsetning for og et resultat av den brede politikkomlegging som har skjedd, fra regulering til bruk av markedsmekanismen. Det er i den forbindelse interessant å legge merke til den vekt de tidligere statshandelsland og flere land i den tredje verden nå legger på å utvikle konkurransopolitisk lovgivning og konkurransopolitikk for å lette overgangen fra kommandoøkonomi

1) Det må innrømmes at det i praksis ikke er lett å avgjøre hva som er «riktig» konkurransopolitikk. Prisdirektoratet/Prisrådet kom f.eks. til at det ikke var berettiget å si at fusjonen mellom UNI og Storebrand svekket konkurransen så sterkt at det burde gripes inn mot den. Dette standpunkt ble kritisert av mange.

til markedsøkonomi. Også de fleste vestlige land, som tross alt har drevet en eller annen form for konkurransopolitikk i ganske lang tid, har i løpet av de senere år fornyet sin konkurranselovgivning og lagt om til konkurransopolitikk i samsvar med de linjer som er omtalt ovenfor.

I tillegg til at den økonomiske analyse som ligger bak anvendelsen av konkurranselovgivningens virkemidler er endret, har det også skjedd en endring ved at konkurransebestemmelsene nå gjøres mer almenne. Tidligere var ofte visse sektorer unntatt fra konkurranselovens rekkevidde, f.eks. finanssektoren, jordbruket eller andre sektorer. I dag synes det klart at utviklingen i de fleste land går i retning av at de prinsipper som legges til grunn for markedsmekanismen skal gjøres alment gjeldende i alle næringssektorer.

Hva nå? Mer marked eller mer regulering?

Enkelte spør om den utvikling i retning av marked og konkurranse, bort fra regulering og sentral styring, som vi har hatt i snart tyve år, nå er til ende, og om kursen vil bli lagt om slik at vi etter hvert igjen vil få mer direkte statlig styring. Dette synes å være temmelig usannsynlig. Det er tvert om grunn til å regne med at utviklingen i Norge, som i de fleste andre land, fra regulering mot marked, heller vil skyte fart enn svekkes i tiden fremover. Men en slik prognose bygger på visse presiseringer og forutsetninger.

Det er enkelte som hevder at de er for marked og konkurranse, men skynder seg med å legge til at det må være et sosialt marked eller en regulert konkurranse. Andre garderer sin tilslutning til markedet ved å si at man ikke kan akseptere en ekstrem markedsliberalisme og at politisk makt må vinne over pengemakt.

Det kan derfor først synes nødvendig å understreke eller gjenta, at markeder med effektiv konkurranse ikke er en tilstand som kommer av seg selv. Marked og mar-

kedskonkurranse er i aller høyeste grad et fenomen som er avhengig av klare politiske rammebetingelser. Markedet har stempelet «made by Government» både foran og bak, har den amerikanske økonom Charles L. Schulze sagt.

En av de aller viktigste forutsetninger for marked og de transaksjoner som foregår på markeder, er at man har et samfunn med klare rettsregler og med håndheving av disse reglene. Eiendomsretten og muligheten for å håndheve inngåtte kontrakter er avgjørende for at man i det hele tatt kan inngå avtaler og byttetransaksjoner med andre. Markedet og markedsøkonomien er derfor fundamentalt avhengig av samfunnets rettsregler og håndhevingen av disse rettsreglene.

I betydelig grad vil også politiske vedtak være, om ikke nødvendige, så iallfall viktige, som hjelpemidler for å redusere letekostnadene for den enkelte aktør i markedet. Nasjonalt aksepterte standarder for mål og vekt, for kvalitetskrav og sikkerhetsklareringer er viktige ledd i alle markeder. I denne forstand er det åpenbart at markedet krever offentlige reguleringer for å funksjonere vel.

Det synes også etter hvert å være forholdsvis bred forståelse for det forhold at i de tilfelle der de samlede kostnader for samfunnet ved å produsere og å omsette en vare eller tjeneste er større enn det produsenten og forbrukeren direkte betaler, så oppstår det negative eksternaliteter som bidrar til at den samfunnsmessige lønnsomhet avviker fra den privatøkonomiske lønnsomhet. De fleste vil innse at det er nødvendig at myndighetene korrigerer for denne eksternalitet ved å innføre avgifter eller subsidier som sørger for at samfunnsøkonomisk og privatøkonomisk lønnsomhet gir samme utslag med hensyn til ad-

ferd.

Den brede tilslutning i de fleste land når det gjelder å prioritere miljøforbedringer som viktige samfunns mål, er derfor ikke et argument for å forlate markeds mekanismen og vende tilbake til kommandoøkonomien. Det er tvert om all grunn til å hevde at markeds mekanismen, riktig anvendt, er et bedre virkemiddel for å løse miljøproblemene enn andre politiske tiltak. Det som er riktig, er at miljøproblemene ikke vil bli løst uten videre, dersom markedet blir overlatt av seg selv. Deres løsning er i høyeste grad avhengig av politiske tiltak.

Det er imidlertid av avgjørende betydning at disse korrigeringer som myndighetene må foreta for å sørge for samfunnsøkonomisk lønnsomhet, er markedskonforme, det vil si at de korreksjonstiltak myndighetene treffer ikke hindrer markeds mekanismen i og for seg, men sørger for at de priser som danner seg i markedet tar hensyn til de samlede samfunnskostnader.

De aller fleste politiske reguleringer som er anvendt i Norge, og muligens også i de fleste andre land, for å korrigere markedsresultatet, er imidlertid ikke innført for å ta vare på såkalte eksternaliteter eller for å øke den samfunnsøkonomiske lønnsomhet. De er vanligvis innført for å sørge for et annet resultat enn det som markedet ville gitt. Det har vært politiske ønsker om å foreta inntektsomfordelinger, påvirke bosettingen, beskytte visse næringer og stimulere andre.

I en viss grad vil det formodentlig være mulig også å gi de tiltak som treffes for å oppnå forskjellige politiske mål, en markedskonform utforming som innebærer at markeds mekanismen i og for seg tillates å virke. Det er imidlertid i praksis liten tvil om at dersom man på mange områder har

*«No man's life, liberty or property are safe while the legislature is in session.»
Dommer Gideon J. Tucker.*

Ikke er argument for kommandøroekonomi.

som mål å oppnå noe vesentlig annet enn det ordinære bedriftsøkonomiske lønnsomhetskrav og privatøkonomisk preferansmaksimering ellers leder til, vil man påta seg en formidabel styringsoppgave. Erfaring tyder på at om man har store ambisjoner med hensyn til å lede ressursene andre veier enn de ellers ut fra «naturlige» grunner ønsker å bevege seg, vil man få betydelige effektivitetstap både direkte og som følge av at markedene bryter sammen, selv om man bestreber seg på å bruke så markedskonforme reguleringsvirkemidler som mulig.

Interesse for mikroøkonomi

En forutsigelse om at samfunnsutviklingen fortsatt vil gå i retning av mer bruk av markedet og markedsmekanismene og mindre bruk av sentrale reguleringer, kan også hvile på den internasjonale bredde som marsjen mot markedet synes å ha fått.

Prognosen om at utviklingen mot markedet vil utvikle seg enda raskere i tiden

som kommer enn hittil, er dessuten basert på den markerte endring som har funnet sted i den økonomiske teoris interessefelt. Grovt sagt synes det klart at interessen for makroøkonomisk styring har avtatt, og interessen for mikroøkonomien har skutt i været. Økonomer og den økonomiske vitenskap er i langt sterkere grad enn tidligere opptatt av å vurdere forutsetninger for at transaksjoner i markedet kan foregå med så lave kostnader som mulig, så effektivt som mulig, og er i mindre eller nesten ubetydelig grad opptatt av å lage kompliserte modeller for å forutsi og styre samfunnsutviklingen.

Den økonomiske situasjon som mange land er i, med inflasjon kombinert med arbeidsledighet, er av mange blitt anvendt som et argument for at man ikke kan overlate den økonomiske utviklingen til markedet, og at her kreves statlig styring. Men dette argumentet kan av flere grunner vendes helt om:

For det første synes det temmelig klart at inflasjonsproblemene i mange land i betydelig grad er skapt av den økonomiske

politikk og at de politiske myndigheter har lett for å bevilge penger for å løse spesielle oppgaver, men at de har svært vanskelig for å si nei. Resultatet blir overretterspørsel, kamp om knappe ressurser og inflasjon.

Samtidig er det helt åpenbart at hvis det er ett marked hvor markedsmekanismen ikke har fått lov til å virke, så er det arbeidsmarkedet. På arbeidsmarkedet det i de fleste land råder det stikk motsatte prinsipp av frikonkurransesmodellen. På arbeidsmarkedene er kartellene ikke ulovlige, men tvert om beskyttet av loven. Resultatet synes i alle land å ha vært en markert svekkelse av omstillingsevnen i arbeidsmarkedet og dessuten monopolprissetting, som innebærer at de svakeste tilbyderne faller ut av markedet. Det kan derfor hevdes at hvis det er ett område av økonomien hvor behovet for mer marked er virkelig sterkt, så er det på arbeidsmarkedet.

Det liberalistiske samfunn.

I de foregående kapitler er beskrevet en utvikling som har foregått i de fleste land. De har lagt om sin økonomiske politikk fra sentraliserte kommandosystemer med et stort innslag av direkte reguleringer, herunder sentrale prisfastsettelser, til markedsorienterte systemer. Etter dette vil prisene dannes i markedet og markedets «usynlige hånd» avgjøre hvor mye som skal produseres og omsettes av de ulike varer og tjenester. Både teori og ikke minst empiri synes å begrunne en slik utvikling meget godt. Effektivitetstapene og annet ubehag ved sentraliserte styringsøkonomier synes etter hvert å være overveldende, og de svakheter som markeder ofte lider av, kan i betydelig grad rettes opp

gjennom en fornuftig konkurransepolitikk.

Det er imidlertid et spørsmål om ikke denne markerte omlegging som har funnet sted, er utslag av en tyngre, større, bakenforliggende holdningsendring hos folk flest. Mye taler for at det vi opplever, er et uttrykk for at det nå i realiteten gjør seg gjeldende en sterk mistro til selve den styringsfilosofi som har preget oss gjennom mange tiår. Det virker som om folk flest nå ville ønske seg et samfunn mer basert på liberalistiske prinsipper, enn på sentrale styringsprinsipper.

Det kan ikke være tvil om at det er riktig å benevne den filosofi som i alle fall siden 1945 har preget det norske samfunn og mange andre samfunn, som en sentral styringsfilosofi. Det har formodentlig vært bred tilslutning til den idé at den politiske oppgave går ut på å stille opp mål og lede samfunnet mot disse oppstilte mål. I Norge har vi siden 1946 stilt opp årlige nasjonalbudsjett og etter hvert langtidsprogram. I andre land har man hatt 5-års programmer, 6-års programmer o.l. Idealet av politikere er de som går foran og sier: Følg meg mot målet!

Ikke lett å styre kompliserte samfunn

Det er mange forklaringer på hvorfor denne filosofi har slått an. Den vant for alvor innpass umiddelbart etter annen verdenskrig og hadde da delvis som bakgrunn 30-årenes økonomiske krise og styringskaos, men også den suksess som samordnet og styrt ressursinnsats under krigen hadde resultert i. Men erfaringene synes å vise at dette prinsipp i første rekke virker effektivt under visse omstendighe-

«Noen søvnløse tar en eller annen form for sovemedisin. Den sovemedisin vi liker best er erklæringer fra det offentlige om at et eller annet direktorat skal styres uten politisk innblanding.»

Franklin. B. Adams.

ter. Så lenge målene går ut på å oppnå konkrete, klare resultater, vil sentral styring både kunne virke effektivt og endog være en forutsetning for å nå de oppstilte mål. Men det er ikke så lett å styre kompliserte samfunn, hvor det nær sagt gjør seg gjeldende like mange preferanser som det er innbyggere. Erfaringene synes entydig å vise at forsøk på komplisert samfunnsstyring («social engineering») mislykkes.

Men motforestillingene ligger mer på et annet plan. Motforestillingene mot den politikk som har vært ført skyldes ikke i hovedsak dens tekniske svikt, men at idealene er blitt forandret. Idealet er nå ikke samfunnsstyring, men pluralisme. Det sentrale liberalistiske ideal om fravær av tvang, synes å vinne frem. Idealet om at færrest mulig skal tvinges til å gjøre noe annet enn de egentlig ønsker, synes å få tilslutning fra stadig flere.

Idealet, frihet fra, må imidlertid ikke misforstås.

For det første er det klart at offentlige myndigheter må, når de skal utføre sine egentlige oppgaver, selvsagt treffe beslutninger som innebærer at det handles på en annen måte enn mange mener ville være riktig. Postverket, Televerket, «direktoratet» osv. må treffe vedtak, selv om ikke alle er enige.

Det sentrale prinsipp må være at et flertall ikke kan ha rett til uten videre å tvinge sine normer på andre. Hvis det ikke kan påvises helt klare grunner for at det er nødvendig å opptre ensartet, kan tvang ikke aksepteres.

Mange «tvangslover» eller «tvangsvedtak» er i løpet av de senere år vedtatt under dekke av at dette i realiteten resulterer i større frihet for mange. Det norske folk og de fleste innbyggere i den rike verden har i dag større mulighet til å utfolde seg enn man hadde før. Det er riktig i den forstand at vi i dag er rikere og har større ressurser til rådighet. Det sentrale frihetsprinsipp er imidlertid ikke dette positive, denne mulighet til å utfolde seg, men det er retten til å unngå å bli tvunget av andre til

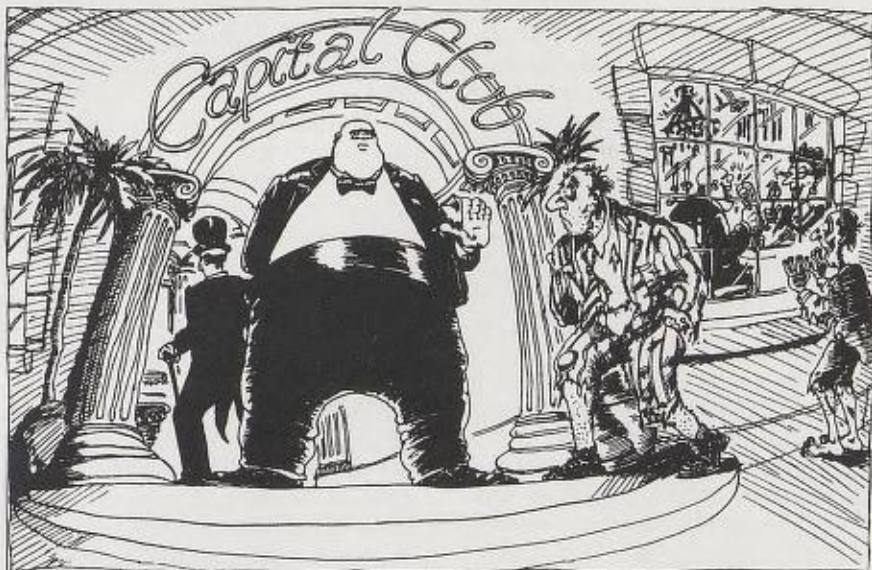
å gjøre noe annet enn man egentlig ønsker. Gir man slipp på dette sentrale frihetsprinsipp, kan veien være klar til det rike, men ufrie samfunn.

Uniformering framfor mangfold

Behovet for å samordne, for å tvinge folk inn under én lest, er naturligvis en del av den sentrale planøkonomis viktigste forutsetning. Det er i realiteten nesten aldri flertall i noe folk for én bestemt løsning, framfor alle andre tenkelige løsninger. En planøkonomisk styring mot ett bestemt mål vil derfor alltid forutsette bruk av tvangsmidler. Det er denne logiske konsekvens av planøkonomien Friedrich Hayek påpekte i sin meget berømte bok «The Road to Serfdom», som kom ut i England i 1944.

Andre har i sterkere grad kritisert den tradisjonelle styringsmodell for at den leder til uniformering framfor mangfold. Det er av vesentlig betydning for vår velferd på lang sikt at samfunnets spilleregler ikke utelukker, men heller stimulerer forskning og eksperimentering. Det er gjennom en vedvarende leteprosess at det desentraliserte marked finner fram til de løsninger som viser seg levedyktige på sikt.

Hvis man først aksepterer at fravær av tvang er et sentralt prinsipp som bør iakttas, følger av dette flere konsekvenser for hvordan politiske handlinger bør gjennomføres. Det følger bl.a. at en rekke av de offentlige ordninger som i dag er obligatoriske for det norske folk (og lignende i andre land), f.eks. folketrygden, måtte revideres. Man må stille seg spørsmålet om hvor mange av borgerne som ville akseptert denne bestemte ordning dersom den var frivillig. Hvis man så det som et ideal at de forhold som i dag reguleres av lover og forskrifter, ble løst gjennom frivillige kontrakter mellom den enkelte og staten, hvordan ville de offentlige «tilbud», f.eks. undervisningstilbudet eller helsetilbudet, da se ut? Fravær av tvang og et offentlig tilbudssystem basert på kontraktsresonne-

Livet er ikke rettferdig.

menter, er å foretrekke framfor de ordninger som i dag stort sett anvendes.

Et annet hovedprinsipp i det liberalistiske samfunn må være at den politiske styring som kreves, tar sikte på å utvikle de regler som samfunnets borgere skal innrette seg etter og ikke beskjeftiger seg med sluttresultatet i og for seg.

Vi har ingen garanti for at livet er rettferdig. Mange forhold spiller inn og gjør at flinke og arbeidsomme mennesker kommer uheldig ut, mens døgenikter har flaks. Myndighetenes og det politiske systems oppgave må allikevel kun være å beskjeftige seg med å kodifisere de spilleregler som folk flest kan enes om som rimelige og rettferdige.

Det er ikke bare fåfengt, men antakelig også meget uheldig om politikken skulle påta seg ansvaret for å sikre det «rettferdige» resultat.

Dette prinsipp er på ingen måte så uvanlig som man ved første øyekast skulle tro. Alle vet at det ikke er noen rettferdighet med hensyn til hvem som vinner i

Lotto, og heller ikke i fotballtipping. Det er på ingen måte rettferdig at underholdningsartister kan tjene millioner, mens andre hardt arbeidende kunstnere ikke klarer å oppnå tilstrekkelige inntekter ved sin virksomhet. Det er ikke rettferdig at markedet bryter sammen like etter at en stor investering er gjennomført og slik at investeringene ikke kaster av seg det som var planlagt.

Vi avfinder oss i praksis på de aller fleste områder med at livet er et sjansespill. Vi forsøker alle etter beste evne å gardere oss mot disse. Det sentrale liberalistiske prinsipp må være at politikkenes hovedoppgave ikke er å rette opp «uheldige» resultater, ikke er å spille den allmektige og allvitende gud som sørger for alle, men den mer nøkterne og moderate å stabilisere de regler som omgir oss, slik at vi stort sett har en felles og riktig oppfatning av hva som vil skje med oss dersom vi gjør det ene eller det annet.

Det er regelstyring som er det liberalistiske samfunns hovedoppgave. Resultat-

styring skaper overgrep og tilfeldigheter.¹⁾

Selv om man insisterer på og aksepterer at den politiske hovedoppgave er å stille opp lover og regler som aksepteres av alle, må også denne oppgave utføres innenfor visse begrensende rammer. Hovedoppgaven for de første lovgivere for lang tid tilbake, var i første rekke ikke å gi lover i betydning av å skape regler, men å slå fast hvilken rettsoppfatning som gjorde seg gjeldende. Oppgaven var ikke å lage en lov, men å finne ut hva loven var. Tanken var at det gjorde seg gjeldende en oppfatning som var dette folks felles kultureie, og den politiske oppgave var å kodifisere denne felles rettsoppfatning.

Etter denne tanke er lovutviklingen derfor ikke et resultat av bevisste handlinger foretatt av et parlament, men en gradvis prosess som avspeiler en desentralisert utvikling.

Spillereglene folk imellom er også et hensiktsmessighetsspørsmål, og de regler som gjelder i ett samfunn kan være annerledes enn de som gjelder i et annet. Men den historiske utvikling synes å vise at visse spilleregler vanligvis gir bedre resultater enn andre, og at det er gjennom en form for marked for eller konkurranse mellom spilleregler, at utviklingen finner sted. Den er ikke et resultat av en sentral gjennomtenkning og drøfting av hvordan reglene bør være, eller av en planleggingsprosess, men et resultat av en desentralisert prøve- og feilemetode.

Bak det som er anført ovenfor ligger et hovedprinsipp om at det er grenser for hva et demokrati kan tillate seg. Det er visse prinsipper selv et stort flertall må akseptere, som begrenser dets rett til å presse sin vilje på andre.

Behovet for konstitusjonelle reformer.

Man kan anlegge det syn at et samfunns konstitusjonelle regler også er et resultat av en langsiktig markedsprosess. Sam-

funnsform og styringsregler varierer mye fra land til land og man kan håpe at utviklingen etter hvert vil sørge for at reglene fra de land som «lykkes best» blir etterapet i de land som ikke lykkes så bra.

Hvilke regler som er hensiktsmessige vil sikkert også påvirkes av forhold som kan variere og det er på ingen måte gitt at ett sett av konstitusjonelle regler er «det beste». Det er heller ikke sikkert at det regelsettet som var hensiktsmessig i fortiden, med den teknologi og kultur som da rådet, er den beste i dag eller i fremtiden. Vi vet jo at det har skjedd store endringer i så måte.

De konstitusjonelle regler vi i dag følger, samsvarer bare delvis med de som ble skrevet ned i 1814. De synes i langt større grad å være påvirket av praksis siden den gang. De endringer som har skjedd har i hovedsak hatt til formål å sikre makt til de politiske myndigheter for å gjennomføre styringsoppgavene. Hvis man bevisst ønsker å nedprioritere styringsoppgaver og oppprioritere rettsstatstanken, må eller bør det få konsekvenser for konstitusjonelle regler.

De forslag til konstitusjonelle endringer som antydes i det følgende har heller ikke bare som utgangspunkt eller som grunnelse å lette overgangen fra en sentralisert planleggingsmodell til en desentralisert rettsstatmodell. Forslagene er basert på den oppfatning at dersom det i realiteten er et overveldende ønske i det norske folk om en slik utvikling, så vil dagens konstitusjonelle regler hindre den. Dagens konstitusjonelle regler har som formål å sikre konsentrasjon av makt hos partier, organisasjoner og institusjoner. Disse ønsker ikke en utvikling fra den sentraliserte planleggingsmodell til den desentraliserte rettsstat. De regler vi har i dag er tilpasset de konstitusjonelle makthaveres ønsker om å beholde sin maktposisjon. De endringer som bør foretas, må sikte mot bevisst å bryte ned denne maktkonsentrasjonen.

Den amerikanske nobelprisvinner i økonomi, James Buchanan, er kanskje den fremste, eller i alle fall den mest kjente,

Resultatstyring skaper overgrep.

eksponent for den analysemetode eller betraktningmåte som går under navnet Public Choice. Buchanan og Public Choice hevder at de mennesker som styrer gjennom de politiske organer, er ikke ideelle, altruistiske personer som tenker på fellesskapets beste. De er, sier Buchanan, som alle vi andre, personer som maksimerer sine egne preferansefunksjoner, som gjør det som tjener deres egne interesser best.

Det er derfor på ingen måte sikkert at det er til samfunnets beste å øke de styrende organer og de styrende personers anledning til å utfolde sin makt. Vi ville ikke

ansett det som noen viktig oppgave hvis vi hadde vært styrt av en diktator. Det å gjøre en diktators styringsverktøy så finslepet som mulig kan ikke anses som noen høyverdig oppgave.

I vårt økonomiske liv anser vi det for en hovedoppgave å sørge for at det ikke er mulig for mektige bedrifter og bedriftsledere å utøve makt på andres bekostning. Vår konkurranselovgivning, vår miljølovgivning og mange andre lover og regler går ut på å begrense enkeltpersoners og bedrifters rett til maktutfoldelse.

Hvis en person er bedriftsleder, må

hun vente at samfunnet betrakter henne med skepsis og hun vil møte mange regler som begrenser hennes mulighet til å beslutte over andre. Men hvis hun er blitt valgt til et politisk verv og blitt stortingsrepresentant eller regjeringsmedlem, står hun i en motsatt posisjon. Da er det på en måte legitimt å sørge for at hun får alle muligheter til å gjennomføre sin politikk.

Den samme Adam

Buchanan og Public Choice tar utgangspunkt i at fundamentalt sett har vi alle, uansett hvilke ord vi omgir oss med, den samme Adam i kroppen. Vi tenker på oss selv og på våre nærmeste, og maktmisbruk er nærliggende når sjansen byr seg. Politikerer vil si at han arbeider for å hjelpe andre og samfunnet, bedriftslederen vil si at han arbeider for å øke bedriftens produksjon eller overskudd. I realiteten oppfører de seg på samme måte: De tilfredsstiller sine behov for utfoldelse og gjør det på den måten som passer dem selv best. Det er ikke noe kritikkverdig i det. Men det er viktig å være klar over det. Hvem som til syvende og sist hjelper andre best, bedriftslederen som skaper overskudd, eller politikerer som bruker det, kan kanskje også diskuteres.

Etter Buchanans oppfatning har de som arbeider innenfor det politiske system langt større muligheter til å presse sine personlige synspunkter og verdier på andre, enn f.eks. lederne i næringslivet. Disse er hver dag omgitt av et marked med kritiske kjøpere som blir beilet til av konkurrenter, mens de som sitter i politiske eller politisk avledede stillinger ofte ikke har tilsvarende kontrollinstanser. Gordon Tul-

loch, James Buchanans kollega fra George Mason-universitetet, sier at «det som skiller et kapitalistisk foretak fra et statlig organ, er ikke at de mennesker som arbeider på disse steder er forskjellige eller oppfører seg etter forskjellige regler. Nei, forskjellen ligger i at de spilleregler som begrenser deres handlegfrihet, er strengere i de private foretak enn i Staten. Det paradoksale resultatet blir at det er i de private foretak sjansene er størst for at den enkeltes handlinger sammenfaller med allmenhetens interesser. Derimot har de som arbeider i Staten langt større muligheter til å forfekta og kjempe for sine interesser og presse disse på allmenheten».

Vi vil alltid bli styrt av andre

Opggaven er derfor ikke uten videre å øke de politiske myndigheters muligheter til å utøve makt, men tvert om: å avgrense og begrense disse muligheter. Den gamle maktbalansenekning som preger vår konstitusjon fra 1814, er kanskje like berettiget i dag. I dag mener vi å være styrt av oss selv gjennom våre valgte representanter. I realiteten vil vi aldri bli styrt av oss selv. Vi vil alltid bli styrt av andre, og oppgaven er derfor å lage regler som hindrer at disse andre, som er der for å ivareta fellesskapets arv, ikke misbruker sin posisjon og utøver sin makt unødig.

Ut fra dette kan man si at oppgaven ikke er å øke de politiske sentrale myndigheters makt til å nå sine mål. Viktigst er det å begrense den arena som den politiske makt kan utøves på.

Det er på bakgrunn av disse resonnerer at de følgende forslag til konstitusjonelle endringer må vurderes.

Det må være en viktig oppgave å få

«En mann som tror han kan lære hummer å fly kaller vi gal, men en mann som tror at mennesker kan forvandles til engler ved bruk av stemmesedler kalles en reformator, og blir ikke pågrepet.»

Mr. Dooley.

Gjør det lett å kaste makthaverne!

konstitusjonelle regler som sørger for at det blir klart for alle hvem som har ansvaret for den politikk som føres. Ut fra dette bør man lete etter regler som gir et klart resultat med hensyn til hvem velgerne ønsker skal regjere og som like klart gir muligheter for velgerne til å skifte regjering når de ønsker det.

Som den østeriske filosofen Karl Popper uttrykker det, er ikke oppgaven å lete med lys og lykte etter den beste regjering eller de beste metoder for å finne den beste regjering, men å skape regler som gjør at vi kan kaste makthaverne med minst mulig bry.

De praktiske konsekvenser av dette må være en skrinlegging av det representative forholdstallsvalg vi har i dag. I dag synes det å være et ideal å lage valgeregler som sørger for at alle standpunkter blir

representert forholdsmessig i parlamentet, bare med visse nedre sperregrenser. Resultatet blir et stort antall partier som i praksis aldri vil være i stand til å danne en handlekraftig regjering. Det er ikke nødvendigvis et stort problem. Enkelte vil hevde at det er en stor fordel, for på denne måten settes disse partiene i en posisjon hvor de kan gjøre minst mulig galt. Men problemet er at det siden aldri vil bli klart for velgerne når de skal gjenvelge sine representanter, og hvem som egentlig har hatt ansvar for den politikk som er blitt ført, når politikken er blitt til som et resultat av underfundige kompromissforhandlinger mellom forskjellige koalisjonspartnere.

Den praktiske konklusjon på dette er at vi bør gå over fra det nåværende valgsystem til et system med enmannsvalgekretser. Idealet må ikke være at det partiet som har 42 % av velgerne skal få 42 % av representantene i Stortinget og det som har 16 % av velgerne skal få 16 % i Stortinget. Idealet må være at det i Stortinget er et klart og handlekraftig flertall for den hovedlinje som fikk flest stemmer. At et parti som får 40 % av stemmene får en klar handlefrihet synes meget bekymringsløst. Fordelen ved dette systemet er at dersom resultatet blir dårlig, vet velgerne hva de skal gjøre. De må slutte å velge disse menneskene inn på nytt. Dermed får et annet parti sjansen, og beholder makten inntil det gjør seg umulig.

En annen fordel ved et slikt system er at vi da får brutt ned partienes makt. Man vil da kanskje oppnå å se at enkeltpersoner som føler seg sterke nok, og som har tilslutning i velgerkretsen, kan gå på tvers av partipolitiske direktiver og at velgerne får muligheter til å velge inn personer framfor

partiprogrammer.

Et annet forslag er å innføre en utstrakt og pliktig bruk av folkeavstemning. I Norge har folkeavstemning - referendum - bare vært brukt noen få ganger, for å løse spesielt vanskelige enkeltsaker. Forutsetningen for at et referendum skal virke bra, er at det inngår som et noenlunde permanent ledd i vår beslutningsprosess. Spørsmålet om viktige lovers vedtakelse, spørsmål om fundamentale endringer i skattereglene, i sosiale ordninger eller i andre samfunnsforhold bør forelegges folket direkte til avgjørelse etter klart fastsatte prosedyrer.

Mot referendum er det anført at hvis man overlater viktige spørsmål til folket, vil man aldri få flertall for å gjennomføre vesentlige reformer. Dette er et tvilsomt argument. Hvis det er slik at det norske folk ikke ønsker en bestemt reform, da får det bli som det norske folk mener, selv om mange skrive- og taleføre personer misliker det.

Hovedbegrunnelsen for å foreslå referendum er imidlertid en annen. Det har vært anført gang på gang at en av grunnene til at våre politiske tillitsvalgte ikke makter å samle seg om vedtak som er nødvendige for landet under ett, er at de er utsatt for et meget sterkt press fra sektororganisasjoner og andre pressgrupper. Disse pressgruppene kan være meget små og representere marginale velgere men bety mye for de politikere som skal treffe valget.

En anledning og plikt til å forelegge vanskelige og viktige spørsmål for folket direkte ville på flere måter lette politiker-

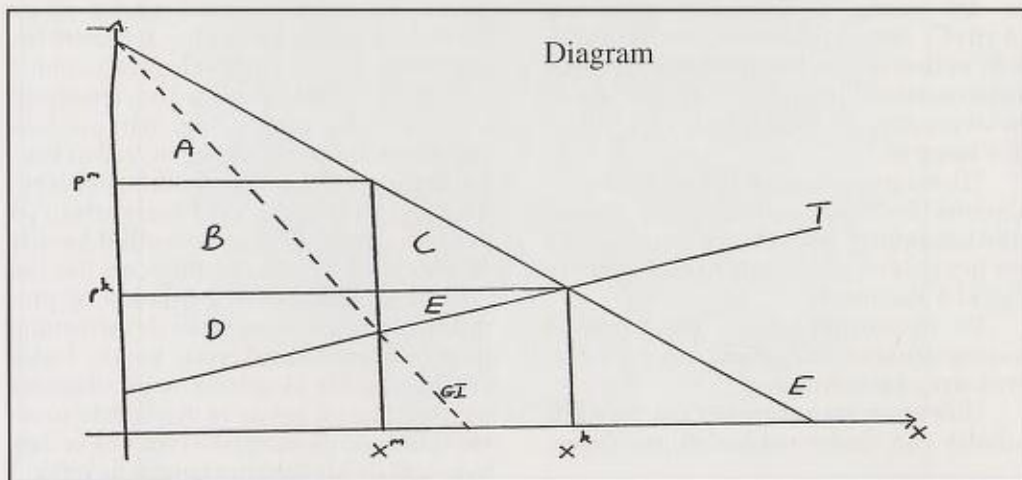
nes styringsoppgave. For det første ville referendum frita dem for plikten til å ta posisjoner i vanskelige saker. Men viktigere er det at selve folkeavstemningen ville styrke de tillitsvalgte overfor tale- og skriveføre pressgrupper. De enkelte politikere ville ikke da være avhengige av debatten i fjernsynet eller i dagspressen, men ville kunne vise til hva det norske folk mener, ikke til hva forskjellige pressorganisasjoner synes det norske folk bør mene eller hva de hevder det norske folk mener.

Det kunne tenkes en rekke andre konstitusjonelle reformer. Men kunne tenke seg et skille mellom den bevilgende forsamling og den lovgivende forsamling. Man kunne prøve å tenke på regler som svekket innslaget av parlamentarisme, av stortingsregjereri. Fremfor alt burde man overveie regler som åpnet adgang til lokale variasjoner, til forskjellige former for føderalisme. Det synes å være liten grunn til at vi nødvendigvis bør ha en nasjonal standard på undervisningsopplegget, en nasjonal standard for å håndtere sosialproblemene, en nasjonal standard for hvordan pensjonsproblemene skal løses. Man kunne tvert om tenke seg at dette ble løst annerledes i Rogaland enn i Trøndelag, forskjellig i Østfold fra Finnmark.

Motivasjonen bak de forslag som her er skissert er dels en oppfatning av hvor vi nå bør gå, dels en oppfatning om at det eksisterer et genuint underliggende ønske om å utvikle en desentralisert rettsstat, men at dagens konstitusjonelle regler vanskeligjør en ønsket utvikling i denne retning.

*Egil Bakke, f. 1927.
Cand. Oecon. Prisdirektør.*

Appendiks: Prisdannelsen i markedet

For de aller fleste varer og tjenester vil det være få som etterspør dem så lenge prisen er meget høy. Etter hvert som prisen synker, vil flere og flere etterspørre hver enkelt vare og tjeneste. Man forestiller seg en «etterspørselskurve» som faller utover mot høyre, som tegnet i diagrammet.

Tilsvarende forestiller seg man en «tilbudskurve» som stiger utover mot høyre, som også anført i diagrammet. Denne kurve indikerer det forhold at til en lav pris er det få produsenter som er villige til å tilby varer eller tjenester, men etter hvert som prisen stiger, vil flere være interessert i å produsere og i å tilby.

På et eller annet punkt skjærer disse to kurvene hverandre. På dette punkt, til denne pris, er det like mange som vil kjøpe og selge. Dette krysningsspunkt mellom etterspørsel og tilbud forteller oss hva markedsprisen vil bli og hvilket kvantum som vil bli produsert og omsatt.

Det er vanlig å illustrere markedets kortsiktige økonomiske resultater, ved å

sammenligne markedstilpasningen med en monopoltilpasning. Dette er også vist i diagrammet.

En monopolist vil ikke på samme måte som en som konkurrerer i markedet måtte tilpasse seg markedets pris, men vil sørge for å fastsette sitt tilbudskvantum slik at kvantum ganger pris maksimerer monopolistens profitt. Det tilpasningspunkt som monopolisten vil velge, er det produksjonskvantum hvor grenseinntektskurven skjærer grensekostnadskurven, m.a.o. han vil produsere så lenge som salgssinntektene øker mer enn produksjonsomkostningene. Av diagrammet fremgår det at ved en monopoltilpasning vil prisen bli høyere, og produsert kvantum lavere, enn ved en markedskonkurransetilpasning. 1)

1) Grenseinntektskurven faller raskere enn etterspørselskurven. Det skyldes at de samlede salgssinntekter ikke faller bare fordi den marginale pris synker, men fordi den reduserte pris reduserer prisen for alle solgte enheter av varen.

Av dette fremgår to forhold. For det første ser man at når markedstilpasningen foretas av et monopol i stedet for etter konkurranse, vil det skje en omfordeling av det såkalte forbrukeroverskudd til det såkalte produsentoverskudd. I og med at markedets pris er lavere enn den mange etterspørrere ville være villige til å betale, er det vanlig å fremstille trekanten (A+B+C) som et konsumentoverskudd, som indikerer den «velferdsgevinst» som konsumenten oppnår ved å kunne kjøpe til en lavere pris enn den de ville vært villige til å kjøpe til.

Tilsvarende utgjør produsentoverskuddet (D+E) den gevinst som produsentene kan oppnå, ved at markedsprisen ligger høyere enn det mange hadde vært villige til å akseptere.

En monopoltilpasning innebærer at monopolistenes overskudd øker på forbrukernes bekostning.

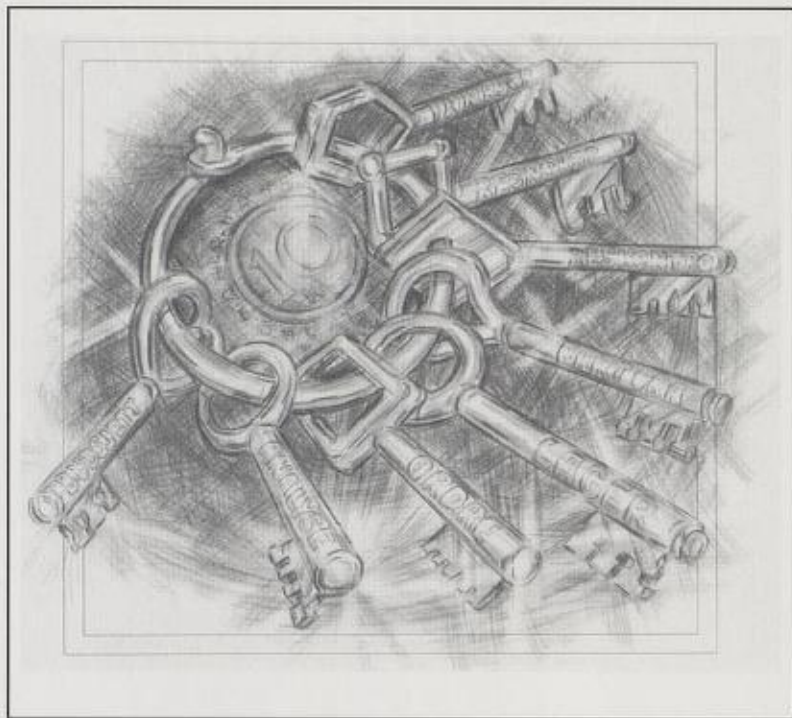
I tillegg ser man at omsatt kvantum blir mindre enn under markedstilpasningen,

og det er vanlig å betegne arealet (C+E) som et samlet velferdstap. Samfunnsøkonomisk innebærer tapet at man unnlater å produsere varer og tjenester selv om kostnadene ved å produsere dem er lavere enn det etterspørrerne ville vært villige til å betale for dem.

Den dynamiske eller langsiktige effektivitet er mer en samlebetegnelse på en rekke fenomener. Det er for det første betegnelsen på den tilpasningsvirksomhet som til enhver tid finner sted når etterspørselsstrukturen endrer seg, når produksjonsstrukturen endrer seg og ved at konkurranseforholdene i sin alminnelighet endrer seg. Men det er også betegnelsen på den innovasjonsprosess som alltid foregår og som innebærer at nye tilbydere trer inn i markedet med varer og tjenester og produksjonsprosesser som etter deres mening tilfredsstillende forbrukernes behov bedre enn de allerede eksisterende produsenter gjør. Mange vil hevde at markedets suverent viktigste økonomiske virkning er dets bidrag til dynamisk eller langsiktig effektivitet.

Litteraturliste

Egil Bakke:	Markedsmekanisme og samfunnsstyring Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1980	Leif Johansen:	Samfunnsøkonomisk lønnsomhet IØI Rapport nr. 1, Tanum 1977
Egil Bakke:	Veien til markedet Bergen Bank Kvartalskrift, 1985:3	Frank Knight:	Freedom and Reform Liberty Press, Indianapolis 1982
Egil Bakke:	Søkelyset på subsidiene Nå Forlag, Oslo 1982	Charles Murray:	Loosing Ground Basic Books, New York 1984
Egil Bakke:	Markedets rolle i vår økonomi Norges Markedsforbund, 1985	Karl Popper:	The Open Society and Its Enemies Routledge & Kegan Paul, London 1986
Rolf Jens Brunstad, Einar Hope (red):	Markedsstruktur og Konkurranse. Bedriftsøkonomisk forlag, 1986	Charles L. Schulze:	The Public Use of Private Interests The Brookings Institution 1976
James M. Buchanan:	What Should Economists Do? Liberty Press, Indianapolis 1979	NOU 1988:21:	Norsk økonomi i forandring
R. N. Coase:	The Lighthouse in Economics and Other Essays Milton & Rose	NOU 1989:1	Penger og kreditt i en omstillingstid
Friedman:	Rett til å velge Nå Forlag, Oslo 1980	Oslo-gruppen:	Full sysselsetting og økonomisk vekst uten inflasjon Oslo, 1981
F. A. Hayek:	The Road to Serfdom Ark Paperbacks, London 1986	SOU 1979,1:	Vågar til økad velferd
F. A. Hayek:	The Constitution of Liberty The University of Chicago, 1960	OECD, 1977:	Towards Full Employment and Price Stability.
F. A. Hayek:	Law, Legislation and Liberty Routledge & Kegan Paul, London 1982		

Nøkkelen til økonomisk kontroll

VURDERER DU NYTT ØKONOMISYSTEM SOM:

- Er lett å lære?
- Er IBM's anbefalte økonomisystem på PC?
- Er sikkert i bruk?
- Kan vokse i takt med din virksomhet?
- Øker effektiviteten i din bedrift?
- Har profesjonell kundestøtte?
- Er noe mer enn bare regnskap?
- 10.000 nordmenn bruker i dag?

COMPACT **DATA**
ØKONOMISTYRING

Billingsstadsletta 19A, 1361 Billingsstadsletta, Tlf. (02) 98 12 20, Fax. (02) 98 23 55

*Av og til må man
lukke øynene
for å se bedre*

Prøv Acem-meditasjon

Acem-telefon (02) 83 04 83

Kåre Clemmesen:

Frit marked - naturen til salg?

*Hvad
løser miljøproblemerne
best - styring
eller marked?*

Forurening og miljøbeskyttelse er temaer hvis aktualitet er voksende og vækker stigende bekymring blandt mange. De sidste to århundreders globale økonomiske vækst har bevirket en tæring på naturressourcerne og en øget belastning af naturomgivelserne. Det er et udbredt ønske, at vi kan bibeholde naturen og dens ressourcer i nogenlunde stand til overdragelse til vore børn. Miljøproblemer er dog ikke kun et spørgsmål om, hvad vi foretrækker. Miljøkonsekvenserne af vores handlinger har stigende indflydelse direkte på samfundsøkonomien. Forurening fra nogle erhverv virker således negativt ind på produktionen i andre erhverv - eksempelvis fiskeri og skovbrug - og der er frygt for tiltagende sygelighed af menneskelig arbejdskraft, med nedsat produktivitet til følge.

Vil beskyttelse af naturen nødvendigvis restriktiv statslig styring af økonomien? Netop miljøproblemer og «tacklingen»

af disse bruges i dag ofte, som et afgørende argument af fortalere for mere statslig planlægning og mindre markedsstyring i økonomien.

Centraliseret planøkonomi har imidlertid i praksis vist en manglende evne til ivaretagelse af miljøet. Dette ses i dag tydeligt i Østeuropa. Foreløbig har vi været vidne til uhæmmet brug af brunkul med efterfølgende stærk svovldioxidforurening, ukontrolleret spildevandsudledning og udslip af giftige gasser fra produktionen. Dertil kommer, at der generelt er et meget højere energiforbrug i produktionen pr. produceret vareenhed i de østeuropæiske lande end i de vestlige lande. - Det medfører øget udslip af kuldioxid og andre forurenende stoffer. Mange af miljøpåvirkningerne i Østeuropa er pga. lavt informationsniveau givetvis ikke opdaget endnu. - Det vil vise sig de kommende år. Den generelle miljøstandard har i praksis vist sig at være klart bedre i de vestlige

markedsstyrede økonomier. Hvad er årsagerne til dette og hvad kan vi lære af det?

At blive opmærksom på miljøproblemer og deres årsager i god tid kræver forholdsvist åben informationsudveksling og gennemsigtighed i beslutningsprocesserne. Dette har ikke just kendetegnet de østeuropæiske lande. Forfatteren vil hævde at dette også principielt bedre ivaretages i et såkaldt «kapitalistisk», markedsstyret system: Kapitalismens iboende konflikter mellem virksomhederne er med til at skabe øget kamp om information, bl.a. fordi øget information kan omsættes i nye produkter - eksempelvis mere miljørigtige varer. Der til kommer at befolkningen i et kapitalistisk system er mere vant til selv at tage ansvar. I et planøkonomisk system er ansvaret mere diffust, både p.g.a mindre gennemsigtighed i beslutningsprocesserne og fordi den enkelte beslutningstager sjældent «straffes» for at tage fejl i.f.t. realiteterne. Selvom «kapitalisten» primært er drevet af personlig profit og «kun» er ansvarlig overfor sig selv, ikke overfor hele samfundet, bevirker det mere generelt nok en øget opmærksomhed overfor følgerne af ens beslutninger.

At overlade løsningen af miljøproblemerne alene til et kapitalistisk markedsystem («laissez-faire») duer dog oplagt heller ikke: Sat lidt på spidsen vil der ikke være noget incitament for den enkelte til at undlade at «placere affaldet foran naboens indgang eller i nærmeste sø». En eller anden form for offentlig regulering er nødvendig. I dag er de fleste enige i det. Spørgsmålet er: På hvilke områder, i hvilket omfang og på hvilke måder?

Om vækst og teknologi.

Det kan med nogen ret hævdes, at omfanget af miljøproblemerne i Østeuropa også skyldes disse systemers politisk grundede

vægtlægning på den materielle, kvantitative og især «tunge» industriproduktion og mindre på service og kvalitet af producerede varer. Det er denne synsvinkel, der ofte fremføres af de såkaldt «grønne» grupper og partier: »Problemet er måden vi producerer på og ønsket om fortsat økonomisk vækst». For disse «grønne» ligger det derfor lige for at se løsningen i en total omlægning af produktionen og et krav om nulvækst. De fleste «grønne» mangler dog nuancerede ideer om, hvorledes produktion rent faktisk skal udføres i vore udviklede samfund. De forfalder derfor ofte til ensidig negativ kritik af det meste industriproduktion, og hengiver sig til utopiske ideer om at lade menneskeheden leve alene på naturens præmisser.

Der kan hertil for det første bemærkes, at også før den industrielle «revolution» har menneskene gjort afgørende om på den omkringliggende natur ved voldsom brug af naturressourcer. Det tydeligste eksempel er den intensive skovfældning som har fundet sted i visse lande (f.eks. Danmark), dels for at bruge tømmeret til opvarmning og byggeri, dels for at indrage nye arealer til landbrugsjord. Forurening som et problem har man også kendt til før den industrielle epoke. Et ofte gengivet eksempel er «den omsiggribende forurening med hestepærer i byernes gader»! Endvidere ville den ensidige brug af træ som brændsel i datidens boliger med nutidige målemetoder uden tvivl blive bedømt stærkt sundhedsfarlig i de ofte tæt bebyggede middelalderbyer.

For det andet: De «grønnes» argument imod økonomisk vækst er baseret på, at med **given** teknologi øges forureningen i takt med at produktion og forbrug vokser. Økonomisk vækst er imidlertid overvejende knyttet til tekniske fremskridt. Det er derfor ingen naturlov at økonomisk vækst nødvendigvis giver øget miljøbelastning,

*«I durst not laugh, for fear of opening my lips and receiving the bad air.»
Shakespeare, Julius Ceasar.*

Hvor meget forurening vil vi akseptere? Estland, 1990.

selvom det - indrømmet - er den hidtige erfaring. Men, der har heller ikke tidligere været så meget opmærksomhed på miljøproblemer og incitamenter til at undgå forurening. Det er forfatterens opfattelse, at med den rette incitamentskabelse vil mere miljøvenlig teknologi og forbrugsvaner kunne udvikles.

For det tredje: Økonomisk vækst gør

det muligt at afsætte ressourcer til genoprettelse af ødelagt miljø. De østeuropæiske landes elendige økonomiske forfatning er i dag efter revolutionen den afgørende hæmsko for en hurtig overgang til - i vesten allerede velkendt - renere teknologi. Så fremt befolkningen i tredje verdenslande også skal have bare rimelige levevilkår er global økonomisk vækst en betingelse. Be-

Centraliseret planøkonomi ivaretager ikke miljøet. Novokuznetsk, 1990.

folkningstætheden i dag gør enhver tale om at «gå tilbage til naturen» til utopisk tankegang.

Forureningen af naturen kan ikke undgås fuldstændigt. Langt de fleste produkter kan med vore dages teknologiske viden kun produceres med mere eller mindre forurening til følge, - for det meste produkter vi hverken vil eller kan undvære. Dette kan måske tydeliggøres ved et særdeles aktuelt tema: Den øgede kuldioxid-ophobning i atmosfæren, der truer med drivhuseffekt - global temperaturstigning m.v. Et totalforbud mod kuldioxid-forurening er en umulighed, idet alle dyr og mennesker udånder kuldioxid som led i stofskiftet.

Men, man kunne måske forestille sig forbud mod at forurene mere end nødvendigt for at opretholde livet? Det ville have den absurde konsekvens, at det ikke var tilladt at cykle og løbe. Nu er problemet med kuldioxid jo overdreven brugen af fossile energikilder som kul og olie. Et totalforbud mod brug af disse ville dog bl.a. gøre det meste transport umulig, med et stærkt faldende velfærdsniveau til følge.

Der vil næsten altid være omkostninger ved at reducere forureningen. Jo strengere krav til reduktion, jo større vil omkostningerne være. Det fremgår, at det er nødvendigt at tillade noget forurening samt afveje på hvilke områder vi vil stille

strengt krav. Vi står derfor som samfund overfor valg der angår, **hvor meget** forurening vi vil acceptere og **hvilke** forurenende aktiviteter vi vil prioritere fremfor andre.

Økonomi er valg.

Økonomi er læren om prioriteringer, om valg: I det små handler det om den enkelte forbrugers/husholdnings valg: «Hvilke varer skal købes og hvor meget af hver vare» - og den enkelte virksomheds/producents valg: «Hvad og hvorledes skal der produceres». For samfundet som helhed drejer det sig om, hvad der skal produceres, hvorledes og i hvilke mængder.

Miljøøkonomi kan da siges at handle om valg der vedrører miljøet: Hvor meget forurening accepteres i.f.t. omkostningerne ved at hindre forureningen, og hvilke typer forureningsbekæmpelse og miljøtiltag, skal prioriteres, indenfor de rammer som er økonomisk - såvel som etisk - acceptable.

Grundlaget for at træffe økonomiske beslutninger er **priser**. Prisen på en vare eller tjenesteydelse er udtryk for en samfundsmæssig værdisætning. Prisen på varen er et resultat bl.a. af hvilke ressourcer der medgår til fremstilling af denne og er dermed afgørende for sammenligning af værdierne af forskellige produktionsmæssige handlinger. Priser giver f.eks. en virksomhed mulighed for at vurdere, hvad der er den ressourcemæssigt billigste måde at opnå en reduktion af en bestemt forurening på: F.ex. installering af filtreringsudstyr i spildevandsudledningen eller evt. at lave om på selve produktionsprocessen, så der produceres mindre forurenende stof.

Betragt den situation, at en industri-virksomhed udleder et forurenende stof i spildevandet til et tilstødende vandløb. Længere nede ad vandløbet drives et dambrug med fiskeopdræt. Den udledte forurening umuliggør fiskeproduktion. Hvis vi i første omgang antager, at begge disse erhverv er statsejede, står myndighederne

overfor et økonomisk valg: Skal de nedlægge dambruget eller skal de installere renseudstyr på virksomhedens udledning. Spørgsmålet er - lidt snævert stillet - om værdien af fiskeproduktionen opvejer omkostningerne til forureningsrensningen. Svaret er bestemt ikke givet på forhånd men afhænger af de konkrete forhold. Måske er pengene givet bedre ud på at rense en anden type forurening på en anden virksomhed! I praksis vil situationen blive yderligere kompliceret ved, at der måske også er lystfiskere og badende turister langs vandløbet og forbigående fritidsfolk, der blot kan lide at se på fiskene i dette. Myndighederne står overfor at skulle prisfaste miljøgodet «et rent vandløb». En værdisætning af miljøgodet må foretages. Under alle omstændigheder vil der selv i en «rent økonomisk» beslutning implicit blive foretaget en værdisætning.

At sætte pris på naturen

«De grønne» bryder sig ikke om, at vi mennesker på denne måde **prissætter** miljøet - værdisætter naturen, hvilket de finder uetisk: «Mennesket skal ikke sætte sig til dom over naturen». Dette lyder umiddelbart som en smuk tanke, men er egentligt lidet gennemtænkt. Pris-/værdisætning foretager vi alle i vor omgang med hinanden i det daglige. At leve og forbruge handler om værdier. Prisfaste miljøgoder medvirker blot til at fremme synliggørelsen af de reelle omkostninger på naturen ved produktionen og forbrug. Den største respekt for naturen vil vi efter forfatterens opfattelse vise ved «at **sætte pris** på den».

At modsætte sig denne «økonomiske» tankegang vil blot bidrage til udsættelse af nødvendige miljøtiltag. Især er det uheldigt hvis «holistisk» tankegang og meget følelsesmæssigt prægede holdninger bestemmer beslutningsprocessen - med ultimative krav om, at hver gang nye forureningskilder opdages skal de forbydes totalt. Følgen bliver let, at hvad der «sælger»

godt i medierne tiltrækker sig befolkningens og politikernes opmærksomhed. Pressiongrupperes pres kan få politikerne til at træffe forhastede og måske uovervejede beslutninger. Resultatet kan meget vel være fejlanbragte beløb til miljøoprettelse, hvor midlerne kunne være anvendt bedre andetsteds. Dette er spild af ressourcer!

Centralt eller decentralt?

De mange komplicerede samfundsmæssige valg vedrørende produktion kan i princippet foretages ved central statslig planlægning og styring. Den historiske erfaring viser dog at dette virker ineffektivt: Det kræver en umådelig mængde af informationer samlet ét sted og behandlet samtidigt; - i princippet oplysninger om alle virksomheders samlede teknologiske muligheder. Dertil kommer som velkendt manglende incitamenter til nytænkning og udvikling af teknologi og nye produkter, da dette ikke præmieres.

At lade de forbrugsmæssige og produktionsmæssige beslutninger blive foretaget decentralt af de enkelte agenter, som i en markedsstyret økonomi, har vist sig overlegent i praksis til at få produceret mest muligt af de efterspurgte varer i høj kvalitet med det lavest mulige ressourceforbrug - og de mindste omkostninger. Markedssystemets afgørende mekanisme er den prisfastsættelse der foregår på det enkelte varemærke. Prisen på varen er på en gang et signal til den enkelte agent og samtidig et resultat af markedets samlede agenteres handlinger. Dvs. til hvilken pris udbyderne er villige til at sælge varen og til hvilken pris efterspørgerne er villige til at købe den. Denne værdifastsættelse af varen er afgørende for rationel ressourceudnyttelse, og udtrykker samtidig i hvilket omfang forbrugerne ønsker at købe den

pågældende vare. Planøkonomien har vanskeligheder med denne værdifastsættelse/prissættelse. - Dels af ideologiske grunde, dels p.g.a. manglende information og indbygget træghed mod ændringer i priserne.

Ovenstående gælder i vidt omfang også når det drejer sig om miljøbeskyttelse: Den nytænkning der er nødvendig for udvikling af mindre forurenende produkter eller renere produktionsprocesser foregår oftest bedst hos den enkelte producent, som er den der bedst kender sine egne produktionsmæssige muligheder. Et markedsstyret system vil varetage dette bedst, såfremt den enkelte producent gives et incitament til at komme først med mere miljørigtige produkter eller produktionsprocesser. Men, hvorledes kan den effektive markeds mekanisme anvendes i forbindelse med miljøbevarelse og forureningsreduktion?

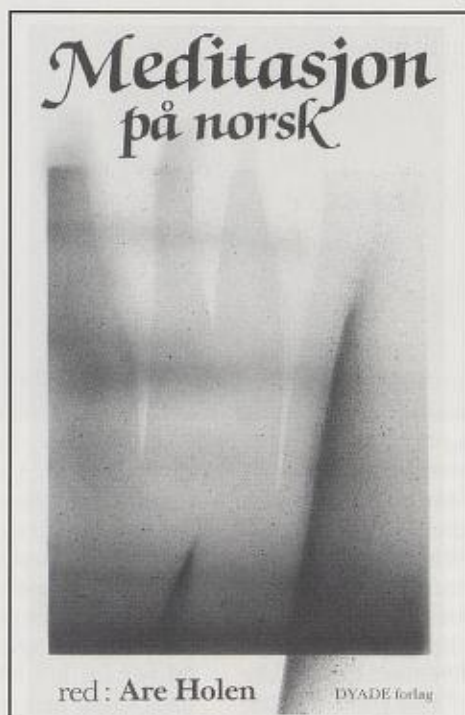
Prissættelse af miljøgoder.

Et bedre miljø - f.eks. i form af mindsket udledning (emmission) af forurenende stof i spildevandet til et vandløb - er økonomisk set en vare ligesom andre varer. Men der er tale om en vare, for hvilken der ikke umiddelbart etableres et marked. Hvordan med prissættelsen på forureningsbekæmpelse og miljøbevarelse i et markedsystem? Prissættelsen af miljøgoder kan oftest ikke overlades til markeds kræfterne alene. Hvad er det der går galt?

Lad os fortsætte i det tidlige eksempel med vandløbet men antage, at de to erhverv er privatejede med selvstændige beslutningstagere. Industrivirksomheden, der udleder spildevand, kan i udgangspunktet være ligeglad: Forureningen rammer en anden agent - her dambruget længere nede ad vandløbet. Dette er udtryk for

«Alle sauene er sorte i Copsa Mica, Romania, hvor kullstøvet regner ned dag og natt fra en gummifabrikk i nærheten.» National Geographic, juni 1991, reportasje om forurensning i Øst-blokklandene.

Norskere enn havrelefse?

Er Acem-meditasjon et særnorsk fenomen?

Dette er boken som setter Acem-meditasjon i et samfunnsmessig perspektiv og forklarer lettfattelig hva teknikken går ut på.

For deg som ikke har lært Acem-meditasjon og for deg som mediterer.

Av innholdet:

- Hva kjennetegner
 - metoden
 - Acems meditasjonspsykologi
 - Stressfysiologi og meditasjon
- Erkjennelsesfilosofi og Acem-meditasjon
 - Det gode liv
 - Østen i vesten
- Acems plan i samtidsdebatten

Forfatterne har alle lang og nær tilknytning til Acem. Bokens redaktør Are Holen er Acems grunnlegger og faglige leder. **Pris kr. 75,-.**

Bestilling av bøker og Dyade se siste side eller ring telefon (02) 83 04 83

Lad forureneren betale!

en «markedsfejl»: Det forurenede spildevand er i en vis forstand en vare som overdrages fra en agent til en anden (rigtig nok en negativ vare ligesom affald) - men bliver ikke handlet som en vare. Ideelt set burde virksomheden og dambrugejeren handle denne «forureningsvare», men der er ikke noget marked for den. Dette problem kaldes i økonomisk teori for en ekstern effekt eller **eksternalitet**.

Eksternaliteter.

En **negativ** eksternalitet er en (muligvis utilsigtet) bieffekt ved en agents økonomiske aktivitet som går udenom markedsystemet og virker negativt ind på forholdene for andre agenter - forbrugere eller producenter. Netop forurening er det bedste eksempel på en negativ ekstern effekt. Problemet er typisk, at en forurenende virksomheds omkostninger til fremstilling af en given vare ikke medregner den omkostning, som forureningen afføder i form af miljøforringelse - skade på naturen. De samlede samfunds- og naturmæssige omkostninger ved fremstillingen af varen indbefatter dette ekstra forbrug af

ressourcen «ren natur» og vil derfor overstige de privatøkonomiske - de af virksomheden opfattede omkostninger. Markedsprisen på varen er i overvejende grad bestemt af virksomhedens privatøkonomiske omkostninger, hvorfor prisen på varen bliver for lav i.f.t. den samfundsmæssige pris - den pris varen ville have, hvis også omkostningerne på miljøet indgik i prisen. Denne «for lave» markedspris fører til en relativt for stor efterspørgsel efter varen, fordi forbrugerne af varen slipper for at betale for miljøomkostningerne. Dette bevirker en for stor produktion af varen og dermed for meget forurening - en omkostning på miljøet som alle forbrugere og evt. nogle producenter må «betale for» i form af forringet miljøkvalitet.

Hvorledes kan dette problem løses i praksis? Lad os fortsætte i eksemplet med vandløbet fra før. Såfremt værdien af fiskeproduktionen er større end omkostningerne ved at hindre forureningen kan man forestille sig at dambrugejeren ganske enkelt betaler industrivirksomheden for at installere renseudstyr. Industrivirksomheden bliver dermed økonomisk ligeså godt stillet som tidligere og dambrugejeren foretrækker denne løsning fremfor at

«Forurensningsproblemet eksisterer fordi visse ting, slik som luften eller havet, ikke er eiendom. Hvem som helst som ønsker å bruke disse stedene som søppelplasser står fritt til å gjøre det. Hvis man forurenser noe som eies av noen, vil eieren tillate det bare hvis forurenseren betaler ham mer enn skaden. Hvis forurenserne selv eide det som de forurenset, ville det lønne seg å slutte hvis skadene var større enn kostnadene ved å unngå dem; få av oss ønsker å kaste søppel i våre egne havet.»

Den ideelle løsning er å konvertere alle ueide ressurser til eiendom....Visse ting, slik som luft, er utrolig vanskelig å håndtere på denne måten. Hva blir konsekvensene av absolutte eiendomsrettigheter hvis alle eier luften over seg? Hvis jeg røyker en sigarett, vil en svært liten røykmengde for eller siden spre seg svært langt. Betyr det at jeg ikke kan røyke uten først å ha innhentet tillatelse fra alle på hele kontinentet?

Den enkleste løsning er å tillate parter som skades av luftforurensning, gjerne kollektivt, å saksøke forurenserne....Slik som det er i dag, hevder staten at de nåværende reglene baserer seg på hvor «uunnåelig» forurensingen er. Men enhver forurenser vil gjerne fortsette å forurense. Hver forurenser vil hevde at hans forurensning er uunnåelig. Hvem som får lov beror ikke så mye på hvor omfattende skadene er i virkeligheten, men på politikk. Hvis forurenserne må betale for sin forurensning, uansett hvor uunnåelig eller uunnåelig den er, vil vi fort finne ut hvem som kan, og som ikke slutte å forurense.»

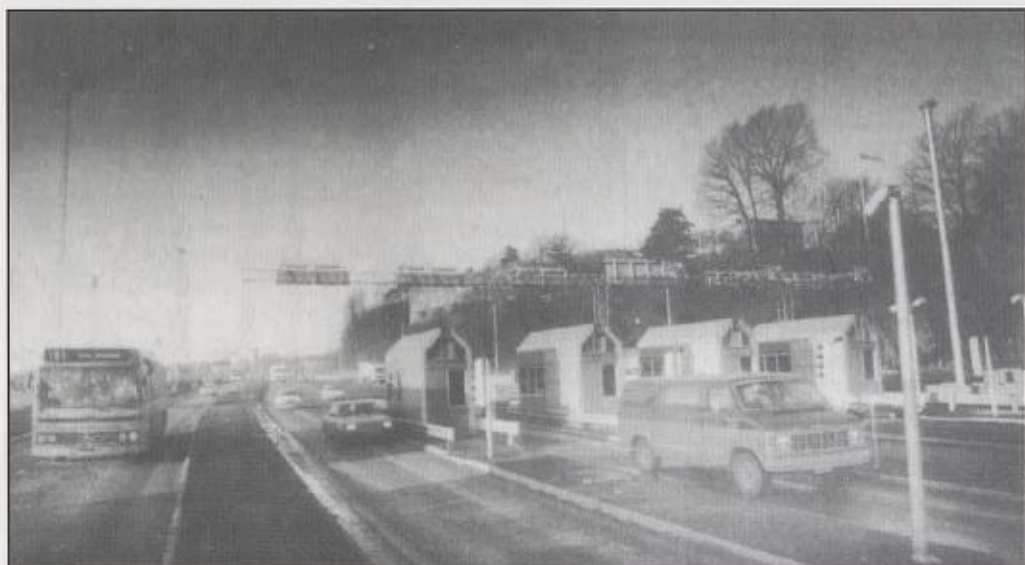
fra *The Machinery of Freedom. Guide to a radical capitalism*,
av David Friedman.

måtte lukke fiskeproduksjonen. Klart spesifikerte ejendomsforhold, som i dette tilfælde, kan ofte lede til en forhandlingsløsning mellom forurenseren og «offeret». I ovenstående tilfælde hvor industrivirksomheden i udgangspunktet har «ret» til at forurenne vandløbet leder dette dog til at «offeret» - her dambruget - må betale for en løsning på forurensningsproblemet.

Forurenseren betaler-princippet.

Dette er i modstrid med det ofte fremførte «**forurenseren betaler-princip**». Dette argumenterer for det rimelige i, at den agent, der medvirker til forurensningen også betaler for efterfølgende rensning, såfremt dette overhovedet er muligt. - Eller, hvis rensning endnu ikke er teknologisk muligt, betaler for at forringe miljøkvaliteten. At «forurenseren betaler» vil oftest i første omgang sige virksomheden. Denne vil dog - afhængigt af konkurrenceforholdene på det pågældende varemarked (dvs. konkurrence fra udlandet eller andre brancher) - kunne lægge de ekstra omkostninger til forureningsbekæmpelse oveni prisen på varen. Således vil forbrugerne af den pågældende vare komme til at betale for forurensningen skabt ved fremstillingen af denne - hvilket betragtes som rimeligt. Hvis i ovenstående eksempel dambruget i stedet får tildelt «retten» til vandløbet står industrivirksomheden overfor et valg: Enten installeres rensedyr for egen regning eller der købes «ret til at forurenne» ved at give dambruget økonomisk kompensasjon derfor.

Specifikation af ejendomsret er dog ofte ikke mulig eller tilstrækkeligt til at en sådan forhandlingsløsning mellem private agenter opnås. Lad os i forlængelse af ovenstående eksempel antage, at der er flere selvstændige mindre dambrug nede ad vandløbet og at virksomheden har tilladelse til at udlede forurensning. Der vil da være et incitament for hver dambrugejer til at «sidde over» og afvente at de andre dambrug træder til og betaler virksomhe-

Et markedskonformt instrument?

den for at rense. - Dette benævnes i økonomisk teori et «free rider»-problem. Resultatet vil da hyppigt være, at der ikke finder rensning sted, fordi det ikke kan betale sig for et enkelt lille dambrug at betale alle rensudgifterne. Situationen kalder på en kollektiv løsning eller offentlig indgriben. Problemet forstærkes ved, at der også ofte er tale om et offentligt gode i form af natur der nydes bredt af befolkningen. Endvidere har de offentlige myndigheder i princippet også en rolle som forvalter af fremtidige generationers interesser i en velholdt natur.

Administrativ styring.

De offentlige myndigheders indgriben i.f.t. miljøproblemer har traditionelt været ved **administrativ** styring: Direkte reguleringer via forbud mod eller tilladelser til forurenende produktion. Ofte gives godkendelse af udledninger i bestemte mængder - fastsat for den enkelte virksomhed. Virksomheden får lov til at forurene op til en vis mængde, men må derover sørge for

fuldstændig rensning ved installation af passende filtrerings/oprensningudstyr. Overskrides den tilladte ramme straffes med bøder. Virksomheden står da overfor valget mellem enten at ændre produktionsmetode eller rense efterfølgende. Med «gratis» tilladelse til at forurene indenfor rammen vil den sidste løsning ofte være billigst for virksomheden. Dette fører ofte til en samfundsmæssig ikke optimal løsning af to grunde. For det første må både virksomheder med høje og lave omkostninger ved at rense forurening investere i rensudstyr for at fjerne overskydende forurening. For det andet er der tale om en samfundsmæssigt kortsigtet løsning, idet virksomhederne kun har få incitamenter til at ændre selve produktionsprocessen og mindske forureningen under det tilladte. Endvidere, med denne direkte regulering-måde får det offentlige ikke indhentet øget information om faktiske omkostninger ved reduktion af forurening. Det bevirker bl.a. at det er vanskeligt at vurdere hvad der er rimelige bødestørrelser for overskridelser.

Administrativ styring, som i form min-

der om planøkonomisk metode, er nødvendigt og relativt ukompliceret hvor totalforbud mod en bestemt type udledning skal håndhæves. Såfremt der ønskes en mere fin, gradueret styring af forureningsgraden - hvor en vis mængde forurening accepteres - vil administrativ styring komme til at lide af typisk planøkonomis allerede nævnte skavanker: Myndighederne har manglende information om virksomhedernes faktiske renseomkostninger og virksomhederne har manglende incitamenter til nytænkning og udvikling af nye produktionsprocesser etc.

Markedskonforme instrumenter.

Et alternativ til ovenstående er anvendelsen af økonomiske styringsmidler: Afgifter, subsidier, gebyrer, omsættelige forureningsrettigheder m.m. Der er her tale om offentlige reguleringsinstrumenter, der indordner sig markedssystemets egen dynamik og regler - hvorfor de ofte benævnes **markedskonforme instrumenter**. Hensigten er at indkorporere («internalisere») de eksterne effekter i markedssystemet, så de private agenter i deres adfærd tvinges til at tage hensyn til disse. Instrumenterne fungerer ved enten at skabe et marked for miljøgoder hvor dette mangler eller at påvirke eksisterende markeder via priserne.

Afgift på forureningsemmission.

Ved at indføre en fast afgift pr.enhed emission af et forurenende stof, f.eks. udledning af tungmetaller eller nitrat i spildevand, kommer virksomhederne til at betale for den forurening de forårsager og straffes efter hvor meget de forurener. Dette har to umiddelbare fordele:

For det første findes oftest en række forskellige typer producenter, der alle udleder det samme forurenende stof men som har meget forskellige omkostninger ved at rense (dvs. undgå emission af) en enhed forurenende stof. Lad os i forlængel-

se af det tidligere vandløbs-eksempel antage at der er to industrivirksomheder der udleder forurenende spildevand: Den ene virksomhed har høje renseomkostninger pr. enhed, den anden lave, men i udgangspunktet forurener de lige meget. Med indførelse af en afgift pr. enhed emission, hvis størrelse ligger imellem de to virksomheders renseomkostninger pr.enhed vil virksomhederne reagere forskelligt: Den producent der har enheds-reNSEomkostninger under afgiftens størrelse vil vælge at installere reNSEudstyr, hvorimod producenten med enheds-reNSEomkostninger større end afgiften vil vælge at betale afgiften og fortsætte med at forurene. Det samlede resultat er en halvering af forurenningsemmissionen. En halvering af emissionen kunne også være opnået ved at begge producenter rent administrativt var blevet pålagt at halvere udledningen. Men ved at anvende en miljøafgift er dette resultat opnået på den samfundsmæssigt billigste måde: Rensningen foretages på den virksomhed, hvor det er billigst.

For det andet vil det at lægge afgift direkte på forurenningsemmission på længere sigt give begge virksomhederne et stærkt incitament til udvikling af renere teknologiske metoder, fremfor blot at rense efterfølgende, da virksomhederne straffes for hver eneste enhed forurening, der produceres.

Afgift på handlede varer.

Som nævnt tidligere kan problemet med en negativ eksternalitet også ansues på den måde, at markedsprisen er for lav på den forbrugsvarer under hvis fremstilling der forurenes. En oplagt økonomisk løsning på dette er da, at hæve prisen ved at lægge en afgift på varen. Dette giver aftagerne af varen f.eks. forbrugerne et incitament til at substituere (flytte forbruget) i retning af andre varer, der ikke samtidig afgiftsbelægges. Den ændrede forbrugsadfærd vil da resultere i relativt mindre efterspørgsel efter varen, mindre produk-

tion og dermed mindre forurening. På lidt længere sigt vil det give producenterne et incitament til at udvikle nye mindre forurenende produkter, der substituerer godt for det forurenende «gamle».

At lægge afgift på en forbrugsvare er især oplagt, hvis varen forurenar - påfører andre agenter en ulempe - ved selve forbruget af den. Dette benævnes eksternalitet i **forbruget**: Gode eksempler på dette er engangs-plasticservice og benzin til privatbiler. Ved at lægge afgift på disse varer vil forbrugerne i et vist omfang i stedet anvende henholdsvis genbrugsprodukter, f.eks. porcelæn, og bruge cykler og tog til transport.

Når der lægges en afgift direkte på forbrugsvaren er incitamentet for producenten til at lave om på selve produktionsprocessen derimod ikke stort. Dette taler for at afgift lægges på selve forurenings-emmissionen. Jo nærmere beskatningselementet ligger på den egentlige årsag til forureningen, jo mere effektiv er incitamentskabelsen til ændret adfærd naturligvis. Andre faktorer må dog tages i betragtning når myndighederne skal vælge beskatningselement. Afgørende er det, at afgiften lægges på noget kvantificerbart. Det er endvidere vigtigt, at det er vanskeligt for de private agenter «at snyde på vægten», samt at det offentlige finder en ordning med kontrolomkostninger, der står i et rimeligt forhold til formålet. Af disse grunde er det derfor ofte en fordel at lægge afgift på en handlet vare.

Hvis der er tale om eksternalitet i selve produktionsprocessen er det mest oplagt som beskatningselement at vælge den ressource eller råvare i produktionsprocessen der primært medvirker til forureningen - eksempelvis kul- eller råoliebaseret energiforbrug. Hvis en forurenende råvare afgiftsbelægges giver det de producenter, der anvender den pågældende råvare et incitament til at udvikle/udskifte produktionsprocessen, ved at substituere mod mindre forurenende (ikke-afgiftsbelagte) råvarer. Et velkendt eksempel på dette er diskussionen om at lægge afgift på land-

brugets brug af kunstgødning, for at mindske nedsivning af kvælstofforbindelser til grundvand og vandløb.

Ufølsom efterspørgsel

Ovenstående argumentation er baseret på at miljøafgiften rent faktisk virker **adfærdsregulerende**. Efterspørgslen efter især nogle råvarer kan være næsten ufølsom overfor prisændringer givet at det samme produktionsapparat må anvendes fortsat. Det kræver ofte udskiftning af selve produktionsapparatet at ændre råvaresammensætningen i produktionen, hvorfor resultatet - ændret produktionsadfærd - ofte først opnås på længere sigt. Dette understreger vigtigheden af, at miljøafgifter (og evt. senere totalforbud mod bestemt forurening) fastlægges på langt sigt, så virksomhederne kan planlægge nye investeringer derefter. Produktionsmidler afskrives ofte over adskillige år, hvilket understøtter at afgifter bør indføres gradvist og i bedste fald annonceres i god tid.

Der har i praksis været eksempler på, at indførelse af miljøafgifter eller bebudede fremtidige forbud mod bestemte råvarer eller forureningstyper har ført til udvikling af produktionsprocesserne i ikke blot mere miljøvenlig retning, men også mere ressourcebesparende for virksomhederne og dermed billigere produktion. Dette siger noget om stedvis træghed og traditionsbundethed i virksomhedsdriften, hvorfor myndighederne på visse områder kan opnå en bedret miljøstandard blot ved informationskampagner.

Optimal forureningsbegrænsning - hvilket afgiftsniveau?

Ideelt set bør afgiften pr. enhed emmitteret forurening svare til «samfundets» vælfærdstab/skadesomkostning ved én enhed ekstra forurening. Dette er netop den pris «samfundet» er villig til at betale for at

undgå én enhed ekstra forurening og vil derfor føre til den optimale forureningsbe- grænsning. En forbrugsvares pris inklusiv afgiften bør således principielt være lig den pris/værdi «samfundet» tillægger va- ren når omkostningerne på miljøet ibereg- nes.

Dette velfærdstab - de ekstra sam- funds- og naturmæssige skades- omkost- ninger - pr.enhed forurening af miljøet er bl.a. et spørgsmål om vore præferencer som «forbrugere» af naturen og kendes derfor vanligvis ikke af myndighederne. Endvidere vil det sandsynligvis variere efter hvor voldsom forureningen er i ud- gangspunktet: Hvis et vandløb f.eks. er på grænsen til at dø fuldstændigt p.g.a. spil- devandsudledning, vil hver ekstra enhed forurening nok veje temmelig tungt set i relation til et vandløb, der vedvarende er i bedre økologisk balance til selv at varetage omdannelsen af forurenende stof etc. Et godt eksempel på dette er syreregn for- årsaget af emission af svovldioxid til at- mosfæren fra bl.a. kul- og oliebase- rede kraftværker. Jorden har naturligt en vis evne til at neutralisere sur regn i mindre doser, men balancen ødelægges ved vold- som nedbør med syreregn. Det er de of- fentlige myndigheders opgave at vurdere størrelsen af de miljømæssige skadesom- kostninger som disse.

I de tilfælde hvor efterfølgende ren- ning faktisk er mulig kan skadesomkost- ningerne eventuelt sættes lig enhedsrense- omkostningerne - som f.eks. med spilde- vandsrensning og affaldsbehandling. Af- giften antager da nærmere karakter af ge- byr for brug af offentlig service til senere oprydning. Ofte er renseomkostninger- ne ikke kendte eller de kan være forskellige fra virksomhed til virksomhed og i mange tilfælde er (fuldstændig) rensning ikke mulig ud fra det nuværende teknologiske stade.

Overskygges af det politiske spil

Hvilket afgiftsniveau skal da anven-

des? I lighed med «cost-benefit»-undersø- gelser er det ved interviewundersøgelser forsøgt at skønne over befolkningens velfærdstab ved forurening, men det er generelt vanskeligt at sikre ærlige og kon- sistente svar fra de interviewede. I nogle tilfælde kan undersøgelse af forurenings- faktorerens indvirkning på huspriserne bru- ges til at afdække velfærdstabets størrelse. Disse mere «objektive» fremgangsmåder er sædvanligvis både bekostelige og usi- kre, hvorfor beslutninger om afgiftsniveau rent praktisk oftest må træffes som et poli- tisk valg, med hvad dertil hører af ulem- per: At de muligvis overskygges af det politiske spil, hvor andre faktorer bliver afgørende.

Den typiske procedure er, at politiker- ne træffer en mere håndgribelig beslutning om at reducere udledningen af et bestemt stof med f.eks. 50% indenfor et bestemt område inden et givet år. Myndighederne søger da at tilpasse afgiftens størrelse til denne målsætning. Dette kræver i princip- pet at de offentlige myndigheder har fuldstændig kendskab til virksomheder- nes og forbrugernes adfærd som følge af ændrede priser. I praksis vil det ofte være nødvendigt at forsøge sig - først med ét afgiftsniveau - senere et andet, der eventu- elt tilpasses over tid indtil målsætningen er opnået. Dette kan skabe usikkerhed hos agenterne. Der kan dog argumenteres for, at hvis blot det offentlige i praksis tilkende- giver (og binder sig til) sine måltal for forureningsreduktion vil det næppe føre til stor usikkerhed hos producenterne, der må formodes bedst at kende egne tekniske muligheder og adfærdsreaktioner på pris- ændringer.

Afgift eller fiskal skat?

Der udtrykkes ofte bekymring for at denne usikkerhed om optimal afgiftsstørrelse blot fører til at miljøafgifter i praksis vil blive anvendt til fiskale formål - som ind- tægtskilde til finansiering af offentlige ud- gifter. Bekymringen er grundet på at skat-

ter og afgifter generelt har den dårlige egenskab, at de virker forvridende ind på markedets prissætning. I tilfælde med miljøafgifter kan der dog argumenteres omvendt. Miljøafgifter ophæver (delvis) den forvridende virkning der hidrører fra den ikke markedsførte forureningseksternalitet. De er således egentlig den optimale indtægtskilde for det offentlige. Anvendt fiskalt har de en dobbelt positiv effekt: På en gang rettes op på en forvridende eksternalitet, og der gives mulighed for samtidig at fjerne eller nedsætte den anden skat eller afgift der virker forvridende, f.eks. afgift på ikke-forurenende vare eller skat på arbejdskraft. Ofte fremføres dog at indførelse af nye afgifter blot giver myndighederne en ekstra mulighed for lidt fordækt at hæve det samlede skattetryk. Indførelse af miljøafgifter i større stil vil derfor naturligt blive fulgt op af krav om samtidig nedsættelse af andre skatter.

I princippet kan subsidier anvendes på samme måde som miljøafgifter til regulering af forureningseksternaliteter. Subsidier har dog den afgørende ulempe at de koster ekstra skatteindtægter (og dermed forvridning) andetsteds. Et brugbart alternativ der kan holde afgiftsramte brancher tilnærmelsesvis finansielt neutrale er at tilbageføre provenuet fra miljøafgifter til branchen i form af støtte til forskning og udvikling i «renere teknologi» eller subsidiering af mere miljørigtige produkter. Myndighederne bør dog være opmærksomme på faren for overdreven dobbelt incitamentsskabelse - til overinvestering i miljørigtigt udstyr udover det samfundsmæssigt optimale!

Omsættelige forureningsrettigheder.

Som tidligere nævnt er problemet med forureningseksternaliteter, at der ikke er et marked for «forureningsvarer». Den mest radikale måde at løse dette på er at skabe et sådant marked ved at indføre «omsættelige forureningsrettigheder». Herved for-

stås at virksomhederne kan erhverve sig standardiserede rettigheder til at udlede en bestemt mængde af et givet forurenende stof i løbet af en given tidsperiode. Instrumentet er anvendt i USA overfor udledning af svovldioxid til atmosfæren fra kraftværker.

De offentlige myndigheder fastlægger antallet af udbudte rettigheder for hver forureningstype. Virksomhederne får dernæst mulighed for at byde på disse forureningsrettigheder - som en slags auktionssystem, hvor rettighederne går til højstbydende. Konkurrencen for at erhverve sig disse vil danne et marked med en pris på en standardrettighed. Den enkelte virksomheds efterspørgsel efter disse vil afhænge af virksomhedens teknologiske muligheder, renseomkostninger og prisen på rettighederne. Virksomhederne gives mulighed for også efterfølgende at handle disse tilladelser indbyrdes. Ligeledes levnes andre erhverv, f.eks. dambrug eller landbrug, samt miljøorganisationer mulighed for at købe «rettigheder» for at opnå en yderligere reduktion af forureningen.

Resultatet er, at de virksomheder som alt andet lige har de højeste omkostninger ved at rense forureningen vil byde højest på rettighederne, hvorimod virksomheder med lavere renseomkostninger vil vælge at rense selv, hvis prisen på rettighederne bliver høj nok. Markedsmekanismen sørger på denne måde for at, det af de offentlige myndigheder fastsatte mål for forureningsmængde, nås på den samfundsmæssigt billigste måde. Myndighederne behøver ikke indhente information om virksomhedernes renseomkostninger men overlader det til virksomhederne at vurdere disse.

Denne model har en stor fordel fremfor anvendelse af afgifter: Hvor anvendelsen af afgifter kan kræve gradvis tilpasning af satsen for at en given forureningsbegrænsning skal opnås, så kan med omsættelige rettigheder det totale omfang af forurening fastlægges i udgangspunktet - hvorefter markedet selv finder «den rigtige pris» for forureningsbekæmpelse. Dette er bedre i

overensstemmelse med den faktiske politiske beslutningsprocedure, som nævnt tidligere. Endvidere åbnes der mulighed for at omfanget af forurening kan fastlægges separat for hver enkelt recipient (vandløb, sø) eller efter regioner.

Omsættelige forureningsrettigheder har dog en oplagt mangel. De kan ikke anvendes overfor en enkelt virksomheds specialemissioner. Systemet kræver som andre markeder konkurrence blandt køberne - her virksomhederne - for at fungere effektivt, d.v.s. der må være mange virksomheder om at udlede det samme stof.

En alternativ mulighed til auktionssystemet er, at forureningsstilladelse indledningsvist fordeles gratis til virksomhederne, efter et eller andet princip, hvorefter de kan handles indbyrdes. Dette vil være i modsætning til et «forurenere betaler-princip», men kan være nødvendigt overfor erhverv der i forvejen er i krise p.g.a. f.eks. konkurrence med udenlandske producenter, der ikke er underlagt tilsvarende miljøkrav. Dette gælder typisk landbruget i DK, men også mange industribrancher. Miljøindgrebet bliver dermed «billigere» for producenterne - og er dermed politisk «lettere» at få indført, men bibeholder samtidigt incentiver til procesudvikling! Der-

for diskussion af en sådan ordning for brugen af bl.a. kunstgødning i landbruget.

En yderligere fordel ved omsættelige forureningsrettigheder fremfor direkte kvantitative reguleringer eller miljøafgifter er, at myndighederne dermed via prisen på markedet for rettigheder får indhentet information om, hvor meget det koster virksomhederne at rense for forureningen. Dette kan bruges til at fastsætte passende bødestørrelser for virksomheder, der overtræder deres erhvervede tilladelser.

Naturen til salg?

Anvendelsen af «forureningsrettigheder» har mødt kritik fra især «grønne» grupper. Disse finder det uetisk på denne måde at institutionalisere forurening af naturen - at «sætte naturødelæggelse til salg». Det er forfatterens overbevisning at «omsættelige forureningsrettigheder» ligesom anvendelse af miljøafgifter tværtimod er med til at synliggøre de reelle omkostninger på miljøet. Så vil også virksomhedernes beslutningstagere få øjnene op for, at naturbevarelse er noget vi alle i de daglige beslutninger har et medansvar for.

Kåre Clemmesen, f. 1959.

Cand. scient. i biokjemi. Studerer sosialøkonomi ved Københavns Universitet.

Dette er Dyade-biblioteket - noe av interesse for deg?

Portretter

- 5-6/1988 Hvem er Paven?
Pave Johannes Paul II - en autoritær kirkeleder eller en høyst påkrevet moralsk autoritet?
- 2/1988 Dalai Lama
"My religion is kindness". En liten gutt fra enkle kår i den østlige delen av Tibet ble gjenkjent i 1933 som den 14. Dalai Lama. I 1959 måtte han flykte fra kineserne.
- 5/1987 Siegfried Lentz
Den tyske forfatter som beskriver demokratiet slik: "En permanent, men lykkelig krise".
- 6-7/1986 Elie Wiesel
Hele hans forfatterskap kan sies å være en rettsak - der Gud sitter på anklagebenken. I 1986 fikk Wiesel Nobels fredspris.
- 6/1985 Isaac Bashevis Singer
Møte med en forunderlig rik forfatter fra en forunderlig kultur.
- 4/1984 Andrej Sakharov
Skrevet mens han fortsatt satt i eksil i Gorkij - og representerte den kraft som senere ser ut til å ha veltet et umenneskelig system.
- 2/1982 Sigrid Undset
Hvordan blir hun vurdert i utlandet?
Dyrket, omstridt og fortsatt en meget god ambassadør for Norge.

Bestill temahefter med svarslippen på siste side!

- 1-2/1981 John Lennon
Han ble skutt i 1980. Hvem gråter når en rockestjerne dør?
Mange- fordi hans livshistorie gjennom 60- og 70-årene formet
en generasjon.

Det fremmede

- 1/1990 Hva er det russiske?
Det sovjetiske skjulte det russiske bak et jernteppe av ideologi.
Nå dukker det russiske frem igjen - gåtefullt og på mange måter
fremmed.
- 1/1989 Soloppgangens land
Med mindre vi forsøker å forstå japansk kultur, kan vi komme til
å sakke lenger og lenger akterut.
- 1/1988 Det larmende fellesskap
En nordmann underviser kineserne i en norsk meditasjonstek-
nikk. Hvilke kulturforskjeller blir tydelige?
- 6/1987 Ord fra ukjent nabo
Nå dukker de frem fra jernteppet, de baltiske nasjonene. Dette
heftet gir et gløtt inn i Estlands tradisjoner og litteratur.
- 3/1986 Reiser til India
India er som en Rorschach-plantasje: et åpent rom som nærer
drømmeer og lengsler.

Om Acem-meditasjon

- 1/1991 Radikal stillhet
Om en revolusjon på Stortorvet i Oslo i 1970, om dannelse og
utdannelse og evnen til å se inn i seg selv.

Bestill temahefter med svarslippen på siste side!

- 2/1991 Å sette livet i bevegelse
En grunnleggende forutsetning for å handle frisetende er best mulig forståelse for hvordan ulike krefter former vår persepsjon, våre valg, handlinger og etikk.
- 2/1989 Kejnn deg selv
Om å lære introspeksjon, om å tolke en meditasjonshistorie, om regresjon som vei til modning.
- 4/1986 Meditasjon og psykologi
Om å kjenne på indre konflikter, om meditasjonsvaner, objekt-relasjoner og konflikter mellom impuls og hemning.

Aktuell debatt

- 4/1990 Når dragen blir sosialklient
Hva skjer med barnets aggressive fantasier når alle barnefortellinger blir rensset for alt aggressivt og gjøres velmenende terapeutiske?
- 6/1989 Gene i våre hender
Få vitenskaper har vakt så mange kontroverser som genteknologien. Refleksjon er erstattet av misjon. Dyade forsøker å holde dilemmaene åpne.
- 3/1989 Norsk dobbeltmoral
Norske topp-politikere avlyste brått sine møter med Dalai Lama, da det tibetanske overhodet var på uoffisielt besøk i Norge i 1988. Året etter fikk han Nobels fredspris. Da våget politikerne å møte ham.
- 4/1988 Temmede toner
Kritisk vurdering av NRKs musikkbruk. Den amerikanske kulturkritikeren Allan Bloom ser på musikkens rolle i studentenes liv.

Bestill temahefter med svarslippen på siste side!

- 3/1988 Rapport fra det tause teater
Teatret er symptom på de vilkår et idéfellesskap har i et samfunn. Norsk teater har det ikke bra.
- 3-4/1989 Monopolrevyen
En roman som selger i 1000 eksemplarer, anmeldes flittig. Hva med NRKs Dagsrevyen som når hele det norske folk? En omfattende gjennomgang av Dagsrevyens reportasjer.
- 3/1980 Kirken i utakt med moderne psykologi?
Forsøk på opprydning i grenselandet mellom teologi og psykologi. Påvisning av at teologisk kritikk av Acem-meditasjon preges av en viss intellektuell uryddighet.

Psykologi

- 3/1990 Vår hemmelig storhet
Narsissisme er det i oss alle. Å undersøke det narsissistiske er å berike vår forståelse av oss selv og andre.
- 2/1983 Psykologi i grupper
2/1984 To hefter om gruppepsykologiens historie og en særpreget gruppeprosess utviklet i Acem: kommunikasjonsgruppene.
- 6/1982 Om drøm
Å drømme er ikke å flykte, men å ivareta dypere behov vi ellers ikke tillater oss selv eller som ikke tillates av det normfellesskap vi tilhører.

Vitenskap

- 2/1990 Hvordan vi ble så fornuftige
Mentalitetshistorien undersøker forutsetningen for hva vi tror og tenker.

Bestill temahefter med svarslippen på siste side!

- 5/1989 Språket - tankens fengsel?
Språket rører ved selve grunnvollen for vår opplevelse av oss selv og den virkelighet vi lever i.
- 4/1989 Retorikk og vitenskap
Hva skal vi tro på - vitenskapens nøkternhet eller retorikkens billedspråk?
- 1/1985 Vår beste kunnskap
2/1985 Vitenskapen har fortsatt meget høy anseelse. Men den har også ført oss ut i store farer. I to hefter bruker Dyade Aristoteles og Popper for å undersøke hva vitenskapelig kunnskap egentlig er.
- 1/1983 Eksisterer Gud?
Møte med den fremragende, frittalende og omstridte teologen Hans Küng.

Acems kulturseminarer

- 2/1987 Sannheten beveger seg
Tor Åge Bringsværd, Carl Fredrik Engelstad og Göran Tunström deler sine tanker om erkjennelse og kunstnerisk virksomhet.
- 1-2/1986 Mennesket mellom mote og mysterium
Stein Mehren, Cecilie Løveid, Poul Behrendt og Kjetil Bang-Hansen.
- 5-6/1984 Hva gir mening i 80-årene?
Tidsdokument om veien ut av 70-årenes ideologiske innsnevring av virkeligheten. Torgny Lindgren, Nina Karin Monsen, Edvard Hoem, Ole Gjems-Onstad og Tor Edvin Dahl.
- 4-5/1983 Europa møter den 3. verden
Salman Rushdie, Jan Myrdahl, Stein Mehren, Espen Haavards-holm, Tor Edvin Dahl, Carl Henrik Grøndahl og Rolf Brandrud.

Bestill temahefter med svarslippen på siste side!

Gaveabonnement på DYADE 1992:

Fire julegaver i året

Gi en meningsfylt gave som varer lenger enn julestria.
En julegave som kommer fire ganger i året. Som er
knask og godbiter for tankene.

Gi et gaveabonnement på tidsskriftet DYADE.

Hvem kan du gi det til? Både svigermor, forretnings-
forbindelser, lærerværelset, kollegene, sjefen og
gymnasiasten. En undersøkelse viser at DYADE
er det tidsskrift som når de bredeste og mest sam-
mensatte lesergrupper.

DYADE-abonnementet for 1992
koster bare 150,-

Vennlig hilsen
fra DYADE-redaksjonen

Du gjør ganske enkelt slik:

- 1: Send inn nedenstående slipp med de nødvendige opplysninger: Navn og adresse til den eller dem du vil glede med et abonnement.
- 2: Betal det antall abonnemeter du ønsker til postgiro 0805.2094233 eller bankgiro 6026.0504048. Merk giroen med "gaveabonnement".
- 3: Et gavekort og et DYADE blir sendt, slik at mottakeren kan få en smak på gaven straks vi har registrert din innbetaling. (Angi hvilket nr. du ønsker).
- 4: Du kan velge om du vil at vi skal sende gavekortet og DYADE-heftet direkte, eller om du vil ha det sendt hjem til deg så du kan overbringe det selv.
- 5: HVIS DU ØNSKER GAVEABONNEMENT LEVERT TIL JUL ER SISTE FRIST FOR BESTILLING OG BETALING 6. DESEMBER 1991.

Bestilling av gaveabonnement DYADE 1992

Jeg vil gi gaveabonnement til følgende:

Navn: Adresse:

Navn: Adresse:

Navn: Adresse:

Mitt navn: Adresse:

Jeg vil ha et gavekort og et DYADE-hefte nr..... årg..... sendt

til mottaker av gaveabonnementet til min egen adresse

Innbetalingsdato:..... beløp:..... Vi sender straks vi har registrert din betaling.

Send slippen til: DYADE
Solli
0202 OSLO

BREEN CONSULT AS

- Regnskap
- Lønn
- Forretningsførsel for boligsameier
- Personlig service
- Konkurransedyktige priser

Våre klienter er:

- Små og mellomstore bedrifter
- Boligsameier

Hos deg eller meg?

- Oppdrag kan også utføres ute hos klienter
- Fast etter behov eller som vikar

Ring (02) 50 01 45

- Vi kommer gjerne og drøfter løsninger

Jeg bestiller

- Abonnement på Dyade
4 nr. pr. år. 1991 kr. 140,-
- Bok om Acem-meditasjon
"Stillhetens psykologi" kr. 75,-
- Boken "Bedre hverdag med
Acem-meditasjon" kr. 60,-
- Boken "Meditasjon på norsk"
favørpris kr. 75,-
- Boken "Teater mot teater" kr. 115,-
- Boken "Skatt, avgift og almenntilrette institusjoner" kr. 190,-
- Boken "Studieglede" kr. 115,-
- Kursbrosjyre for Acems kursvirksomhet (gratis)

Følgende temahefter av Dyade:

.....

.....

Navn:

Vei/Gate:

Poststed:

Brev

Kan sendes
ufrankert
i Norden.
Adressaten
vil betale
portoen.

Svarsending

Avtale nr. 126000/95PB

DYADE

**Postboks 2559 Solli
N-0203 OSLO - NORGE**

Sjokolade for sjela?

- For 20 år siden moret vi oss med slagordet: Dyade – sjelens sjokolade. Siden den gang er vi blitt mer seriøse. Men vi mener fortsatt at Dyade på sitt beste er knask for ettertanke og refleksjon.
- Andre ser ut til å mene det samme:
 - «For tiden det bedst redigerede kulturtidsskrift i Skandinaviem», skrev Morgenavisen Jyllandsposten om nr 5/6 1988: Hvem er Paven?
 - «En takk til Dyade for nok en glimrende og givende tidsskriftutgave», skrev Adresseavisen om nr 6 1985 om Isaac Bashevis Singer.
 - «Ein kan meina kva ein vil om ACEM og deira meditasjon. Om tidsskriftet må ein berre seia at det er heilt glimrande,» skrev Stavanger Aftenblad om nr 3 1990: Vår hemmelige storhet. Narsissismen i oss alle.
 - «Bør leses av alle som er interessert i massemedias dekning av genteknologi, eller for den saks skyld mulighetene som byr seg for manipulering av folks meninger gjennom media», skrev NBS-nytt, tidsskrift for biokjemi, om nr 6 1989: Genene i våre hender.
- Kanskje du burde bli abonnent?
- Du blir med i det noen har kalt Norges billigste bokklubb. Vi samler ikke artikler om helt ulike temaer i heftene. Hvert nummer av Dyade belyser ett tema grundig. En årgang blir dermed et lite bibliotek.
- Finnes det noe lett tilgjengelig om mentalitetshistorie på norsk? Har noen stilt spørsmål om hvor det er blitt av ondskapen i dagens barnelitteratur? Trenger du en fornuftig innføring i genteknologi? Vil du vite mer om narsissisme? Sjekk Dyade-årgangene. Dyade dyrker ikke moten. Derfor blir heller ikke temaheftene uaktuelle.
- Vårt mål er at Dyade skal sikte mot et skikkelig, reflektert nivå – uten å bli uleselig sprenglærd eller bare for innvidde. En tidsskriftundersøkelse viser da også at Dyade har langt bredere og mer sammensatt leserkrets enn andre kulturtidsskrifter.
- Egentlig mener vi fortsatt at Dyade er sjelens sjokolade. Velkommen som Dyade-abonnent.

120154
FREDRIKSTAD BIBLIOTEK
POSTBOKS 100
1601 FREDRIKSTAD

DYADE

Postboks 2559
Solli
0203 OSLO

I øst råder for tiden kaos - i planøkonomiens gamle templer. Kommandoøkonomi, kaller vi det nå, og hva var det egentlig som var så forskjellig i vår ungdom, når så mange av oss foraktet alternativet: det frie marked?

Gamle Adam Smiths innsikt synes fortsatt å ha gyldighet: at selv om hver enkelt blir ledet av egeninteressen, vil resultatet gavne oss alle. Slik sett kan det være fornuftig å gå "grådigheten" friere armslag. I ordet "grådighet" ligger samtidig at våre følelser overfor en slik utvikling kan være nokså sammensatte.

Økonomi er et felt hvor både rasjonalitet og irrasjonalitet spiller seg ut i rikt mon. Dette er tema for dette nummer av Dyade. Sjøføkonom Tor Hersoug beretter om hvordan sosialøkonomene etterhvert har måttet innse at de neppe er i stand til å skape det perfekte økonomiske system. Aksjeanalytiker Thor Udenæs viser hvordan svingninger i askjemarkedet kan være resultat av en slags kollektiv galskap. Prisdirektør Egil Bakke forklarer hvorfor liberalistiske tanker igjen er på fremmarsj. Og økonom og biokjemiker Kåre Clemmesen drøfter i hvilken utstrekning markedsmekanismen kan ivareta miljøvern.

DOMA DOES NOT VIOLATE THE 14TH AMENDMENT - GRSADDITIONALMEMBERS.COMMUNIT